cena posamezne številke 30 din

263332

časopis za kritiko znanosti

LE

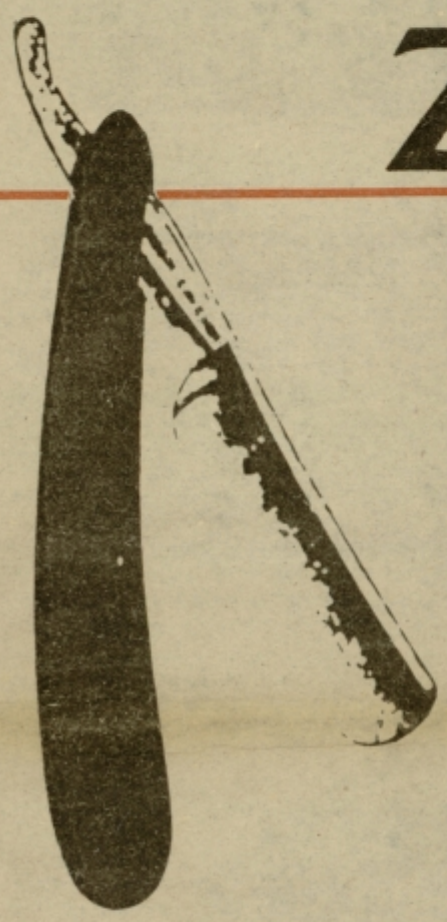

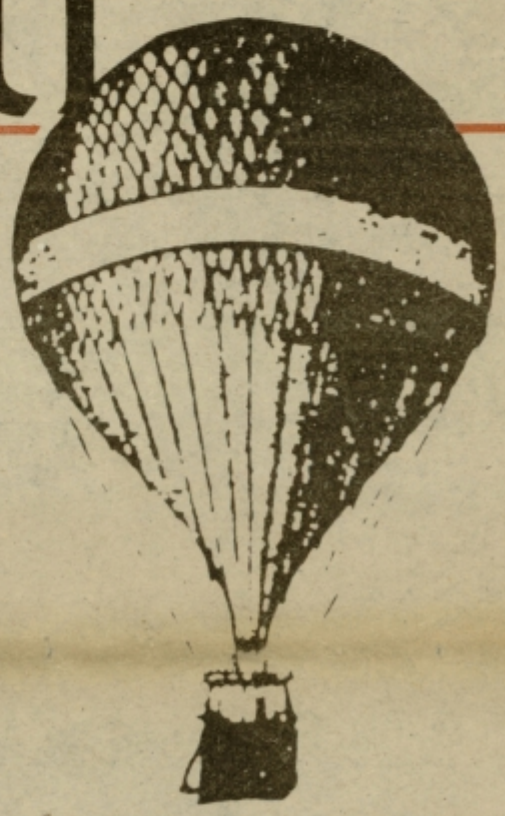

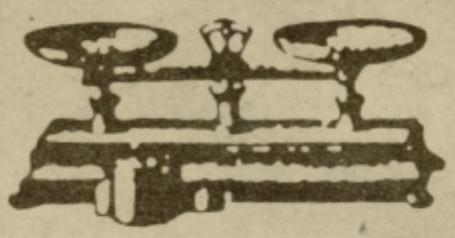

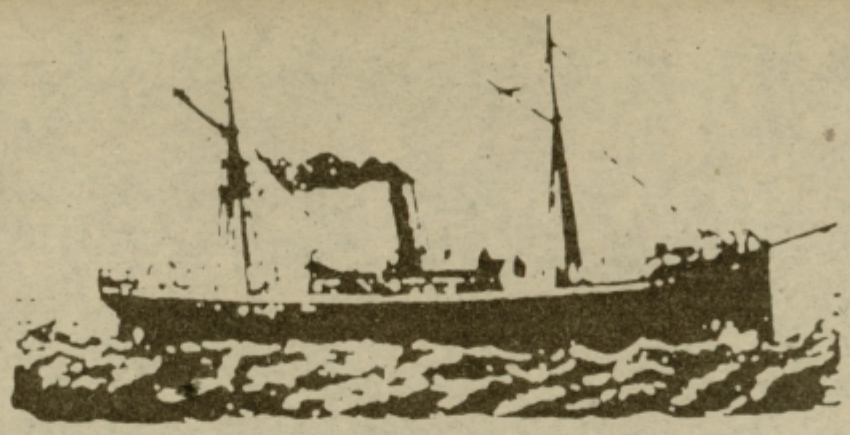

CŒUR

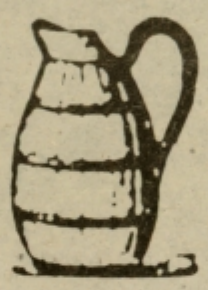

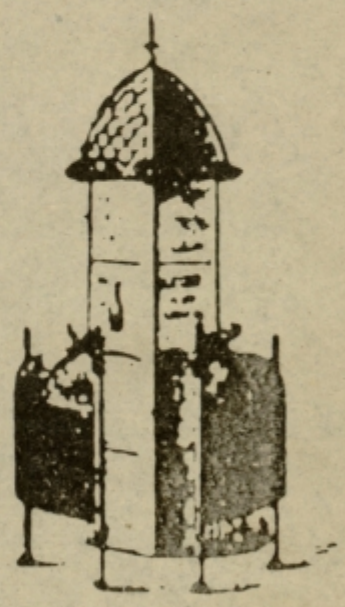

Kazalo

3 Ciril Klajnšček / Produkcija, prevencija in rehabilitacija invalidov v organizacijah združenega dela
7 Erich Wulff / Psihiatrija in gospostvo (I)
10 Matevž Grenko / Razmerje med teologijo in politično ekonomijo
12 Intervju z Ernestom Mandelom
15 Tom Clarke / Tiha revolucija? Politika delavskih kooperativ od 1800–1980 (I)
18 Theodor W. Adorno / K logiki socialnih znanosti
21 Georg Gorsz, John Heartfield / Umetnjakar – Der Kunstlump
23 Siniša Zarić / Ekonomija, ekonomija (...)
24 Jože Dežman / O življenju Slovencev v italijanskih koncentracijskih taboriščih

Narodna in univerzitetna knjižnica LJUBLJANA

68/1984

UDK 3

Einzelnummer: 30 Pf., zugestellt 40 Pf., Abonnement: Quartal (6 Nummern incl. Zustellung) 2 Mark. Vorzugs-Ausgabe: 100 numm. Exemplare 1-20 sign. auf echt Zanders Bütten à 10 M., 21-100 à 5 M.

Preis 30 Pf.
Durch Post und Buchhandel
40 Pf.

Anzeigenpreise: 1 Quadratzentimeter 0,50 Mark, einmal wiederholt 10% Rabatt, zweimal wiederholt 20% Rabatt. Excentrischer Satz: 1 Quadratzentimeter 1,00 Mark, bei gleichen Rabattsätzen.

"Jedermann sein eigner Fussball"

Illustrierte Halbmonatsschrift

1. Jahrgang — Der Malik-Verlag, Berlin-Leipzig — Nr. 1, 15. Februar 1919

Sämtliche Zuschriften betr. Red. u. Verl. an: Wieland Herzfelde, Berlin-Halensee, Kurfürstendamm 76. Sprechst.: Sonntags 12-2 Uhr

Preisausschreiben!

Wer ist der Schönste??

Deutsche Mannesschönheit 1

(Siehe Seite 4)

Die Sozialisierung der Parteifonds

Eine Forderung zum Schutze vor allgemein üblichem Wahlbetrug

(Diese Ausführungen sollen den Unfug unserer Nationalversammlung selbst vom Gesichtspunkt der Demokraten aus illustrieren, jener Leute, die meinen, ein Volk dürfe keine Regierung besitzen, deren Niveau dem seines eigenen Durchschnitts überlegen ist.)

Man mag Demokrat sein, deutsch-sozialistischer Unterton oder Kommunist, man mag mit Schiller sagen: Verstand ist stets bei wenigen nur gewesen oder behaupten auf jede Stimme komme es (sogar mit Recht) an, die Tatsache wird man nicht bestreiten: Wahlen gehören zu den ge-

UDK: 346.65-056.26

PRODUKCIJA

prevencija in rehabilitacija invalidov v organizacijah združenega dela

Ciril Klajnšček

Invalid je predmet krščanskega usmiljenja, sociomedicinski problem, nadloga in zadrega za dekleta, v katera se zaljubi. Je poklicna tarča svetovalcev, življenjski kruh izdelovalcev invalidskih vozičkov, cilj poslovnežev in sredstvo, s katerim si uspešni državljani pomirijo svojo vest. Na milost in nemilost je prepuščen prezaposlenim zdravnikom in medicinskim sestram in premalo zaposlenim birokratom in raziskovalcem. Pomilujejo in ignorirajo ga, dajejo mu pomoč in ga jemljejo v pokroviteljsko zaščito, obravnavajo ga in se nad njim čudijo. Vendar ga le redko jemljejo kot ČLOVEKA.
Louis Batlye
Strokovnjaki morajo, osvobajajoč se paternalizma in dušebrižništva, ustvarjati solidarnost s hendikepiranimi. Vendar ta solidarnost ne sme temeljiti na psevdohumanosti, ampak na identiteti skupnih interesov. V povezanosti s temeljnimi subjekti revolucionarnih sprememb morajo, ob skupni politični identiteti, denuncirati tiste centre obtujene družbene moči, ki jim vsiljujejo idiotizem profesije ter invalidsko kariero.
Ivan Biondić

Uvod

V vseh »kriznih situacijah« so najbolj prizadeti tisti, pri katerih nastopa takšen ali drugačen telesni in (ali) duševni primanjkljaj, defekt ali bolezen. V naših delovnih organizacijah so to tisti, ki jih običajno poimenujemo z besedo »invalidi«. Uradno gledamo nanje kot na sestavni del našega življenja, nekoliko drugače dejansko. Če so nemoteči oz. dobri delavci in tovariši, tedaj njihove drugačnosti običajno ne zaznamo, oziroma nas niti ne moti. Dogaja se celo, da v delovni proces dobro integriranih invalidov sploh ne poimenujemo s tem izrazom. Toda nekaj povsem drugega je, kadar se pri njih pojavi upad v sposobnosti izpolnjevanja pričakovanj in zahtev poslovne in ekonomske politike, oziroma kadar postanejo »socialni problem« – prepuščen v obravnavo kompetentnim strokovnjakom in službam, ki znotraj obstoječe delitve dela v delovnih organizacijah skrbijo za **krpanje lukenj,** ki so posledica napak oziroma pomanjkljivosti ekonomske in razvojne politike. To so delavci v kadrovsko socialnih službah oziroma posamezniki različnih profilov: kadroviki, socialni delavci, psihologi, tehnologi, varnostni inženirji ipd. Njihova, deklarativno sicer preventivno koncipirana vloga namreč še vedno ni našla svojega pravega mesta veljave in afirmacije. Kar pomeni, da se ti delavci in službe še vedno nahajajo le bolj ali manj v vlogi **gasilcev požarov** oziroma **napada na posledice,** katerih vzrok ostaja še naprej nerazrešen. Da pa bi bila mera kritike še bolj popolna, je treba povedati, da so ti »gasilci požarov« običajno še vpeti v **neustrezen način obravnave invalidov.**

Takšna je ponavadi realnost našega varstva invalidnih oseb, ki je ne more nadomestiti ne latentna humanost in doktrinarno-politična superiornost našega samoupravnega političnega sistema ter modela samoupravljanja, na sklicevanje in priseganje na nekakšna načela humanosti, pravice in enakopravnosti. Nadomesti jo lahko zbolj drugačen, naravi problematike prilagojen, ustreznejši in kvalitetnejši način dela. Tega pa je moč utemeljiti le na poznavanju bistvenih slabosti in pomanjkljivosti danes prevladujočega koncepta in načina dela, kar pomeni, da si moramo v vsakem konkretnem delovnem okolju temeljito pogledati v oči ter posamezne probleme tudi poimenovati s pravim imenom. Vendar se konkretna kritika obstoječega načina dela ob tem ne sme spuščati na nivo obrambe tega ali onega (poslovnega, ekonomskega, političnega ali celo povsem zasebnega iz različnih razlogov favoriziranega) interesa, niti ne sme predstavljati zgolj nekakšne antiteze obstoječi praksi, ki nima dejanskih pogojev za svojo uresničitev. Nasprotno: usmerjena mora biti v kritično analizo (ne lakiranje) doseženega, z namenom, da se postavijo novi

Max Ernst, 1920

smotri. Če hoče biti učinkovita, se mora spremeniti v nenehno odpiranje novih perspektiv. Vendar pri tem ne mislim zgolj na nekakšno teoretično kritiko, ampak na konkretno kritiko v konkretnih delovnih organizacijah. V zadnji instanci je to konkretno spreminjanje razmer znotraj naših delovnih organizacij, v katerih **invalidsko varstvo** (prevencija in rehabilitacija) dejansko le deli usode socialne politike, katere integralni del predstavlja. **Le-ta pa je še vedno vse preveč tradicionalno zaščitniška, restriktivna, potisnjena na stranski tir, podrejena muhavostim tržišča ter kratkoročnim, poslovnim predvsem ekonomsko (podjetniško) utemeljenim interesom, ciljem in potrebam.**

Zategadelj želim v pričujočem tekstu pokazati na nekatere objektivne in subjektivne determinante izhoda iz obstoječe situacije. Se pravi, da želim ponuditi nekakšen okvir za kritiko razmer oziroma pokazati na smeri iskanja alternativnih rešitev v samih delovnih organizacijah. Tega pa praktično ne more opraviti nihče drug kot tisti, ki se osebno nahaja znotraj razmer, katerih (nus)produkt je vsakodnevno izločanje, marginaliziranje in segregiranje ljudi, ki so telesno in (ali) duševno manj sposobni, drugačni – invalidni (v nadaljevanju bom govoril predvsem o telesno prizadetih).

Vendar moram takoj opozoriti, da prenekatere izrečene besede predstavljajo in(to namerno) le skrajno izostreno oziroma potencirano stališče do nekaterih slabosti in napak v oceni obstoječih razmer, kar pomeni, da tudi ne predstavljajo toliko rezultata teh ali onih empiričnih študij, v katerih bi bilo že vse do potankosti izmerjeno in objektivizirano, niti posploševanja opisanih problemov na prav vse primere. To pomeni, da ne težim k nikakršni strogo znanstveni (ekzaktni) objektivizaciji, ampak želim podati **predvsem »posebno« videnje problemov,** kakršnega sem si ustvaril na osnovi številnih osebnih kontaktov oziroma razgovorov z delavci, ki se v delovnih organizacijah neposredno ukvarjajo z reševanjem problematike invalidnih oseb. V veliki meri sem se naslanjal na spoznanja, ugotovitve in ocene, ki so jih podali predstavniki delovnih organizacij na seminarjih, v zvezi z ustanavljanjem zavodov za usposabljanje invalidnih oseb.[1]

Moje osebno prepričanje namreč je to: **prvič,** da delo na področju prevencije in rehabilitacije invalidnih oseb temelji na pomanjkljivem in neustreznem poznavanje bistva problemov invalidnih oseb; **drugič,** da to delo ni zadovoljivo tudi zaradi tega, ker v naših delovnih organizacijah še nimamo ustrezno usposobljenih timov, ki bi bili kos reševanju takšnih multidimenzionalnih in kompleksnih problemov; in **tretjič,** če ustrezni kadri obstajajo, se takoj zastavlja še vprašanje njihove dejanske vloge, mesta in pomena v strukturi različnih interesov (in subjektov, ki so nosilci posameznih interesov) oziroma znotraj obstoječe porazdelitve vpliva in moči v naših delovnih organizacijah. To je še posbej relevantno v situaciji, ko se proklamirani temeljni motiv življenja in dela delovnih organizacij v današnjih kriznih razmerah – to je ustvarjanje dohodka in čim večji devizni priliv iz izvoza blaga in storitev – neredko sprevrača v takšen stil obnašanja, ki bi ga najbolje poimenovali z izrazom vulgarni ekonomizem.[2]

Invalidi so sestavni del našega vsakodnevnega življenja

Po nekaterih ocenah je pri nas okrog 1,5 do 2 milijona invalidnih oseb. V povojnem obdobju lahko beležimo njihov skokovit porast, še posebej invalidskih upokojencev, po katerih smo ena izmed vodilnih dežel v Evropi. Velikemu številu invalidov, ki smo jih nasledili od stare Jugoslavije in ki so status invalida dobili šele 1945 se je v povojnem razvoju pridružila še cela armada na novo nastalih invalidov. Nekoč agrarna in v vojni opustošena dežela se je tako rekoč čez noč razvila v srednje razvito industrijsko deželo, kar je imelo za posledico stalno tendenco rasti števila delovnih invalidov, tako da je skupno število danes prav zaskrbljujoče. Po podatkih iz študije dr. Milenkoviča[3] je število delovnih invalidov v SFRJ od 1946 do konca 1976 poraslo za celih 961%.

Na podlagi vzorca 28283 oseb obravnavanih na prvostopenjskih komisijah v 1974 so bili med vzroki invalidnosti zastopani tile vzroki: kardiovaskularne bolezni v 25,82% primerov, duševne okvare in okvare živčnega sistema v 15,02% primerov, bolezni kosti in mišic v 11,3%, poškodbe in profesionalne bolezni v 10,7% primerov itd.

Nič bolj niso ohrabrujoči podatki, ki jih najdemo v gradivu zveze sindikatov Slovenije o Humanizaciji dela z vidika varstva pri delu, invalidskega varstva in zdravstvenega varstva. Ocena številk v poslednjih petnajstih letih namreč kaže, da **se vsak tretji delavec upokoji invalidsko. Med invalidskimi upokojenci je več kot štiri petine delavcev iz neposredne proizvodnje,** jasna pa je tudi povezanost med kvalifikacijo in invalidskim upokojevanjem – **čim nižja je kvalifikacija, temveč je invalidskih upokojitev.** To pa že direktno kaže na škodljiv vpliv delovnega procesa v nekaterih proizvodnih dejavnostih na zdravje in delovno sposobnost delavcev.

Značilno je, da se vsako leto še bolj poveča število invalidov druge in tretje kategorije, katerih število je 1980 poraslo že na približno 21.000, kar je dvakrat več kot pred petimi leti. Značilno je tudi **krajšanje pokojninske dobe** in zniževanje starostne meje pri invalidskih upokojitvah: tako se je ta doba v zadnjih desetih letih znižala za približno dve leti in znaša sedaj 24 let (moški) oz. 19 let (ženske). Povprečna starost ob upokojitvi pa je 49 let pri ženskah 51 let pri moških. In če sedaj upoštevamo, da je pri nas zakonsko postavljena pokojninska doba 40 oziroma 35 let, potem se lahko resno

zamislimo nad temi podatki. Posledice teh gibanj pa se seveda odražajo na višini pokojnine, to pa na življenjskem standardu upokojencev, kar pomeni, da se začarani krog kmalu sklene.
V posebej težavnem položaju se nahajajo invalidski upokojenci tistih panog, ki so vsa leta imeli tudi najnižje osebne dohodke kot npr. tekstilna industrija. Sicer pa se ta problem zaostruje tudi v drugih panogah, na kar so opozorila gradiva in analize, ki so jih posredovali republiški odbori sindikatov delavcev posameznih panog, kot so premogovniki, črna metalurgija, gradbeništvo in gozdarstvo.
Med **vzroki za nastanek invalidnosti** (podatki se nanašajo na obdobje med l. 1970–1980) so na prvem mestu bolezni in sicer kar v 86,3% primerov. Sledijo nesreče pri delu (6,43%), poškodbe izven del (6,18%) in poklicne bolezni (1,53%). Ob tem pa je zanimivo vedeti, za kakšne bolezni gre. Gre namreč za bolezni kosti, mišic in vezivnega tkiva, čemur sledijo bolezni srca in ožilja ter duševne motnje. Gre torej za vzroke, ki se običajno označujejo kot »nepovezani z delom«, dejansko pa ne moremo spregledati povezave med delovnimi in življenjskimi pogoji, zdravstvenim varstvom delavcev, bolezensko odsotnostjo in invalidskim upokojevanjem, oziroma sploh z nastankom invalidnosti. Ugotovitve, da so najpomembnejši vzrok invalidnosti bolezni, nas napotujejo na potrebo po okrepitvi zdravstvenega varstva delavcev in njihove zavesti o skrbi za lastno zdravje. Druga pomembna ugotovitev je pa ta, da so škodljivi tehnološki postopki in nočno delo, delo na posebno težkih in zdravju škodljivih delih, ki so beneficirana, pomemben vzrok pri nastajanju invalidnosti. Tako je še v začetku 1979 delalo 37862 delavcev (4,3%) na delih, ki so zaradi svoje težavnosti in škodljivosti beneficirana.
V zvezi s problematiko invalidnosti velja opozoriti tudi na ekonomski aspekt. Zelo jasne so namreč tendence visoke udeležbe invalidskega zavarovanja v delitvi narodnega dohodka, saj ta udeležba že nekaj let nazaj znaša blizu 2% in se zmanjšuje kljub splošnemu izboljševanju življenjskih in delovnih pogojev.

Prevencija invalidnosti

Iz gornjega vidimo, da je problematiki invalidnosti potrebno posvetiti veliko več pozornosti ter v prakso vpeljati učinkovitejše ukrepe, ki bi morali biti tudi dolgoročno planirani. Doslej smo se namreč vse preveč zadrževali na poudarjanju različnih pravic, ki izhajajo iz pokojninsko invalidskega zavarovanja, vse premalo pa na sistematičnem odstranjevanju vzrokov, ki lahko pripeljejo do nastanka invalidnosti. Tako npr., vsej množici samoupravnih aktov in zakonskih predpisov navkljub, še v marsikaterih delovnih organizacijah nismo uspeli preseči **tehnokratskega pojmovanja,** ki delavca obravnava kot mezdnega delavca oziroma poceni delovno silo, ki kot sredstvo služi za uresničevanje ekonomskih ciljev podjetja. In potem se istočasno čudimo, zakaj programiranje zdravega in varnega dela v delovnih organizacijah še ni našlo plodnih tal. Po eni strani to planiranje[4] še vedno pojmujemo kot vsakoletno opredeljevanje sredstev za potrebe npr. osebne zaščite, po drugi strani pa še vedno ni jasno, kaj bi v vsebinskem smislu plan razvoja varnega dela in zdravstvenega varstva moral vsebovati (povzeto po omenjenem gradivu ZSS).

Take ocene izhajajo iz poročil inšpekcijskih organov. Eden izmed vzrokov za takšno stanje pa je tudi v tem, da je varstvo pri delu razumljeno predvsem kot strokovno operativno področje tehničnih strokovnjakov (referenti za varstvo pri delu) in da **se k tem vprašanjem ne pristopa z vidika celovitega družbenega in ekonomskega razvoja OZD** – torej v več razsežnostih in interdisciplinarno.

Med tem ko so v nekaterih visoko razvitih industrijskih deželah že ugotovili, da vprašanja varovanja življenja in zdravja, delovne zmogljivosti, bolniških izostankov, invalidnosti itd. ne morajo reševati zgolj s tehničnim varstvom, temveč so za to potrebni še drugi vidiki in interdisciplinarni pristop vseh strokovnjakov – torej namesto tega, da bi se od njih tudi kaj naučili, mi še vedno ponavljamo stare napake ter vzdržujemo **tradicionalni model tehnične racionalnosti:** reševanje problemov s tehničnimi sredstvi, na tehnični način.
Ob tem tudi ni odveč, če se zavemo, da tudi **deklarirani »antitaylorizem« pri nas še zdaleč ni opravil s »taylorizmom«, kar pomeni, da še vedno ohranja nekatere njegove elemente:**
a) Čeprav je začel z združevanjem delovnih nalog »antitaylorizem«, še vedno ohranja načelo produktivnosti kot osnovno načelo in cilj organizacije dela.
b) Kljub temu da poudarja potrebo po pestrosti in raznovrstnosti dela, po izobraževanju ob delu, po soodločanju, in nagrajevanju po delu ipd. se v resnici često omejuje zgolj na psihološki tretma delovnega procesa in pri tem **ostaja na načelu individualizma.** To pomeni, da se ne zanima za odnose med delovnim procesom ter socialno in organizacijsko strukturo delovne organizacije oz. družbe kot celote.

c) Delo poskuša narediti sicer manj monotono, **toda ohranja celokupno hierarhično organizacijo delovnega procesa,** ki pa se že v sami osnovi zoperstavlja tako samoupravnemu reguliranju odnosov, kakor tudi tesni delovni soodvisnosti in soodgovornosti delavcev v okviru avtonomnih delovnih skupin, ki naj bi predstavljale alternativno obliko horizontalizacije medčloveških odnosov znotraj industrije.
Josip Županov pa trdi celo, da se »tayloristična logika in organizacija, ki je v razvitih deželah že v veliki meri demodirana, pri nas postavlja kot nedoseženi družbeni ideal«.[5]
S tem v zvezi si je treba postaviti še vprašanje, kakšna **filozofija človeka in kakšni motivacijski mehanizmi se skrivajo izza konkretnih akcij,** politike in procesov organizacije dela, njegove humanizacije oziroma varstva pri delu torej preventivnega invalidskega varstva.
»Temeljitejša analiza, ki sicer nima prostora v tem referatu, bi namreč odkrila, kako v naši družbi – sicer bolj na implicitnem kot eksplicitnem nivoju – **dejansko prevladuje tradicionalna filozofija in tradicionalna motivacijska teorija karakteristična za industrijsko hierarhijo.** (podčrtal K. C.) A hierarhija ima »pesimistično filozofijo« o človekovi naravi: človek je po naravi len in pokvarjen, delo mu je že po naravi odbijajoče in se mu izogiba. Zato ga je treba k delu prisiliti z ostrimi kontrolnimi ukrepi, oziroma ga velja podkupiti, da bi vestno izvrševal zastavljene mu naloge. Na kratko, teorija motivacije se zvaja na dilemo: palice ali korenčka, oziroma. na tayloristično kombinacijo korenčka in palice, t.j. stimulativnega nagrajevanja ter ostrega nadzora in kontrole«.[6]
Z vso protislovnostjo takšne filozofije se srečujemo, kadar te ideje predstavljajo osnovo za »družbeno akcijo« na nivoju delovne organizacije:
– po eni strani se stimulira in poudarja nagrajevanje po delu (za katerega se često pozablja, da je dejansko še vedno buržoazno načelo in da z njim ni moč razrešiti vseh problemov),
– po drugi strani pa spodbujanje kontrole nenehno hromi avtonomijo (kar pomeni tudi dejansko odgovornost, vpliv in moč) delavcev.

Posledice pa se še najbolje odražajo prav na delavcih iz področja kadrovsko-socialnih služb, tj. tistih, ki v našem primeru profesionalno skrbijo za izvajanje invalidskega varstva. Po **eni strani** sta njihova dejanska avtonomija in vpliv omejena na minimum, **po drugi strani** pa se od njih pričakuje učinkovito odpravljanje oziroma reševanje napak in pomanjkljivosti ekonomske politike. S tem, da se učinke njihovega dela običajno želi izmeriti s kriteriji ugotavljanja učinkovitosti, kakršne se uporabljajo v procesu materialne proizvodnje.

Dalje pa se v zvezi s tem postavlja še neko drugo vprašanje. Namreč, **koliko delovnih organizacij (kadrovsko socialnih služb) v naši republiki dejansko razpolaga z ekipo oziroma timom strokovnjakov,** ki bi na osnovi enotne vrednostne orientacije z aplikativnim raziskovalnim delom kontinuirano in resno pomagala pri razreševanju družbenih problemov v organizacijah združenega dela? Še nekaj let nazaj smo imeli v celi Jugoslaviji zgolj deset (10!) tovrstnih delovnih organizacij. Vprašanje je zanimivo iz dveh strani: po eni strani s stališča zadostnosti oziroma omejenosti posamezne stroke (pa naj si bo katero koli že) po drugi strani pa s stališča že omenjene porazdelitve moči v strukturi različnih interesov, med katerimi so že zaradi same narave DO neposredno favorizirani ekonomski.

In slednjič je v zvezi s prevencijo potrebno omeniti še **uveljavljanje odborov za varstvo pri delu,** ki naj bi jih kot svoje izvršilne organe ustanavljali delavski sveti. Sestavljeni naj bi bili tako široko, da bi bila v njih zagotovljena tudi pristojnost strokovnih delavcev iz kadrovskih, socialnih in varnostnih služb. V taki razširjeni sestavi pa naj bi opravljali naslednje funkcije:
– kritično proučevanje investicijskih načrtov, ki bodo vplivali na spremembo delovnih pogojev,
– kritično presojanje prevzema tuje tehnologije,
– kritično spremljanje prilagajanja delovnega časa delavcev, kakor tudi nočnega, nadurnega in zdravju škodljivega dela,
– skrb za redne preventivne preglede in premeščanje delavcev,
– skrb za čimprejšnje vključevanje vsled delovnega procesa izločanih oziroma dezintegriranih (preusposabljanje, dousposabljanje),
– spodbujanje raziskovalnega in inovacijskega dela. itd.
V zvezi z njimi bi bilo potrebno opraviti temeljito analizo obstoječega stanja in se povprašati, kje dejansko obstojijo, kako delujejo, v kakšni sestavi in koliko dejansko izpolnjujejo vlogo, kakršna jim je zaupana.

Rehabilitacija invalidov

Ob nekaterih doslej opisanih značilnostih delovanja kadrovsko-socialnih služb oziroma znotraj obstoječe logike funkcioniranja naših delovnih organizacij se tudi ustavno in zakonsko opredeljena vloga delovnih organizacij delavcev kot nosilcev »rehabilitacije invalidov«, uresničuje še vse prepočasi. A problem ni le v tem, da se uresničuje prepočasi, ampak predvsem v tem, da se k rehabilitaciji tudi profesionalno pristopa na neustrezen način, izhajajoč iz napačnih predpostavk oziroma zgrešenega konceptualnega okvira. V nadaljevanju si ga bomo na kratko ogledali.

Najprej moramo vedeti, da mi nimamo neposrednega kontakta z invalidi v tem smislu, da bi jih lahko opazovali in si razlagali njihove probleme neodvisno od naših osebnih izkušenj, pojmov, teorij, klasifikacij in kriterijev, našega jezika, interesov, potreb, problemov in vrednostnih orientacij. Nasprotno – sleherni izmed naših odnosov do invalidov predpostavlja neko stališče do invalidov kot nekakšne realnosti izven nas. Sleherni izmed teh odnosov predpostavlja jezik, klasifikacijo, kriterije, poglede in interese. Med nami kot subjektom ter invalidi kot (seveda pogojno rečeno) »objektom« je razpeta pojmovna mreža in teoretični modeli, skozi katera ta »objekt« spoznavamo.[7] Grafično bi si to lahko ponazorili nekako takole:

Shema 1.

STROKOVNI DELAVCI V OZD	SUBJEKT
POJMOVNA MREŽA, TEORETIČNI MODEL	OPTIKA
INVALIDNE OSEBE V OZD	»OBJEKT«

VPLIV:
- pridobljenega znanja,
- izkušenj iz preteklosti,
- stališč, potreb, interesov,
- situacije oziroma konteksta, v katerem se nahajamo,
- identitete:
- osebne,
- družbene,
- profesionalne.

Iz gornjega je razvidno, da je prav tako pomemben tudi kontekst, v katerem se nahajamo, pri čemer pa v prvi vrsti mislim na institucionalno **organizacijski vidik našega dela.** To pomeni, da smo pri delu z ljudmi–invalidi oziroma pri reševanju njihovih problemov ali nudenju pomoči v delovnih organizacijah bistveno opredeljeni, določeni in (neredko) tudi omejeni s povsem določenimi predpisi, zakoni, statuti, pravilniki, planskimi dokumenti, programi dela, organizacijskimi navodili in delovnimi nalogami oziroma da pri tem delu **ne gre za neposredno nudenje pomoči,** ker se hkrati nahajamo tudi bolj ali manj v vlogi tistega, ki skrbi za funkcioniranje institucije.

Shema 2

STROKOVNI DELAVCI V OZD	SUBJEKT
INSTITUCIONALNI OKVIR DELA: - predpisi, - zakoni, - statuti, - pravilniki, - plani, - programi, - organizacijska navodila, - delovni nalogi	POSREDNIK
INVALIDNE OSEBE V OZD	»OBJEKT«

Vendar pa delovna organizacija ni zgolj nekakšen sistem, ampak je hkrati živ organizem z lastno dinamiko odnosov (sociopsihodinamika), strukturo moči, interesov in potreb subjektov, ki v njej opravljajo določena dela in naloge ter posameznih organizacijskih enot, ki jo sestavljajo. Hkrati pa je kot taka tudi del širšega – ekonomskega, političnega, tehnološkega, kulturnega itd. konteksta, ki v določenih situacijah tako ali drugače tudi sam bolj ali manj opredeljuje vsebino in način dela ter dinamiko odnosov znotraj nje same.

Sedaj, ko smo si na kratko predočili in v osnovnih potezah tudi pojasnili vsaj nekatere bistvene faktorje, ki opredeljujejo naš delovni odnos do invalidov, se lahko povrnemo h konceptu, za katerega smo rekli, da ne ustreza dejanski naravi problema oz. da je neustrezen. Prva značilnost tega koncepta je, da temelji na predpostavki o obstoju normalne, zdrave oz. »validne družbe,« znotraj katere se nahajajo le ne-zdravi, ne-normalni oz. »invalidni posamezniki.« Pri tem »družba« predstavlja nekakšen zaprt sklop sestavnih delov, znotraj katerega se od posameznikov pričakuje predvsem uspešno funkcioniranje oz. učinkovito izpolnjevanje predpostavljenih mu vlog. **A s tem, ko se ne postavlja pod vprašanje sama obstoječa stvarnost in logika njenega (re)produciranja oziroma funkcioniranja, so problemi invalidnih oseb dejansko že fiktivno koncipirani.** Kajti nikdar se radikalno ne postavlja vprašanje njihovega »dezintegratorja«, ne postavlja se vprašanje porekla družbenih norm, ne postavlja se vprašanje »določevalcev« družbeno željenega vedenja, ne postavlja se vprašanje o tistih, ki odločajo o tem, kaj je to efektivno in zakaj morajo določene skupine sploh bolje funkcionirati.
Ker problemov invalidnih oseb ne izvaja iz dejanskih razmerij, v katerih se nahajajo, ta koncept dejansko izhaja iz predstave o invalidnih osebah kot nekakšnih **bitjih specialnega družbenega pomena.** A da bi bila mera še bolj polna, je treba kar naravnost povedati, da je ta pristop običajno tudi izrazito skrajen – se pravi pristop po načelu »AD DEFECTUM«. To pomeni, da se izvor problemov invalidnih oseb pripisuje neposredno sami telesni prizadetosti, kronični bolezni, oziroma defektu.

Dodatni problem je še v tem, da **vse to ne deluje na zavestni ravni,** ampak vedno vključuje tudi elemente nezavednega in podzavestnega, pri čemer mislim predvsem na prisotnost številnih predsodkov, stereotipov in mitov na eni ter na obrambne mehanizme vedenja in nerazrešene konflikte iz preteklosti, ki predstavljajo repromaterial našega vsakodnevnega življenja in delovanja, na drugi strani.

Zategadelj potem ni nič čudnega, če so invalidi v očeh »zdrave«, »normalne« ter »validne« večine vse prej kot ljudje. Dejansko namreč izven družbenega konteksta njihovi problemi ne morejo biti razumljeni drugače kot **»stvar po sebi«** oz. nekakšna **»usodna omejenost njihovega življenja«.** Na ta način se invalidi v naših glavah spreminjajo v reveže, (ki so potrebni usmiljenja), v kliente, delovni predmet, surovino, oz, v proizvod. Spreminjajo se v tip ljudi, ki rabijo tipizirane programe rehabilitacije, posebna delovna mesta, specialni tretma itd.

Dejansko pa kot **NUS-PRODUKT nekega povsem konkretnega načina življenja in dela** predstavljajo **»prikazni znotraj carstva ekonomije« »breme na plečih ekonomskih proračunov«** in **»slabo vest«** vseh tistih, ki so jim načelno sicer pripravljeni pomagati, a pri svojem delu iz različnih vzrokov običajno niso dovolj uspešni. Naše delovne organizacije pa so še vedno v prvi vrsti gospodarski subjekt, katerih uspešnost se prvenstveno meri skozi kriterije tržišča, ki ima svoja – od »sociale« razlikujoča se – merila enakosti, bratstva, ljubezni, resnice in pravičnosti.

Vrednostno-integrativni okvir dela kadrovsko-socialnih služb

Eden izmed bistvenih faktorjev, ki posredno pogojuje neustrezen odnos do invalidov, je tudi v tem, da se nasploh na integriranost delavcev v proizvodni proces še vedno gleda predvsem kot na tehnično-organizacijski ne pa tudi socialni fenomen.

Se pravi, da nanj ne gledamo kot na problem medsebojnih odnosov, pri katerih je potem seveda treba upoštevati tudi motiviranost ljudi, njihove interese, potrebe, stališča itd. Poleg tega smo v današnjem svetu priče tega, da vse večjo funkcionalno soodvisnost, ki je posledica nenehno naraščajoče delitve dela spremlja nezadovoljiva oziroma prenizka socializiranost vedenja ljudi v proizvodnih procesih. Ali na kratko, **socializiranost vedenja ljudi znotraj proizvodnih procesov zaostaja za njihovo objektivno, z delitvijo dela pogojeno soodvisnostjo.**

Stopnja socializiranosti vedenja ljudi pa se najbolje kaže skozi stopnjo identifikacije z vsebino skupnih ciljev po eni strani oz. skozi prepad med osebnostjo in njeno dejavnostjo, po drugi strani. Tako se recimo skozi situacijo, ko pravimo, **»moja osebnost je eno, delo pa nekaj drugega«,** povsem jasno kaže pomen, ki ga temu delu pripisujemo. Se pravi, da ta izjava izdaja naš lastni intimni odnos do dela, s tem v zvezi pa na neki način tudi že stopnjo naše osebne motiviranosti in angažiranosti v procesu uresničevanja delovnih ciljev. Kajti, nikakor **ni isto:**

– ali nekomu delo pomeni zgolj sredstvo za zadovoljevanje nekaterih osnovnih življenjskih potreb oziroma za nabavo sredstev, ki služi zgolj njegovi lastni reprodukciji,

– ali pa gre za dejavnost, v kateri se ta oseba ustvarjalno samopotrjuje po človeški plati, oz, da uresničuje svoje potencialne sposobnosti, potrjujoč pri tem delu na človeški način tudi druge.

Moralni imperativ »dobro opravljaj svojo funkcijo, za drugo pa se ne brigaj (»uzdaj se uše i us svoje kljuse«), je namreč možen zgolj v okviru prve možnosti.

Subjektivno vrednotenje oz. **pomen, ki ga ljudje pripisujejo svojemu delpause,** se hkrati nenehno navezuje na takšen ali drugačen tip vedenja, na takšen ali drugačen način usmerjanja vedenja ljudi znotraj uresničevanja delovnih ciljev, oziroma je povezan z nekim povsem konkretnim tipom motivacije.

In na ta način smo prišli do enega izmed ključnih problemov: to je vprašanje vrednostno-integrativnega okvirja, kakršen se neposredno izraža skozi prakso naših delovnih organizacij.

Oz. gre za vprašanje enotnosti in razlik vrednostnega sistema, ki predstavlja okvir delovne integracije:

1. tistih, ki skrbijo za uresničevanje temeljnih proizvodnih ciljev (tehnično in poslovno vodstvo) in
2. delavcev kadrovsko-socialnih služb, ki v tem primeru skrbijo za prevencijo in rehabilitacijo invalidov.

Problem je namreč v tem, da se delavci, ki jim je znotraj delovnih organizacij poverjena skrb za reševanje tako imenovanih socialnih problemov nasploh nahajajo **v objektivno protislovnem položaju,** saj že po sami naravi svojega dela predstavljajo nekakšno »aktivno slabo vest« tistih, ki so nosilci ekonomsko-tehnične racionalnosti oz. etike. Ta protisloven položaj pa se, izražen v prvi osebi, najlepše kaže skozi dilemo:

– **ali naj se podredim že omejeni racionalnosti,**kar pomeni, da se postavim v vlogo servisne službe za popravljanje in blaženje napak ekonomske in razvojne politike, ter si na ta način zagotovim relativno mirno funkcioniranje znotraj obstoječe organizacijske strukture,

– **ali pa naj prevzamem (tudi) vlogo nenehnega »izzivalca konfliktov,«** s tem, ko si dosledno, sistematično in angažirano prizadevam za uresničevanje strategije in ciljev družbenega razvoja, utemeljenega na ideji humanizacije oz. osvobajanja od razčovečujočega načina življenja. **Ali z drugimi besedami, delavci kadrovsko-socialnih služb so nenehno razpeti med alterantivo in dejansko možnost:**

–**uspešnega funkcioniranja**v soglasju s poslovnim in tehničnim vodstvom po eni strani ter ???

– aktivnega re(e)volucioniranjaobstoječih razmer, ki jih nenehno (vsaj potencialno) spravlja v konflikt z nosilci ekonomsko-tehnične racionalnosti (etike), po drugi strani.

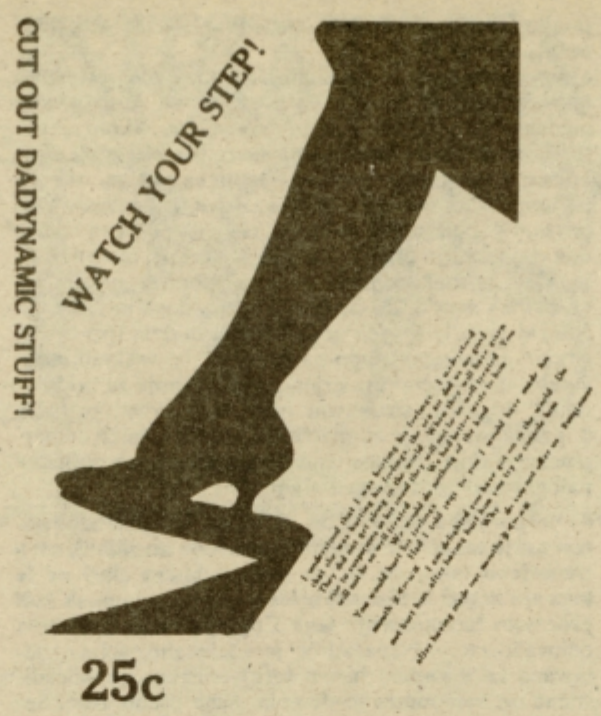

Iz tega, h kateremu tipu se ravnanja v praksi nagibajo (dejansko gre vedno za določeno mesto na kontinuuma med tema dvema skrajnostima), torej sklepamo na vrednostni sistem, ki predstavlja okvir nekega povsem določenega tipa integracije.

V prvem primeru, ko je delavec usmerjen predvsem v tehnologijo dela, imamo opravka z **normativnim modelom integracije**t. j. z razumevanjem vlog in pozicij ter njihovim učinkovito opravljanjem v skladu z normativnim sistemom ob prisotnosti socialne kontrole. S stališča usmerjanja vedenja ljudi gre v tem primeru za razumevanje vlog in ravnanja ljudi brez upoštevanja temeljnih motivacijskih mehanizmov oziroma spoznanj o povezanosti posameznih problemov. Ker pa se takšno razumevanje integracije veže na tehnično-tehnološko racionalnost, ki ji ustreza že omenjeni tip motivacijskih mehanizmov, si tudi kaj hitro lahko predstavljamo, na kakšen način se v takšnih kadrovsko-socialnih službah pristopa k reševanju socialnih problemov – v našem primeru, invalidnih oseb.

S povsem drugačnim tipom racionalnosti pa imamo opravka v primeru, kadar izhaja integrativni okvir dela kadrovsko-socialnih služb iz njihove relativne avtonomije pri določanju in uresničevanju ciljev socialne politike in temelji na razumevanju o povezanosti posameznih problemov ter **upoštevanju protislovij in zakonitosti znotraj razvoja lastne dejavnosti.** In nobenega dvoma ni, da imamo v obeh primerih opravka tudi z različnimi rezultati dela. V prvem primeru gre predvsem za ustvarjanje (lažnega) »socialnega miru« in počasne spremembe, v drugem pa je poudarek ravno na vsebinskih spremembah in hitrem ter sprotnem reagiranju na vsako novonastalo situacijo.

Na takšni osnovi bi torej lahko naredili sklep, da **se »bolezen« in s tem povezana zmanjšana učinkovitost kadrovsko-socialnih služb dejanskko začenja takrat, kadar se le-te začenjajo klanjati vsakodnevni pragmatični racionalnosti, kadar razumevanje (znanje) začenja nadomeščati norma (sankcija) in kadar postane njihova struktura tako toga, da na njeni osnovi ni možno nikakršno bistvenejše prilaganje**na novonastale situacije oziroma spremembe, ki jih povzroča dinamika okolja delovnih organizacij.

Drug sklep pa bi bil ta, da **boj za izboljšanje dela na področju invalidskega varstva vedno sovpada z bojem proti tradicionalnemu obravnavanju tega področja kot zaščite nekakšne marginalne oziroma obrobne kategorije ljudi.** Ali z drugimi besedami, **boj za boljšo preventivo in rehabilitacijo v organizacijah združenega dela sovpada s habilitacijo, »postavljanjem na noge« oz. s splošnim dvigom kvalitete dela kadrovsko-socialnih služb. Ta dvig kvalitete pa je možen le kot delo združenih moči ustrezno usposobljenih delavcev. različnih profilov.** In to iz dveh razlogov: **prvič**zaradi polivalentnosti, multidimenzionalnosti oz. kampleksnosti tako imenovanih »socialnih problemov« in **drugič,**zaradi avtoritete argumentov, ki kot rezultat sistematičnega in organiziranega timskega dela edini lahko vsaj delno parirajo muhavostim tržišča, ter logiki, vrednotam in morali, ki jo povzroča pristajanje na pragmatično ekonomsko-tehnološko racionalnost.

Predpogoj za obstoj in jačanje takšnih služb pa je ta, da v zavest vodstev in samoupravnih organov, (ki so neredko še vedno le transmisija volje prvih) **najpoprej prodre prepričanje o potrebnosti »investicije«, ki jo pomeni zaposlovanje strokovno kvalificiranih kadrov-**,katerih naloga bi naj bila proučevanje kvalitete življenja v procesu dela, proučevanje medsebojnih odnosov delavcev pri delu in izven dela, spremljanje, proučevanje in reguliranje njihovih socialnih in življenjskih problemov itd:[8]

K načelu »ad humanum«

Z ozirom na to, **da preseganje starih birokratskih in nesamoupravnih pozicij pasivnega stališča, »koliko denarja,toliko usług« (napredek je mogoč le z denarjem), ter odpravljanje togosti pri iskanju novih rešitev na nivoju strokovnih služb naših delovnih organizacij na področju invalidskega varstva ni možno vse dokler ostajamo znotraj tradicionalnega (že omenjenega) konceptualnega okvira** oz. razumevanja problemov invalidnih oseb, bom v nadaljevanju poskušal še na kratko pojasniti razumevanje invalidov po načelu »ad humanum«. **Spreminjanje družbenega sveta so namreč vedno pričenja s spreminjanjem tolmačenja sveta!**

Razumevanje problema invalidnosti po načelu »ad humanum« ne pomeni ničesar drugega kot njihovo tolmačenje v smislu evidentno človeških problemov. In to na način, da na izhajamo iz nekakšnih teoretičnih konceptov po sebi, in iz njihove posebnosti, ampak **da tolmačimo probleme teh ljudi izhajajoč iz njihove dejanske vpetosti v pogoje, razmerje in odnose našega vsakodnevnega življenja.** Kajti, če invalidi niso nikakršna bitja specialnega pomena oz. če niso nobeni »marsovci«, ampak evidentno človeška bitja – ali potemtakem smemo njihove probleme tolmačiti izhajajoč iz drugačnih principov, vrednot in stališč, kot jih uporabljamo za razumevanje problemov nas »zdravih«, »normalnih«, »vodilnih«?

A da bi se izognili nepotrebni **kognitivni disonanci,** se pravi spoznavno-teoretičnim nesoglsjem oziroma nesporazumom, moram takoj opozoriti, da znotraj pojmovanja invalidnosti po načelu »ad humanum« ne gre več za tradicionalne, ustaljene pojmovne sheme, Kajti človek, ki je prišel v položaj, ko je telesno prizadet, necelovit, okrnjen oz. »defekten« (sem prištevamo tudi kronično bolne ljudi) nas ne zanima več s stališča njegove telesne prizadetosti oziroma bolezni, ne s stališča formalno-prevnega oz. družbeno pripoznanega statusa. Nasprotno. Zanima nas on sam kot živi individuum, ki prihaja do svoje identitete znotraj nekih povsem konkretnih pogojev življenja in dela, se pravi znotraj nekih konkretnih odnosov, vezi in razmerij, v katere stopa. Zanima nas kot človek, ki se ob tem, ko je prišel v položaj telesne prizadetosti, necelovitosti oz. kronične bolezni, sooča s celo vrsto segregacijskih in marginalizacijskih učinkov obstoječega načina življenja. **Zanima nas kot človek, ki pod pritiskom zavednih in nezavednih, zavestnih in podzavestnih, znanih in neznanih mehanizmov lastnega vedenja, znotraj nekega povsem konkretnega odnosnega konteksta, nahajajo v takšnem odnosu do lastne telesne prizadetosti, necelovitosti, okrnjenosti oz. bolezni, ki mu onemogoča uresničevanje njegovih potencialnih sposobnosti oz. mu onemogoča, da sebe doživlja in uresničuje kot (enako) vrednega človeka. Se pravi da nas invalidi ne zanimajo več zgolj s stališča njihovega individualnega funkcionalnega karakterja, ampak predvsem s stališča njihovih problemov, ki so obenem komulativni izraz splošno alienacijskih učinkov obstoječega življenja.[9] V zadnji instanci namreč invalidnost sama kot taka predstavlja tudi eno izmed pojavnih oblik družbenostrukturnih neenakosti.[10]**

Da pa bi vse to razumeli, si moramo vsaj za trenutek spet priklicati v spomin, da **»zdravi«, »normalni«, oziroma »validni« v odnosu do invalidov nismo toliko somišljeniki po naših somatskih značilnostih, kot po predsodkih, stereotipih in mitih ter po nekaterih temeljnih obrambnih mehanizmih,** ki smo jih osvojili znotraj obstoječega življenja.

Tako smo bolj ali manj skoraj vsi prepričani, da je telesno prizadeti človek pač nesrečen in da mora zaradi tega trpeti. Pri tem pa pozabljamo, da je pomen, ki ga telesno prizadeti človek pripisuje svoji telesni prizadetosti, bistveno določen prav po družbenem okolju oziroma vedenju ljudi. Kar z drugimi besedami pomeni, da je **»družbena infekcija«** oz. vedenje ljudi tisto, ki povzroča, da telesno prizadeti človek svojo telesno prizadetost doživlja kot nujni, zadostni in neogibni vzrok trpljenja. Torej je treba vedeti, da **neposredni vzrok frustracij ni telesna prizadetost oziroma obolenje, ampak interferenca z željenim delovanjem, ki je pod velikim vplivom konformizma.**Oziroma, za posameznikovo (invalidovo) samorazvrednotenje, njegove frustracije, način doživljanja njegovega lastnega položaja in s tem povezano vedenje, je kriva »družbena infekcija« (prevladujoče norme in vrednote, stališča, predsodki in stereostipi in s tem opredeljeno konkretno vedenje ljudi).

Doslej povedano pa je čudovito izrazil **Andre Gorz,** ko pravi:

»Na svojo eksistenco lahko gledam le v okviru globalne situacije. V okviru le-te pa so moje potrebe obremenjene z moralnimi, kulturnimi, družbenimi in praktičnimi pomeni. Družba me je namreč denaturalizirala s svojimi nazori, izobraževanjem, z nenehno opreznostjo in z jezikom, ki je upostošen z moralnimi ocenami in težnjami. Družba me spodbuja, da sprejem svojo biološko eksistenco skozi pravila obstoječega sveta. Ona me uči, da razmišljam o sebi kot o človeku skozi določene norme. Postavlja me v kontekst določenih tehnik odrivanja, zadovoljevanja, akcije in interpretacije samega sebe. Na ta način me je človeštvo iztrgalo iz mirne enotnosti z naravo, brez možnosti vrnitve.[11]

Ali na kratko, kakor pravi **Kahlil Gibran:**

»Tako kot obstaja neka vez med dušo in telesom, tako je tudi samo telo povezano s svojim okoljem.«[12]

In če gledamo na invalide v tem smislu, potem se spremeni tudi samo razumevanje »rehabilitacije«, **kajti problem, s katerim se v okviru »rehabilitacijskega nudenja pomoči« odslej ukvarjamo,**ni več sama telesna prizadetost, ampak v prvi vrsti

– odnos telesno prizadete osebe do lastne telesne prizadetosti,

– odnos med okoljem (ožjim in širšim, delovnim in družinskim) in prizadeto osebo,

– odnos med okoljem in nami kot velikimi rehabilitatorji ter

– naš lastni odnos do telesno prizadete osebe.

Upoštevajoč pri tem seveda spoznanje, da se **oblikova-**

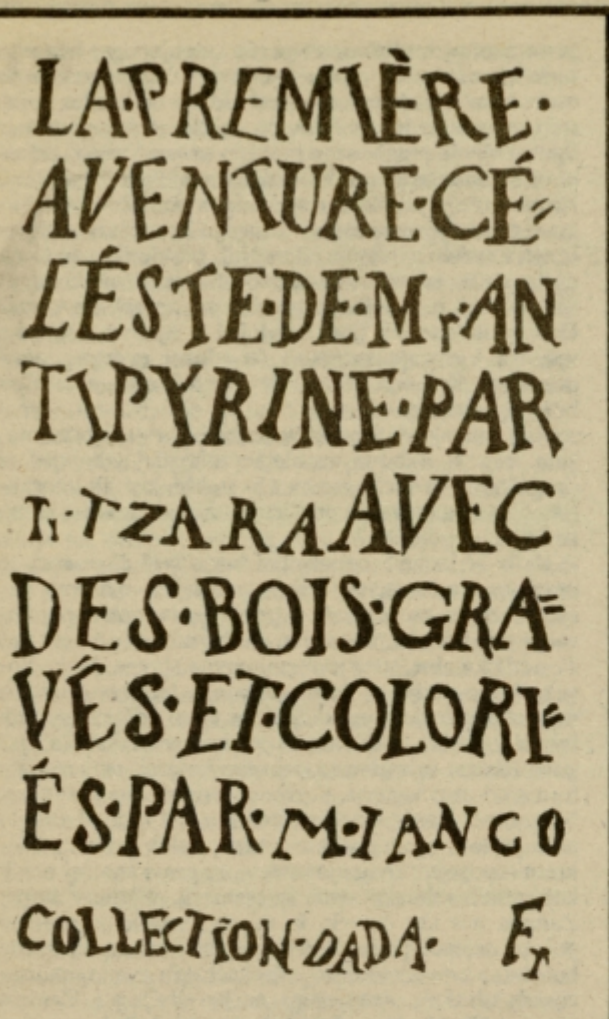

nje človekove identitete (torej tudi doživljanje teh ljudi kot manjvrednih oziroma invalidnih) vrši zmeraj le znotraj konkretnih razmerij, znotraj konkretne socio-psiho-dinamike.

To pomeni, da **invalid odslej ni več »predmet dela«, ki bi ga bilo moč oblikovati po vzoru enostavnega delovnega procesa** (človekova dejavnost + predmet dela + delovno sredstvo = produkt). Oziroma **problemi rehabilitacije niso več problemi tehnično-tehnološke narave**. V okviru takšnega razumevanja invalidnosti, problemov teh ljudi ni moč reševati na tradicionalni defektokratski način. Prav tako pa **ta pomoč ni več zgolj stvar »kompetentnih strokovnjakov« (čuvarjev znanja in kontrolorjev vedenja) kajti problemi invalidov se v luči razumevanja po načelu »ad humanum«, dejansko kažejo kot problemi obstoječih medčloveških odnosov.**

V tem smislu govori **Djordje Vukotić:**

»Zadnji čas je, da opustimo krožno pot okrog napačnega prepričanja, da je okvarjeni vid vzrok grozomornemu položaju slepih v družbi. To je isto kot kriviti črno polt za rasno diskriminacijo črncev. Ne more se spremeniti barva polti, niti vrniti izgubljenega vida, a spremenijo se lahko družbeni odnosi. To je vzrok vseh socialnih težav. Problem slepih ni medicinske, temveč socialne narave (...) problem slepih je razredno vprašanje.«[13]

Še bolj pa so morda ilustrativne besede iz pisma znane slepe gluhoneme **Hellen Keller,** ki ga je naslovila stavkajočim delavcem Little Falls v New Yorku, 1912:

»Ne morem uživati blagodati življenja, ki se mi ponujajo, dokler so oni zapostavljeni in poniženi... Moje simpatije so na njihovi strani, njihova stvar je tudi moja stvar. Glede na to, da so jim prikrajšana sredstva za življenje se tudi sama čutim prikrajšana. Vse dokler so oni sužnji industrije, tudi sama ne morem biti osvobojena.«[14]

In povsem upravičeno bi potemtakem torej bilo, da bi besede Hellen Keller tudi zaobrnili. Mislim predvsem v praksi!

Zaključek

Z oziroma na dejstvo, da je konkretno analizo in konkretno spreminjanje razmer na področju invalidskega varstva v združenem delu možno izvajati le znotraj konkretnih delovnih organizacij, se bom ob zaključku teksta omejil zgolj na nekatere neposredne vsebinske konsekvence pristopa po načelu »ad humanum«.

a) Iz povedanega najpoprej izhaja, da se mora znebiti urejanje invalidske problematike (prevencija in rehabilitacija) tako tehnokratsko-birokratske logike urejanja zadev, kakor tudi zaščitniško pasivne skrbi zanje (nadomestila, beneficije). Logiko takšnega dela v neki delovni organizaciji pa ne more nadomestiti zgolj ta ali oni prizadevni ali celo super-usposobljeni strokovnjak, ampak le **interdisciplinarni tim oz. ekipa strokovnih delavcev na osnovi enotnega vrednostno-integrativnega (interesnega) okvira.** Njihova naloga naj bi bila ta, da se po eni strani ukvarjajo s sprotnim reševanjem tekočih vsakodnevnih problemov invalidnih oseb, po drugi strani pa morajo biti usmerjeni v sistematično, poglobljeno in dolgoročno odpravljanje problemov, ki se zakonito pojavljajo na tleh vsakodnevnega življenja in dela delovnih organizacij,

b) A pri opravljanju teh funkcij se **le-ti ne smejo zapirati sami vase,** ampak morajo izkoristiti prav vse razpoložljive možnosti in subjekte: tako strokovne službe in institucije izven lastne delovne organizacije (naj omenim samo Zavode za usposabljanje invalidnih oseb, ki so že v fazi konstituiranja), kakor tudi samoupravne organe in družbeno-politične organizacije znotraj delovne organizacije (predvsem v smislu dajanja predlogov in ustvarjalnih pobud za akcijo skupnega pomena)

c) Iz spoznanja, da problemi invalidov niso problemi tehnične narave, ampak da gre v bistvu za probleme medčloveških (družbenih) odnosov, pa hkrati jasno sledi, **da njihovo raševanje ne more več biti zgolj strokovna, ampak tudi družbeno-politična naloga.** Seveda ob upoštevanju dejstva, da gre za dva različna, sicer pa povsem dopolnjujoča se vidika celovite skrbi za invalidne osebe, ki ju nikakor ne gre med seboj mešati. **Eno** je namreč vsakodnevno nudenje pomoči invalidnim osebam, v smislu, da čimbolj človeka dostojno zaživijo znotraj obstoječih pogojev življenja in dela (predvsem strokovna naloga), **drugo** pa je prav tako vsakodnevno, vendar dolgoročno usmerjeno prizadevanje za odpravljanje družbeno-strukturni oblik neenakosti oziroma boj za odpravljanje alienacijskih, segregacijskih in marginalizacijskih učinkov (predvsem družbeno-politična naloga) vsakodnevnega življenja.

d) Iz gornjega torej sledi, da **mora biti vsakodnevno reševanje tekočih in perečih problemov invalidnih oseb usmerjeno tako, da že po svojem bistvu služi ne le krpanju napak in slabosti obstoječe prakse, ampak tudi procesom humanizacije tega življenja,** da služi njegovi deinvalidizaciji. Nenazadnje je »deinvalidizacija« vsebovana že v samem bistvu re(e)volucionarne, socialistične oz. samoupravno-demokratične preobrazbe. Seveda, če le-to razumemo kot neprestano vzajemno prilagajanje ljudi ob rastoči demokratični zavesti oz. kot osvobajanje od takšne oblike razvoja, ki se odvija po principu »denar je sveta vladar«.

»Samoupravljanje zahteva solidarnost med ljudmi, zavest o družbeni medsebojni odvisnosti, stalno kulturno in moralno revolucijo: borbo zoper sebičnost, divji individualizem, izkoriščanje vpliva malomeščanstva, idejne in duhovne primitivnosti in banalnosti, zoper človeško nesramnost in agresivnost; zoper odkrivanje zvitosti, privilegijev in prikritost hlepečih po oblasti in samoljubnežev. Predvsem pa odpravljanje odnosov, ki obnavljajo starega in otežujejo nastajanje novega sveta in novega življenja (...) z namenom, da človeška kooperacija in toplina prevladata nad samoživostjo, utilitaristično in vulgarno ravnodušnostjo; ter da bi se pokazalo, da je ljubezen človeka do človeka veliko varnejši pogoj za napredek in uresničevanje vseh in vsakogar – kot pa mržnje in **razdvojenost** (podčrtal C. K.), ne glede na to, koliko sta »prirojeni«.

Opombe:

1. Gre za seminarje namenjene mentorjem invalidnih oseb v združenem delu, ki smo jih v okviru samoupravnih interesnih skupnosti za zaposlovanje za celotno področje Slovenije opravili delavci Zavoda za rehabilitacijo invalidov Ljubljana. Med udeleženci pa so bili sorazmerno enako zastopani tako rekoč vsi profili kadrov, ki se profesionalno ukvarjajo z reševanjem invalidske problematike.
2. Gre za nenehno indeksiranje življenja ter dajanje prednosti kratkoročnim ekonomskim rešitvam ob istočasnem odrivanju nekaterih temeljnih vsebinskih (humanih) ciljev samoupravnega socializma na stranski tir.
3. Jovan Milenković, Prekvalifikacije invalida rada u Jugoslaviji i udruženi rad, Inštitut za dokumentaciju zaštite na radu, Niš 1977.
4. »Naše planiranje je še zmeraj materialno, finančno, ki ustreza državnemu planiranju z ekonomskimi kategorijami samoupravnega sistema pa v planih še začeli nismo«. (B. Šefer 1981, 190).
5. Sociologija 1-2/1980, 17. »(...) nisem toliko nerealen, da ne bi videl zaostalost naše situacije, v kateri bi bil taylorizem dejansko napredek, toda od zaostalosti ne kaže delati ideologije.« (prav tam).
6. prav tam.
7. Djuro Šušnjić Otpori kritičkom mišljenju, 185.
8. Vse to namreč predstavlja »predpogoj za delavčevo osvobajanje pri delu, za njegovo predanost delu, zadovoljstvo z delom, kar ima povratno ugodne posledice na številna področja delavčeve ustvarjalnosti in produktivnosti«. (Živka Černivc, Problemi socialne sigurnosti radnika, Socialne politike 11-12/1982).
9 Bistvo odtujitve na individualnem nivoju je ravno v zaviranju razvoja človekovih potencialov
10 Bistvene karakteristike družbene neenakosti sistemske in strukturalne narave so naslednje:
– so relativno trajne in stabilne;
– obnavljajo in ohranjajo se na sistemski način in izražajo relativno čvrsto strukturo,
– najprej se izražajo na tistih področjih, ki so strateško pomembna za družbeno življenje celo družbe,
– objektivno nastajajo na latenten ali manifesten način iz vladajočih družbenih odnosov,
– po pravilu so vsaj do neke mere institucionalizirane, zaščitene in podpirane z različnimi mehanizmi,
– kažejo tendenco, da se prenašajo iz enega na drugo področje,
– so množične narave,
– s svojimi celokupnimi dolgoročnimi in kratkoročnimi učinki se odražajo na celotno življenjsko situacijo, na povprečne življenjske možnosti in življenjske perspektive množice ljudi. (Glej Srdjan Vrcan, Društvene nejednakosti i moderno društvo).
11 Naše teme, 2/1978.
12 Duhovne izreke, Grafos, Beograd 1981, 15.
13 Djordje Vukotić, Tito sljepima, Socialna misao, 7 1977. 14 Naš život, 1/1950

Literatura:

1 Mate Bturović , Socialna sigurnost in socialna aktivnost v organizaciji združenega dela, SP 6/1982.
2 P. Bučar, Upravljanje, Cankarjeva založba, Ljubljana 1981.
3 Živka Črnivc, Problemi socialne sigurnosti delavcev, SP 11-12/82.
4 Branko Djurković, Ukrepi ekonomske stabilizacije in razvoj družbenih dejavnosti v letu 1963, SP 1/1983.
5 Eksperimenti u demokratizaciji radnih odnosa (prilozi izučavanju društvenog sistema), + 6. zv., Biblioteka Čovječki sistem, Zagreb 1978.

6 Humanizacija dela z vidika invalidnosti in zdravstvenega varstva, Knjižica Sindikata, 35. zv., Delavska enotnost, Ljubljana 1981.
7 S. Ilič, Psihosociološki apsekt informiranja v združenem delu (Humanizacija delovnega okolja), Delavska enotnost, Ljubljana 1979.
8 Informacija o zagotavljanju socialne varnosti invalidnim osebam v SR Sloveniji, Skupščina SRS, Ljubljana 6. 9. 1979.
9 Svetislav Jovanović, Socialni predsodki kot faktor pri integraciji invalidnih oseb.
10 B. Kavčič, Samoupravna organizacija dela, Delavska enotnost, Ljubljana 1982.
11 C. Klajnšček, Invalidnost, rehabilitacija in deinvalidizacija, ZRI, Ljubljana, 1981.
12 C. Klajnšček, U susret jednom humanijem uključivanju hendikepiranih u proces rada (kritika tradicionalnih pristupa), Referat za IX. kongres Medjunarodne asociacije za preventivnu i socialnu medicinu, Beograd 1981.
13 S. A. Maglin, Hvatanje muva na med: istraživanje menadžerskih iniciativa ka humanizaciji rada, Gledišta 5-6/1979.
14 Zuhdija Mahmutović, Izobraževanje delavcev s področja varstva pri delu, SP 6/1982.
15 Zuhdija Mahmutović, Načrtovanje in programiranje prevencije invalidnosti v organizacijah združenega dela, SP 3/1982.
16 Ilia Mihailović, Naloge in obveze organov upravljanja, vodilnih in vodstvenih delavcev s področja varstva pri delu, SP 1/1982.
17 Milosav Milosavljević, Nekatere ideje o razvoju socialnega dela, SP 3/1982.
18 Milosav Milosavljević, Socialno delo na prelomnici, SP 2/1982.
19 Ljubimka Obradović-Aleksov, Medicinski in socialni aspekti profesionalnih bolezni in rehabilitacija, SP 2/1982.
20. V. Rus, Odgovornost in moč v delovnih organizacijah, Moderna organizacija, Kranj 1972.
21 F. Šebić; Puna zaposlenost – univerzalni interes suvremenog sveta, Pregled, Sarajevo 2/1977.
22 B. Šefer, Socialna politika v socialistični samoupravni družbi, Delavska enotnost Ljubljana, 1981.
23 Djuro Šušnjić; Otpori kritičkom mišljenju, Beograd 1981.
24 Djuro Vekić, Zaposlovanje v pogojih sprovajanja politike ekonomske stabilizacije, SP 1/1982.
25 J. Županov, Sociologija, marksizam i industrijska sociologija, Sociologija 1-2/1983.

UDK: 364.65-056.26
združeno delo, invalidsko varstvo, rehabilitacija

Ciril Klajnšček: Produkcija, prevencija in rehabilitacija invalidov v organizacijah združenega dela

Gre za konkretno analizo razmer na področju invalidskega varstva v združenem delu. Avtor ugotavlja, da se je treba znebiti urejanja invalidske problematike tako tehnokratsko-birokratske logike urejanja zadev, kakor tudi zaščitniško pasivne skrbi zanje (nadomestila, beneficiranje). Logiko takega dela v delovni organizaciji ne more nadomestiti zgolj ta ali oni prizadeti ali celo super-usposobljeni strokovnjak, ampak le interdisciplinarni tim, skupina strokovnih delavcev na osnovi enotnega vrednostno-integrativnega (interesnega) okvirja. Vsakodnevno reševanje tekočih in perečih problemov invalidnih oseb mora biti, ugotavlja avtor, usmerjeno tako, da že po svojem bistvu ne služi le korigiranju napak in slabosti obstoječe prakse, ampak tudi procesom humanizacije življenja.

PSIHIATRIJA (I) in GOSPOSTVO

Politično posluževanje psihiatrije na zahodu in vzhodu

Erich Wulff

Zdaj gre za to – in s tem smo na vrhuncu humanosti – da se ne izpriča zločin, temveč bolezen teh ljudi – govorimo o **obtoženih!** Kdor pride na temelju in s sklicevanjem na katero koli idejo – od **Platona** do **Smitha** – od **Lista** in **Lassalla** – od **Campanelle** in **Marxa** – do sklepa o omejevanju, razvrednotenju, poniževanju ali celo nadomestljivosti bogu od vekomaj dopadljive in od NJEGA SAMEGA ustanovljene nemške monarhije **(inclusive** Lichtenstein), ta je **à priori** bolan, ima **dolus criminis laesae majestatis** kot telesno nadlogo, ne da bi to opazil, je že s sklepanjem na sebi samem in za sebe – ne da bi moral kraljevi gospod predsednik spregovoriti le besedo – postal zločinec. Moderna država pa želi na izteku stoletja ter z upoštevanjem ideje, za katero še ne vemo čisto natanko, če izvira od boga (od katerega izvira tudi božja milost vladarjev), nastaniti te ljudi v zavetišče, v bolnišnice, v idejne ustanove.
Iz Oskar Panizza: Psihopatia criminalis. Navodilo za psihiatrično ugotavljanje in znanstveno potrditev duševnih bolezni, ki jih je sodišče spoznalo kot nujne. Za zdravnike, laike, pravnike, skrbnike, upravne uslužbence, ministre itd. Verlag der Züricher Diskussionen, Zürich 1898, 73–74.

VSEBINA

1 Uvod
1.1 Omejitve svobode psihično bolnih, nesposobnost krivde in varnostni ukrepi pri »duševno bolnih prestopnikih«
2 Psihiatrični poskus obtožencev pri političnih procesih v ZRN
3 »Psyhiatric Justice« v ZDA
4. Sodna psihiatrija v SZ
4.1 Kampanja o »zlorabi psihiatrije« v politične namene
4.2 Najpomembnejši očitki kampanji
4.3 Podatki o številu prizadetih
4.4 Posebne psihiatrične bolnišnice v SZ
4.5 Strokovno – mnenjski in varovalni postopek
4.6 Dokumentacija znanih primerov
4.7 Psihiatriziranje disidentstva in deviantnosti
4.7.1 Pojem bolezni, pogostost skrbstva in psihiatriziranje
4.7.2 Politično področje; človekove pravice in protikomunistična kampanja
4.7.3 Psihiatrični pojem bolezni v SZ
4.7.4 Pojem bolezni in organizacijska členjenost psihiatričnih ustanov
4.7.5 Socialnozgodovinski razvoj psihatričnega pojma bolezni v SZ
4.7.6 Tabuiziranje neinstitucionaliziranega zaznavanja. Socialistična pametnost in norost
5 Sklep

1. Uvod

Križanje psihiatrije z državno oblastjo je staro toliko kot psihiatrija sama. Foucault[1], Dörner[2], Castel[3], in drugi so mogli dovolj natančno pojasniti, da psihiatrija od svojega rojstva kot medicinska znanost ni prevzela samo terapevtske naloge, marveč tudi od države privzeto nalogo, »iztrebljanje nerazuma«, ki je bila prej dodeljena kaznilnicam, delavnicam in blaznicam. V praksi ji je ta naloga pripadla z ustvarjanjem vselej sodobnih institucij in zdravljenja pa tudi socialne kontrole (zavetišč, psihiatrije, »sektorizirane« v bližini srenj razčlenjene po teritorialnih področjih pristojnosti itd.), znanstveno s tem, da je svoje pojme bolezni priredila tej praksi ter jo tako tudi teoretsko podpreti. V mlajši dobi sta Güse in Shmacke [4] do 1945 nadaljevala z analizo, ki sta jo delala do srede 19. st. Foucault in Dörner, in pri tem poiskala tudi praktično in pojmovno opremo sodne (»forenzične«) psihiatrije v nemškem govornem prostoru. Če iz teh dobro dokumentiranih del izluščimo jedro, smo v skušnjavi, da bi rekli, da uporaba psihiatrije v politične namene, psihiatričnih sredstev prisile in pojmovnega aparata, ki jih opravičuje za to znanost do zdaj ni bila nič slučajnega, občasnega, zunanjega, temveč bistveni del njene družbene naloge, kolikor se že ta izteka v iztrebljanje in zatiranje tistega, kar so država in družbene oblasti, ki se preko nje reprezentirajo, definirale kot »nerazum«. Zloraba in (uporaba) psihiatrije (e) sta se potemtakem vsaj delno pokrivali.

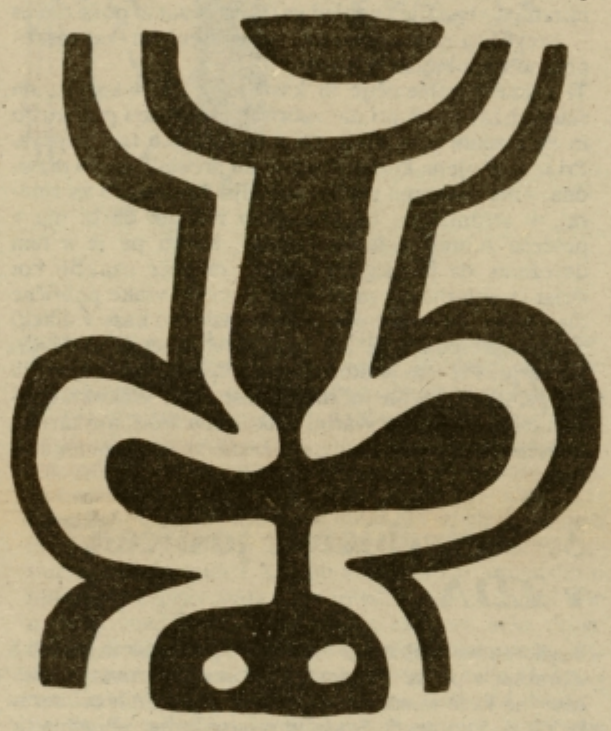

Vsekakor takšna ugotovitev najprej ni mnogo več kakor besedna igra, ki zavestno zabrisuje mejo med z zakonom skladno (»zakonito«) uporabo v politične namene ter nezakonito zlorabo. Takšno brisanje meje sicer jasneje izrazi notranjo povezanost represivnih funkcij psihiatrije – kar je lahko koristno in razodevajoče za vse, ki so dejavni v psihiatriji. Vendar pa je to hkrati povezano z dvema predpostavkama, ki se javno večinoma ne razlagata: Kot prvo se morajo tudi pravice do posamičnega »nerazumnega« odstopanja od družbenih ali celo zakonskih norm ustaliti nasproti tem brez oporekanja kot »višje vrednote« – resda znotraj določenih meja, toda te obenem ostanejo večinoma nedefinirane.
»Politična« zloraba psihiatrije bi bila torej po tej predpostavki že uveljavljanje splošnih interesov nasproti posamičnim, interesov »polisa« nasproti interesom individua – (npr. pri prisilnem ravnanju z nekim občasno izredno agresivnim psihotikom, pri skrbništvih, rejništvih, odvzemu vozniškega dovoljenja itd.) – s tem pa smo že prišli do druge predpostavke omenjenega zabrisovanja meja: K domnevno nepremostljivemu nasprotju med državo, družbenimi silami in individuom, ki ima za marksista ta nespravljivi, antagonistični značaj le v razredni družbi za mezdno odvisne.
Če torej iz neovrgljivega dejstva, da je psihiatrija poleg terapevstkih nalog nenehno izpolnjevala tudi neko državno represivno naročilo, brez ovinkarjenja zaključimo, da je represija individualnih potreb in razvojnih možnosti njeno jedro, njeno najgloblje bistvo, medtem ko predstavlja njena zahteva po znanstveno utemeljeni terapiji le neki ideološki plašček, ki si ga odeva, potem se nenadoma znajdemo na antipsihiatričnih – in politično anarhističnih – izhodiščih. S teh je mogoče vsako psihiatrično intervencijo zapopasti kot (bolj ali manj subtilno) formo zatiranja, kakor to P. Cooper[5] tudi izrecno počne. Takšno izhodišče daje – tam, kjer ostane, drugače kot pri Cooperju, neizrečeno – celo prednost, da je mogoče vsakokratnega političnega nasprotnika osramotiti povsod tam, kjer je na njegovem področju psihiatrija povezana s kakršnimi koli državnimi uredbami: z aktualiziranjem povsod prisotnih antipsihiatričnih čustev, često tudi še v najbanalnejšem pomenu besede. Represivne funkcije, ki jih ima psihiatrija danes še povsod, je tako mogoče prikazati kot neposredne izrazne forme državnega nasilja nekega določenega političnega ali družbenega sistema.
Nenehno si bo treba zavestno prizadevati, da ne podležemo tej skušnjavi. Zato naj bo v tem sestavku vprašanje zlorabe psihiatrije zastavljeno drugače:
Kje psihiatrija prebije področje delovanja, ki ji je dodeljeno, naj bo to v območju svobodnega odločanja posameznika ali v območju drugih državnih ali socialnih izpostav (agentur): policije, kazensko-pravnega varstva, šole itd. Znotraj takšnih možnih prestopanj meje je zanimivo predvsem vprašanje: kje psihiatrija izvaja funkcije zastopništva za politično ali državnopravno represijo in zakaj? Prva domneva bo šla v to, da dobi psihiatrična oblika zatiranja prednost pred policijsko ali kazensko-pravno takrat, kadar leži kršitev norm, ki jo je treba popraviti, v črni luknji, ki je z zakoni le slabo opremljiva. Njeno psihiatriziranje bi omogočilo, da se izogne pravni pojasnitvi nekega po možnosti stvarnega razmerja, pa je kljub temu doseženo zaželeno represivno delovanje. To se bo moralo izpostaviti, če takšna interpretacija zadostuje.

1.1. Omejitve svobode psihično bolnih, nesposobnost krivde in varnostni ukrepi pri »duševno bolnih prestopkih«

Za psihiatrično izvedene omejitve svobode obstajata dve tipični situaciji: Prvo označuje to, da je kak človek dan v neko psihiatrično kliniko proti svoji volji – po možnosti tudi brez prepričljive nujnosti. To se lahko zgodi spet le z upoštevanjem formalnih pravnih predpisov ali z njihovo kršitvijo, ki je v razvitih kapitalističnih državah pa tudi v socialističnih deželah tako pogosta, da je razprava o tem malodane odveč. Nasproti tej spada prva situacija v psihiatrični vsakdanji kruh. Različni zakoni o pošiljanju psihično bolnih v zaprte oddelke navajajo v večini dežel kriterije, ki tvorijo predpostavko za psihiatrično internacijo: kaj je razumeti pod tremi kriteriji – »ogrožanje drugih« ali »samoogrožanje«, ključni pojmi večine psihiatričnih zakonov o odvzemu svobode, pa ostanejo pri tem večinoma prepuščeni pojmovanju zdravniških izvedencev in odločilnih sodnikov.

To pa, vsaj glede bolestnosti duševnih vzgibov, ki pogojujejo samoogrožanje in ogrožanje drugih, spada v psihiatrovo strokovnost. Tako je mogoče zajeti področje pristojnosti psihiatričnih prisilnih sredstev zelo ozko, pa tudi zelo široko. V zadnjem primeru se seveda vsiljuje govorjenje o »zlorabi« – vsekakor v okviru veljavnih pravnih predpisov. Pri tem je odločilno tudi, kam se področje psihiatrične pristojnosti razširja: v svobodni prostor odločanja posameznikov oz. skupin, ali pa na področje dosega drugih represivnih instanc: policije, kazenskega sodstva, »skrbstvenega organa«.
V tem delu je vprašljiva le razmejitev v okviru presoje kazenskopravne odgovornosti: na to pa smo pristali pri drugi tipični oblastnopsihiatrični situaciji.

Večina držav je v svoje zakone sprejela predpise, ki naj preprečijo, da se mora obsoditi in kaznovati obtoženec,

Sophie Tauber in Hans Arp, 1918

ki zaradi neke psihične bolezni ni odgovoren za svoja dejanja oz. »ni sposoben nositi krivde« (nich schuldfähg ist).[8]

Vpeljava takšnih zakonskih določb od meščanske revolucije dalje je brez dvoma napredek nasproti prejšnji pravni samovolji, ki je duševno bolne storilce kaznovala ravno tako kot zdrave in jih – ob ustreznih deliktih – celo obešala.[9]

Kolikor močneje se je izvajala meščanska zakonitost, toliko je ta napredek vsekakor razkrival tudi nasprotno stran: če sta se namreč psihiater in sodnik združila proti nekemu obtožencu, potem je mogel ta, ki bi naj mu določba o kazenskopravni neprištevnosti v primeru psihične bolezni služila, prav s to določbo izgubiti pravico do korektnega postopka: medtem ko je bil namreč obtoženi zaradi psihičnega obolenja proglašen kot pravdno nesposoben, postopek proti njemu pa ustavljen, so ga hkrati vendarle – s sklepom sodišča – nastanili v psihiatrično bolnišnico. V takem primeru je bila obravnava formalno omejena na »varnostni postopek«. Tu so bili psihiatri, četudi ne pravno, dejansko njegovi edini sodniki. Od njihove presoje je bilo odvisno, kdaj je bil kak obtoženec sodno uveden, pa tudi kdaj je sodišče soglašalo z izpustitvijo oskrbovanega kot »duševno bolnega prestopnika«, ki je bil zdaj bolnik, ne pa obsojeni jetnik. Če je bila neprištevnost ugotovljena pred zaključkom postopka, okrivljeni pa poslan v psihiatrično bolnišnico, potem državnemu tožilstvu sploh ni bilo treba več dokazovati krivde.

Toda, celo če je v neki redni sodbi za dokazano krivdo prišlo do pomilostitve zgolj zaradi neprištevnosti, je moral pomiloščeni namesto s časovno omejeno zaporno kaznijo pogojno računati s psihiatrično oskrbo za nedoločeno dobo. Ponekod – tako v Districts of Columbia v ZDA[10] – obstaja celo avtomatska povezava pomilostitve zaradi psihiatričnih razlogov s prisilnim bolnišničnim zdravljenjem. Takšna zdravljenja se izvajajo večinoma v posebnih oddelkih, v katerih so življenjski pogoji često brezupnejši kot v zaporu, kar terapevtska prizadevanja, če sploh obstajajo, obsoja na brezsmiselnost. Take vrste »trdnjave« za duševno bolne prestopnike obstajajo tako v Sovjetski zvezi kot v ZDA in v ZRN. Večinoma ima »varnost« – to pomeni stalen nadzor oskrbovancev – jasno prioriteto nad terapevtskimi zasnovami, ki se morajo v nekem takem okolju omejiti na – neredko tudi nasilno – dajanje zdravil.

Kar koli že je bilo v zadnjih 20 letih napisanega o psihiatričnem bolnišništvu: še danes se – v nasprotju z nekaterimi psihiatričnimi bolnišnicami, v katerih so bile izvedene reforme – v večini »trdnjav« obsežno vrši dodatno pohabljanje, ki ga trpijo psihično bolni v enoličnem in nemikavnem okolju totalnega institucionalnega varstva. Ob dramatičnih pričevanjih iz sovjetskih »trdnjav« pa za nas ni nobenega razloga za samoupravičevanje[11].

2. Poskusi psihiatriziranja obtoženih v političnih procesih v ZRN

V normalnem kazenskem postopku je naloga branilca, da za svojega mandanta, kadar ima oporo za to, da pri njem obstaja duševna bolezen, uveljavi nesposobnost krivde ali vsaj zmanjšano sposobnost krivde. Samo v jasnih primerih – če gre npr. za kakega zdravljenega bolnika ali pa če okoliščine dejanja same kažejo neko neprištevnost – bo državno tožilstvo iniciralo pri sodišču za izvedbo strokovne preiskave – praktično zmeraj v soglasju z okrivljenim oz. njegovim pravnim svetovalcem. Pri političnih procesih ali pri tistih, v katerih gre za interese mogotcev, se v tem oziru vlogi državnega tožilca in branilca zamenjata. Zdaj skuša tožilstvo dokazati neprištevnost storilca proti volji okrivljenega in njegovega branilca. To se je zgodilo npr. v primeru dr. Weiganda, ki ni hotel pustiti pri miru samomora nekega častitljivega moža CDU iz l. 1961 in je želel izsiliti preiskavo o tem – kot psihopatski prepirljivec je bil proglašen za neprištevnega in vtaknjen v neki zavod; eden izmed izvedencev, profesor Selbach iz Berlina, je želel na svoji kliniki iz njega napraviti »prijaznega in razumnega človeka«.[12] Tudi Ulrike Meinhof bi naj bila – proti svoji in branilčevi volji – s prisilnimi sredstvi tja do narkoze podvržena nevrološkopsihiatrični preiskavi, da bi se preverila njena prištevnost. Množični protesti strokovne javnosti bi lahko to tudi preprečili.[13] V procesu proti dr. Wolfgangu Huberju iz Kolektiva socialističnih pacientov iz Heidelberga je deželno sodišče v Karlsruheu (direktor deželnega sodišča dr. Gohl) dne 10. 5. 1972 v okviru nekega psihiatričnega izvedenskega naloga zastavilo naslednje vprašanje: »Predpostavimo, da nekdo zavrača pravno in gospodarsko ureditev Zvezne republike in zavestno nasprotuje njenim gospodarskim strukturam ter dela kazniva dejanja, da bi jih spremenil. Ali bi bilo mogoče po priznanih pravilih psihiatrije že zgolj v tem najti zadosten namig, da ima takšen okrivljenec motnje v zavesti, bolezenske motnje duševne dejavnosti ali da je duševno omejen?«.[14]

Ni mi znano, kako je od sodišča potrjeni izvedenec odgovoril na to vprašanje. Toda že zastavitev vprašanja deželnega sodišča v KarlsruheU priporoča interpretacijo, da se politična opozicija proti državni in družbeni ureditvi ZRN, kjer ta opozicija krši veljavne zakone, pojmuje že kot taka po možnosti za noro ali pa vsaj za psihično nenormalno. Takšno stališče je starejše od ZRN same; zgleduje se lahko po neki častni nemški nacionalni tradiciji: na primer po izvedencih Kraeplinssu[15] in Kahnsu[16] v procesu proti obtoženim vodjem Münchenske sovjetske republike l. 1919, v katerem so bili ti označeni kot samouveljavljujoči se psihopati, hkrati pa vendarle (v skladu s takrat – delno pa še danes – prevladujočim pravilom) proglašeni za kazensko-pravno popolnoma odgovorne.[17]

Ti primeri iz Nemčije in kasneje iz ZRN kažejo, da skuša država tudi pri nas zabrisati mejo med psihiatrijo in kazenskim pravom in da ji to neredko tudi uspeva. Pri tem je njena korist v političnih procesih jasno razvidna: »neprišteven« potuje za daljši čas, morda za zmeraj, v »trdnjavo«, če ima srečo tudi ne da bi mu v procesu morali dokazati krivdo; hkrati pa je s tem doseženo, da je njegova dejanja mogoče označiti kot dejanja »blaznega« in jih tako razrešiti vsake politične dimenzije. Taka potreba se zelo razločno kaže v dikciji deželnega sodišča v Karlsruheu v procesu proti dr. Huberju. Pri tem je stopnja zavedanja o takih koristih pri psihiatričnih ali juridičnih instancah vsakokrat različno izražena in le svarim lahko pred teorijami zarote, ki vsepovsod vidijo na delu državno vodstvo na najvišji ravni.

3. »Psychiatric justice« v ZDA

Tega, da se psihiatrija tudi v kapitalističnih deželah zlorablja v politične namene ali za silne privatne interese, ne kaže samo nekaj pravkar omenjenih primerov iz ZRN. Thomas S. Szasz je v svoji knjigi »Psychiatric Justice«[18] sledil vprašanju, »kako sta psihiatrična profesija in pravni establishment sklenila tiho zaroto, da bi državljanom odvzela ustavno pravico do sodnega postopka«.

Szasz na štirih izčrpnih primerih (Perroni, Hoffer, Walker in Lynch), ki so bili iz psihiatričnih razlogov proglašeni za pravdno in okrivljivo nesposobne in so jih strpali v psihiatrične bolnišnice, čeprav niso niti ogrožali skupnosti niti niso potrebovali zdravniške nege, ilustrira sodelovanje psihiatrov izvedencev z državnim tožilstvom, državnimi koristmi, pa tudi s silnimi privatnimi interesi.

Perronija naj bi neka velika gradbena družba dva meseca pred iztekom njegove najemne pogodbe pognala z bencinske črpalke, na kateri je delal 10 let. Ko so ljudje iz gradbene družbe na ozemlju njegove bencinske črpalke postavili prometni znak za prepoved, ga je odstranil. Kakor hitro so ga hoteli ponovno postaviti, je v zrak izstrelil svarilni naboj. Zaprli so ga, vendar je bil zaradi psihiatričnih razlogov proglašen za nesposobnega za obravnavo.

Szasz kaže v protokolih izpovedi prič, kako je psihiater – izvedenec, da bi podkrepil svojo tezo o Perronijevi obravnalni nesposobnosti, razlagal kot shizofrenične simptome: odprtost zgornjega gumba na srajci, občasno mežikanje z očmi, »izmikajoče« odgovore na izvedenčeva vprašanja, »premišljen« nastop itd. Na vprašanje branilca, kakšno obnašanje vendar pričakuje od normalnega človeka v psihiatrični bolnišnici, je izvedenec odvrnil: »V psihiatričnih ustanovah ni normalnih ljudi«.

Vsi poskusi, da bi za Perronija izsilili sodni postopek, so propadli: tudi poskusi z ameriško postopkovno določbo, da je državno tožilstvo takoj po tem, ko je neki obtoženec proglašen za obravnalno nesposobnega, pooblaščeno, da zahteva ponovno strokovno mnenje: pravica, ki obtožencu ni dostopna že zategadelj, ker je le-ta po pravilu neposredno po nastanitvi v sodno-psihiatrični posebni oddelek preklican. 10 let po aretaciji je Perroni – za katerega ni bila znana nobena psihiatrična predzgodovina – še zmeraj sedel v psihiatričnem zavodu. Do procesa, v katerem bi moralo biti osvetljeno ozadje njegovega »dejanja«, ni prišlo – v prid veliki gradbeni družbi, ki je dala takoj po Perronijevi aretaciji bencinsko črpalko porušiti.

Hoffer je imel psihiatrično predzgodovino: l. 1944 je v vojski, kasneje pa še enkrat prestal shizofreno epizodo, vendar pa je bil proglašen za zdravega. L. 1958 je bil obtožen več seksualnih deliktov (poskus posilstva, sodomija, zapeljevanje mladoletnika), vendar je svoje storilstvo zanikal. Na temelju njegove psihiatrične predzgodovine so ga kot obravnalno nesposobnega brez postopka vtaknili v neko psihiatrično zavetišče, od koder se je l. 1960 obrnil na Szasza za pomoč. Boj za potrditev njegove sposobnosti za obravnavo, ki ga je vodil Szasz, je trajal do l. 1963: tako dolgo tudi zategadelj, ker je državno tožilstvo, ki je tudi še po prvem pozitivnem strokovnem mnenju in ustrezni sodni odločitvi izvedlo novo preverjanje Hofferjeve zahteve po tem, da bi bil obravnalno sposoben, vsekakor potrdilo.

Sophie Tauber in Hans Arp, 1918

V procesu je nato Hoffer priznal zapeljevanje mladoletnika – na nekem običajnem ameriškem kravjem sejmu – nakar so preostale točke obtožnice odpadle. Obsojen je bil natanko na tolikšno zaporno kazen, kolikor je je že odsedel v zavetišču: torej je bil takoj po procesu izpuščen.

V tem primeru se vsiljuje sum, da je državno tožilstvo šlo po poti psihiatričnega odvzema svobode zaradi tega, ker Hofferju dejanj, za katere je bil obdolžen, sicer ni bilo mogoče dokazati, pa se je organom in psihiatrom-izvedencem kljub temu zdelo »varneje«, da ga kot domnevnega seksualnega delinkventa vendarle izločijo iz prometa. Za takšno zaščito pred kriminalom se »psihiatrični kazenski pregon«, kakor ga imenuje Szasz, naravnost ponuja.

Edwin Walker je bil desnoekstremistični upokojeni general, ki je l. 1962 demonstriral na mississipijski univerzi proti uporabi zakonov o državljanskih pravicah, 1. 10. 1962 pa je bi aretiran zaradi upiranja državnemu nasilju, hujskanja k uporu in podobnih deliktov. Preden mu je uspelo osvoboditi se s kavcijo, je bil pri telefonskem razgovoru med nekim uradnikom pravnega ministrstva in šefom – psihiatrom jetniške uprave premeščen v bolnišnico za zvezne jetnike v Springfield, Missouri, da bi se izpeljala psihiatrična ocena tako, da bi bil Walker proglašen za nesposobnega za obravnavo.

Walkerju, ki je imel mnogo denarja in močno ozadje, je nato 6. 10. 1962 vendarle uspelo osvoboditi se s kavcijo, čeprav so jetniki, ki se morajo prepustiti strokovni ocenitvi, ponavadi tretirani kot neprostovoljni psihiatrični pacienti, od katerih se ne sprejema nikakršna kavcija, 22. 11. 1962 je bil Walker spoznan za obravnalno nesposobnega v postopku, v katerem si je lahko izvedenca izbral sam. Nato je obtožba proti njemu 21. 1. 1963 čisto zapadla.

Tu je bil očitno storjen poskus, da bi se izognili za vlado ZDA mučnemu procesu proti visokemu oficirju, ki je bil tudi na mednarodno pomembnih funkcijah v Južni Koreji, na Formozi in v ZRN ter da bi obtoženca, ki je vlado ZDA že večkrat diskreditiral z zavzemanjem desnoekstremističnih in rasističnih stališč, postavili na hladno po psihiatrični poti. Ta poskus je spodletel zaradi finančnih sredstev in političnih zvez, ki jih je imel Walker in kot »very important Person«, on edini »ni bil nemočen pred tako človekoljubnim sumom državnega tožilstva, da je preveč bolan za sodno obravnavo« (Szasz).

Frederick Lynch, upokojeni podpolkovnik, je bil aretiran 6. 11. 1959, ker je izdal nepokrit ček za 100 dolarjev in po ustreznem opominu svojega konta ni poravnal v predpisanem roku petih dni. Brez branilca se je pred sodiščem zagovarjal kot »nekriv« in bil zaradi tega podvržen psihiatrični preiskavi. 4. 12. 1959 je bil proglašen za nesposobnega za sodno obravnavo ter za nedoločen čas poslan v psihiatrično bolnišnico zaradi – po psihiatrični ekspertizi – manično-depresivne psihoze, ki da je v enem prvih stadijev izboljšanja. 28. 12. 1959 je bil nato vendarle proglašen za sposobnega za obravnavo, kljub temu pa proti njegovi volji zadržan v bolnišnici. Potem, ko so se Lynchu razkrile posledice njegove odločitve (da se bo zavzemal za ne-krivdo), se je poskusil po nasvetu svojega zdaj pritegnjenega odvetnika proglasiti za krivega. In vlogi nasprotnkov v procesu sta se obrnili: državno tožilstvo je z vsemi sredstvi vztrajalo pri tem, da je Lynch zaradi psihične bolezni »nekriv«, medtem ko je obramba silila v njegovo obsodbo. Sodišče je Lyncha zaradi duševne obolelosti oprostilo in ukazalo njegovo namestitev v psihiatrično zavetišče. Proti najprej uspešnemu Lynchevemu prizivu je dr-

žavno tožilstvo vložilo revizijo, ki mu je uspela. Svoj proces je Lynch končno dobil na vrhovnem sodišču Združenih držav meja 1962. Potrjena je bila njegova pravica, da se prizna za krivega. Psihiatrična bolnišnica je nato predlagala – in dosegla – Lynchevo nadaljno internacijo – zdaj na temelju normalnih zakonov o odvzemu svobode. 23. 8. 1962 je Lynch, ki so ga še zmeraj zadrževali v bolnišnici, storil samomor.
Pri Lynchu ni mogoče prepoznati posebnih razlogov, zaradi katerih državno tožilstvo in psihiatri niso želeli procesa, ki bi šel v posameznosti. Prej dobimo vtis, da so državno tožilstvo in izvedenci hoteli za vsako ceno – na račun Lyncha – uveljaviti stališče, ki so ga že enkrat zavzeli, da bi obveljala njihova. Na žalost jim je to uspelo – kljub za Lyncha ugodni odločitvi vrhovnega sodišča – s tem ko so nato namesto kazenskega prava uporabili deželnopravne določbe prisilne uvedbe.
V nekaj primerih, ki jih je dokumentiral, vidi Szasz zgolj vrh ledene gore. Navaja vrsto drugih primerov »psihiatričnih obsodb«, ki jih pozna samo iz časopisnih poročil: Kenneth Washington, ki je kot poslušalec senatne debate o pravicah barvastih, na kateri je bilo od sto senatorjev prisotnih le pet, zaklical: »Kako hočete storiti nekaj za pravice barvastih, če vas je tukaj le pet«[19] in so ga zaradi tega poslali v psihiatrično bolnico, pa primer Herberta Callenderna, predsedujočega organizacije za državljanjske pravice Core v Bronxu, ki je hotel tožiti newyorškega župana zaradi rasne diskriminacije pri mestnih gradbenih projektih in je zato prišel za 5 dni v newyorško psihiatrično bolnico Bellevue – Hospital[20].
Številnih navedb o pogostosti zlorabe psihiatrije v ZDA Szasz ne more podati; tudi dvomi, da bi bil zdaj takšen številčni material na razpolago. Pri njegovih lastnih preiskavah se je v glavnem omejil na Vzhod, srednji Zahod in zahod ZDA[21]. Južne države Szasz glede pogostosti prikrojevanja prava nasploh primerja s fašistično Nemčijo. Szaszeva lastna interpretacija Psihiatric Justice v ZDA se glasi: Kjer obtoženega ne uspejo obsoditi kot krivega in ga kaznovati kot zločinca, ga je mogoče še zmeraj diagnosticirati kot duševno bolnega in ga zapreti kot nekoga, ki proti svoji volji potrebuje psihiatrično zdravljenje.«[22]

4. Sodna psihiatrija v SSSR

4.1 Kampanja o »zlorabi psihiatrije« v politične namene

V naši deželi so dobile največjo publiciteto obtožbe o politični zlorabi psihiatrije v SSSR. Svetovna kampanja proti tej domnevni zlorabi, ki se je udeležujejo levi, liberali, konservativni in reakcionarni, zadnji posebej iz emigrantskih krogov, skuša vzbuditi vtis, kakor da je postal v SSSR pregon politično opozicionalnih (»disidentov«) v posebne psihiatrične bolnišnice tipična oblika političnega discipliniranja.
V obrambo predvsem sovjetskih disidentov se je medtem tudi v ZRN izoblikovalo Združenje proti politični zlorabi psihiatrije, ki mu poleg reakcionarjev kot je F. Neinberger pripadajo tudi protifašistični liberati kot W. V. Baeyer.[23] Literarni viri o politični zlorabi psihiatrije v SSSR pa so komaj kaj bolj pregledni. Začetek je bil storjen s knjigo Bukovskega: Nova bolezen v SSSR: opozicija.[24] Od važnejših publikacij so medtem izšle Pljuščeva lastna avtobiografija,[25] knjiga Zadeva Pljušč (T. Mathon in J. J. Marije)[26], Sredi rdečega trga (N. Gorbanevskaja,[27] Ruske politične bolnišnice (S. Bloch in P. Reddaway)[28] – poleg številnih brošur, ki jih je izdala predvsem Amnesty International, pa tudi drugi, delno politično nepregledni komiteji ali organizacije.[29]. Tudi medicinska literarna služba Inštituta za vzhodno Evropo Svobodne univerze v Berlinu je k problemu politične psihiatrije v SSSR že publicirala izčrpem članek o disidentih[30] Sovjetski psihiatri (Snežnevskij, Mrozov itd.), pa tudi Literaturnaja gazeta in Med. gazeta ter Izvestija so temu nasproti večino obtožb o politični zlorabi psihiatrije v SSSR zavračali in zatrjevali,[31] da se tam v psihiatričnih bolnišnicah ne nahaja niti en zdrav človek. V ZRN je časopis DKP objavil brošuro Hansa Walkerja, namestnika šefa redakcije komunističnega dunajskega Volksstimme z naslovom: Psihozaporna gonja – avstrijski psihiatri kot očividci v Sovjetski zvezi.[32] Med obema frontama je, koliko vidim, zgolj nekaj člankov britanskih psihiatrov, tako članek J. Winga, London, Psihiatrija v Sovjetski zvezi, ki se – čeprav na kratko – dotika problema »političnih disidentov« in ga skuša interpretirati.[33]
Če primerjamo objave o zlorabi psihiatrije v zahodnih deželah in v SZ, potem nam bo jasna tudi neka bistvena razlika: na zahodu je le nekaj individuov (kot Szasz) ali nekaj najpogosteje antipsihiatrično orientiranih skupin, ki zbirajo in objavljajo material o tej temi. Diskusija ostane največkrat – s podporo hektografičnih brošur, ki so dosegljive le kratek čas – omejena na levo sceno nekaterih evropskih velemest.[34] Pri tem se glavni očitek usmerja proti psihiatriji nasploh kot organu represije, manj pa proti njenemu posluževanju kapitalizma. Čisto drugače je s kampanjo proti zlorabi psihiatrije v SZ: mnoge znane založbe objavljajo knjige na to temo, ruske emigrantske organizacije razpolagajo s skoraj neomejenimi sredstvi za publikacije in poučna potovanja na to temo, masovni mediji se problema lotevajo rade volje in Amnesty International je napravila iz njega eno svojih poglavitnih kampanij.
Partijsko – politično neodvisni marksist se znajde v prisilnem položaju, če se konfrontira s to temo. Hotel se

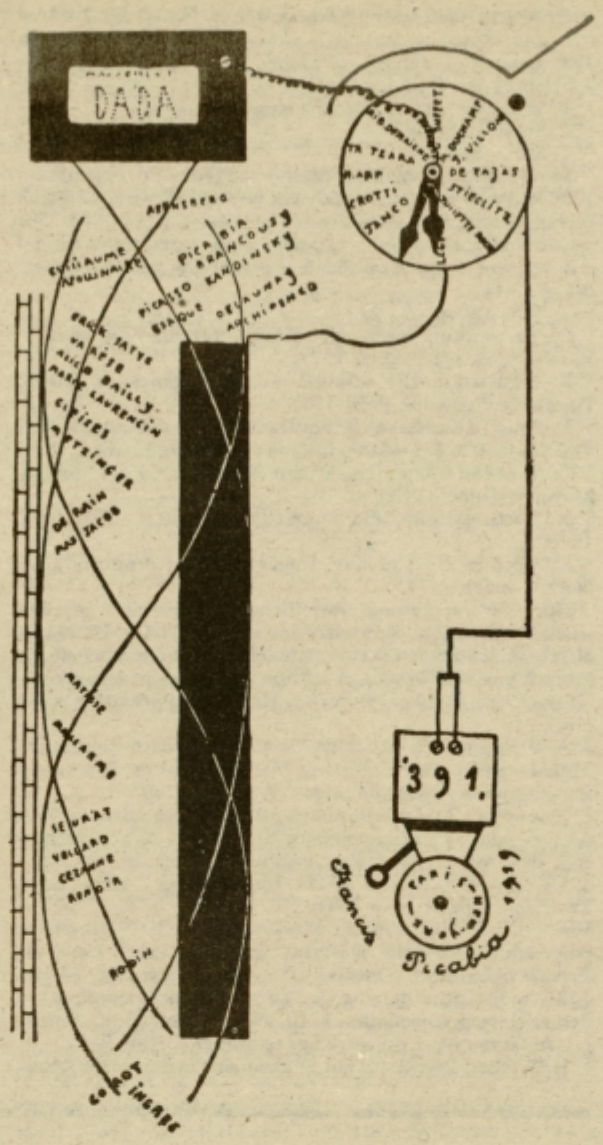

bo izogniti vseu, kar bi ga pripeljalo v navlako protikomunistične kampanje hladne vojne. Po drugi strani bo moral misliti na to, da barbarstvo stalinizma ni bilo zgolj protikomunistična iznajdba, da torej lahko čisto propagandistično motivirani očitki sovražnikov socializma – (razrednih nasprotnikov) – vsebujejo zrnce resnice. Če to zrno obstoja, potem ga velja – pogojno – izluščiti iz kupa laži. Četudi bi zadeval samo del očitkov, bi imeli marksistični psihiatri posebno dolžnost, razkriti resnične zlorabe tudi v SZ, jih analizirati in premisliti o njihovem odpravljanju in preprečevanju. To ne bi bilo nobeno vmešavanje v »notranje zadeve« neke druge države, temveč dokaz internacionalne solidarnosti, iste internacionalne solidarnosti, ki sta jo izvedla Georges Marchais (KPF) in Lucio Lambardo – Radice (KPI),[35] ko sta se uspešno zavzela za izpustitev sovjetskega matematika Leonida Pljušča, ki je bil zaprt v posebni psihiatrični bolnišnici v Dnepropetrovsku. To, da se glasovi kritike proti politični zlorabi psihiatrije v SSSR ne krepijo le v vrstah pristašev hladne vojne, konservativcev, liberalcev, trockistov in maoistov, temveč tudi v krogih velikih komunističnih partij, le potrjuje nujnost znanstvenega preverjanja očitkov, pa tudi njihove politične analize.

4.2 Najpomembnejši očitki kampanji

Najpomembnejše očitke sovjetski psihiatriji je mogoče strniti v naslednje:[36]
1. V SZ so tisti, ki javno izražajo drugačna politična ali religiozna stališča ((»disidenti«) ali pripombe na napake organov, obtoženi za razna ravnanja proti obstoječim zakonom (npr. »klevetanje SZ«). Vendar pa mnogi od njih niso postavljeni pred sodišče, temveč jih kot »duševno bolne« pošljejo v psihiatrične bolnišnice, najpogosteje v posebne bolnišnice za duševno bolne zločince.
2. Te, največkrat duševno popolnoma zdrave osebe, proglasi kak strokovni odbor ali v nujnih primerih višji strokovni odbor moskovskega Instituta Serbskij, ki dobiva direktive od KGB ali je že sam (kot ekspert Instituta Serbskij) v njeni neposredni službi, za duševno bolne ali za potrebne prisilne nege. Sodišča zmeraj sledijo tem ekspertom.
3. Pri tem so postavljene diagnoze kot »psihopatski razvoj osebnosti ob prisotnosti reformističnih idej« (Grigorenko),[37] »kronična psihopatija, ki si je privzela formo shizofrenije« (Gorbanevskaja)[38], »shizofrenija z mišljenjskimi in čustvenimi motnjami, ki sovpada z blodnjami o socialnih reformah in z nezavedanjem lastnega stanja in situacije« (Kuznecov),[39] »pritajena shizofrenija s paronoidnimi motnjami, reformnimi idejami in mesijanskimi elementi« (Pljušč).[40]
4. V posebnih bolnišnicah se duševno zdrave ujetnike prisilno zdravi z zdravili, pri čemer se uporablja tudi sredstva, ki povzročajo vročino in bolečine kot sulfocin, ki so že izginila z običajnega zdravilnega spektra v svetu. Zdravljenje se pogosto predpiše kot kazen za nedovoljeno obnašanje. Če se ujetniki pogovarjajo o političnih temah, potem se to kaznuje s povečano dozo nevroleptičnih ali sedirajočih zdravil. Jetnike se ovija tudi v topla vlažna ogrinjala, ki se pri osušitvi napno in povzročajo neznosne bolečine. Mnogi ujetniki so v posebnih bolnišnicah tudi tepeni in nasploh izpostavljeni slabemu ravnanju.
5. Le kdor se odpove svojim političnim nazorom in njih same proglasi za bolne, lahko računa z izpustitvijo in je obravnavan kot »ozdravljen«. Zdravniki skušajo jetnikom stalno sugerirati takšne »bolezenske nazore«.
6. Čeprav obstaja v posebnih bolnišnicah paralelna medicinska in administrativna hierarhija, pa o vsem odloča KGB, ki mu pripada tudi večji del personala.
7. Vsaki dve leti komisija preveri, če je kak pacient lahko izpuščen, vendar pa ne na podlagi osebne preiskave, temveč zgolj na temelju aktov. Pri tem je obdelanih 15–20 primerov na uro. Uradno ima zadnjo besedo sodišče. Vendar pa vse njegove odločitve že vnaprej programira KGB.

4.3 Podatki o številu prizadetih

Le malo podatkov je o tem, kolikšno število ljudi naj bi bilo prizadetih s takšnim psihiatričnim prisilnim zdravljenjem. Aleksejev, vseskozi sovjetofobni emigrant, govori o 4000 pacientih v posebnih bolnišnicah: vendar pa naj bi bili to največ duševno bolni kaznjenci.[41] Gorbanevskaja je število posebnih bolnišnic ocenila na 10, število političnih jetnikov v njih pa na okoli 150, od katerih je polovica zaprta zaradi religiozne, polovica pa zaradi politične dejavnosti.[42]. Bloch in Reddeway izhajata od približno 220 psihičnih jetnikov.[43] Wing govori o približno dveh ducatih imen, ki so postala znana na Zahodu, vendar pa ne izključuje višjega skupnega števila.[44] Najvišje ocene izvirajo od Pljušča, po katerem naj bi se samo v posebni bolnišnici Dnepropetrovsk nahajalo 60 »večinoma zdravih« političnih jetnikov.[45] Novikov, pobegli bivši vodja oddelka Instituta Serbskij, je ocenil število političnih »psihinih jetnikov« na 350[46] in ocenil število posebnih bolnišnic v Sovjetski zvezi na 12.[47]
Celo če utemeljimo najnižje število (Wing) kot pravo, bomo morali izhajati iz tega, da gre za več kot posamezne napake ali diagnostične zmote, toda tudi če sprejmemo najvišje, bo jasno, da je prav tako malo mogoče, da gre za neko masovno internacijo zdravih zaradi političnih motivov. Številčne primerjave popolnoma dopuščajo primerjavo ocen Wingsa pa tudi ocen Gorbanevskaje s Szaszovo dokumentacijo zlorabe psihiatrije v ZDA. Pri tem je po mnenju Podrabineksa[48] mogoče v zadnjih letih označiti upadanje znanih primerov zapiranja v psihiatrične posebne bolnišnice z uporabo političnega člena v kazenskem pravu. Tudi po mnenju Nemškega združenja proti politični zlorabi psihiatrije so bile od julija lani spet bolj zapažene »le kratkoročne« internacije.[49]

4.4 Psihiatrične specialne bolnišnice v SSSR

Kar zadeva značaj posebnih bolnišnic, postane iz vseh razpoložljivih dokumentov jasno, da gre tu za zavetišče v Gottmanovem smislu.[50] Pacienti nosijo oblačila zavoda (Pljušč), dopisovanje in paketne pošiljke so omejene in se cenzurirajo[51]. V enem prostoru leži do 20 bolnih, sprehod traja le 1 do 2 uri dnevno. Pri protestih in kritikah je pogosto slabo ravnanje oskrbnega osebja, zdravljenje z zdravili, premeščanje v »nemirne« oddelke, prepoved sprehoda, dopisovanj in obiskov.[52] Pristojni dobijo pri vprašanju o počutju pacientov odgovore kot: »Zastrupitve s filozofijo nisem mogel ugotoviti, zato je določeno nagnjenje k matematiziranju psihologije in medicine« (Pljušč)[53]. Če vprašate po zdravilih, vam bodo zdravniki ponovili: »Mu že dajemo to, kar je potrebno« (Pljušč).[54] Te navedbe bi lahko imeli za izmišljene, če ne bi izvedeli od Wolkerja samega, ki si vseskozi prizadeva, da bi očistili Sovjetsko zvezo vsakega suma o zlorabi psihiatrije, da bolnim takrat, ko jih pripeljejo, odvzamejo vse osebne stvari.[55]
Predložene informacije o značaju psihiatričnih posebnih ustanov dopuščajo v povzetku povratni sklep, da se lete, kar se tiče opreme, terapije, poteka dneva in »varnostnih ukrepov« – kaj malo razlikujejo od trdnjav Zvezne nemške sodne psihiatrije in od nekaterih velikih psihiatričnih bolnišnic, ki se jih reforme zadnjega desetletja niso dotaknile. Tudi po podrejenosti posebnih bolnišničnih ustanov notranjim ministrstvom se bistveno ne razlikujejo od zavodov Zahodnih dežel, ki so najpogosteje odgovorni sodnemu ministrstvu (to pomeni tudi, da ministrstvu za zdravstvo niso odgovorni).

4.5 Strokovno mnenjski in varnostni postopek

Postopek, ki vodi do tega, da obtožene pošljejo v psihiatrične bolnišnice, je zelo podoben tistemu v Zahodnih deželah. Ob sumu na psihično bolezen je mogoče vsak trenutek procesa, pa tudi po presoji, naročiti psihiatrično ekspertizo (oceno) o duševnem stanju obtoženca in obsojenca. Kaj pomeni »sum«, vsekakor ni fiksirano v nobenem zakoniku. Strokovno mnenje izda neodvisna komisija psihiatrov javne zdravstvene službe (ne sodne uprave). Razen tega je ob neskladju v komisiji ali po naročilu državnega tožilstva, branilca ali s sklepom sodišča mogoče zahtevati višje strokovno mnenje, najpogosteje od moskovskega Instituta Serbskij. Sodišče samo se nato odloči, ali bo sledilo priporočilom strokovne komisije.[56] Zato obtožbe postopka strokovnega ocenjevanja ne zadevajo njegovih formalnosti, temveč domnevno ali realno odvisnost izvedencev, državni tožilcev in sodnikov od želja KGB-ja, pa tudi njihovo delno pripadnost tej instituciji. Menda naj bi profesorja Lunca z Instituta Serbskij često videli oblečenega v uniformo poročnika KGB, Morozova pa kot generala te varnostne policije.[57] v kampanji Zahodnega tiska se žonglira s strah zbujajočimi začetnicami kot KGB ali MDW, obenem pa je sugerirano, da gre obakrat za tajno policijo. Toda zamolči se, da MWD pomeni preprosto notranje ministrstvo in da je tajna poli-

cija, ki je bila prej podrejena temu uradu, že zdavnaj postale samostojni organizem.
(Se nadaljuje.)

Opombe:

[1] M. Foucault, Wahnsinn und Gesellschaft. Suhrkamp-Verlag, Frankfurt na Maini 1969.
[2] K. Dörner, Bürger und Irre. Europäische Verragsanstalt, 1969.
[3] R. Castel, Psychoanalyse und gesellschaftliche Macht. Athenäum-Taschenbuch AT 4057, Frankfurt na Maini 1976.
[4] H. G. Güse in N. Schamacke, Psychiatrie zwischen bürgerlicher Revolution und Faschismus. 1. in 2. zv., AT 4109 in AT 4116, Frakfurt na Maini 1976.
[5] D. Cooper, Qui sont les Dissidents? Editions Galilée, Pariz 1977.
[6] To je največkrat v traktatih o sovjetski psihiatriji.
[7] Deželni zakoni, ki so urejali duševno bolnost, so v ZRN postali potrebni na temelju 104. člena ustave. V začetku 50. let so jih opustili. Nove formulacije teh zakonov, skoraj vse v prid samoodločbe psihično bolnih, so bile v zadnjih letih sprejete npr. na Bavarskem, Westfalskem in na Spodnji Saški.
[8] Forensic Psychiatry. Report on a Working Group. Siena 13.–17. 10. 1975. Regional Office for Europe World Health Organization, Kopenhagen 1977.
[9] H. G. Güse in N. Schmacke: op. cit., 2. zv., 206 ff.
[10] T. S. Szasz, Psychiatric Justice. Collier-Books, New York 1971, 44 ff.
[11] »Trdnjave« za tako imenovane duševno bolne prestopnike in posebne bolnišnice za le-te so v ZRN črni madež na Zahodno, verbalno reformistično psihiatrijo. Že same težave pri možnostih obiska takšnih zdravstvenih ustanov so do zdaj omejevale njihovo kritiko. V nekaterih posebnih bolnišnicah so – po osebnem pričakovanju nekega kolega, ki je tam delal – še leto dni po ukinitvi 195. člena kazenskega zakonika, ki je po stavljal kot kaznivo tudi homoseksualnost pri odraslih, prisilno zdravili homoseksualce, ki so bili za svoj »delikt« ekskulpirani iz psihiatričnih razlogov.
[12] Justizskandal Weigand. Konkret 2 (1965).
[13] Glej FR s 16. 8. 1973, 21. 8. 1973, 23. 8. 1973.
[14] FAZ 15. 8. 1973.
[15] E. Kraepelin, Psychiatrische Randbemerkungen zur Zeitgeschichte. Südd. Monatshefte 9 (1919), glej tudi H. G. Güse in N. Schmacke, op. cit., 1. zv., 173 ff.
[16] E. Kahn, Psychopathen als revolutionaäre Führer. Z. ges. Neur. 52 (1919), 90–106.
[17] E. Wulff, Psychopathie? Soziopathie v: Wulff, E., Psychiatrie und Klassengesellschaft, 304–320, Fischer-Athenäum Taschenbuch, Frakfurt na Maini 1972, in H. G. Güse, Schmacke, op. cit., 2. zv., 266 ff.
[18] T. Szasz, op. cit., 1, naslovna stran, podnaslov.
[19] T. Szasz, 267/268.
[20] T. Szasz, 268.
[21] Samo v državni bolnišnici Matteawan (New York) se nahaja 1000 oseb, ki so jih tja zaprli kot »obravnalno nesposobne« (Szasz, op. cit., 50). V District of Columbia je bilo l. 1961 25% vseh obtoženih ocenjenih za »obravnalno nesposobne« in po tem veljavnem zakonu poslanih v posebno bolnišnico. (Szsaz, op. cit., 54).
[22] T. S. Szasz, op. cit., 235.
[23] Glej zaokroženo pismo Nemškega združenja proti politični zlorabi psihiatrije z 20. 5. 1977.
[24] V. Buskovskij, Une nouvelle maladie mentale en URSS: l'oposition. Le Seuil, Pariz 1971.
[25] L. Pljušč, Le carneval de'l'histoire. Le Seuil, Pariz 1977.
[26] T. Mathon in J. J. Marie, L'affaire Plioutsch. Le Seuil, Pariz 1976. Nemška izdaja: Die Affaire Plijuschtsch. Fritz Molden, München-Dunaj, 1976.
[27] N. Gorbanevskaja, Midi Place Rouge. Ed. R. Laffont, Pariz 1970.
[28] S. Bloch in P. Reddaway, Russias Political Prisoners. Gollancz, London 1977.
[29] Npr. Die Internierung sowjetischer Dissidenten in psychiatrischen Anstalten -Amnestry International (AI), Hamburg, ali Dokumentation über Leonid Plioutsch, Gesellschaft für Menschenrechte, Frankfurt na Maini, v Franciji: Bulletins d' information, Comité contre les Hôpitaux psychiatriques en URSS.
[30] A. P. Podrabinek, Politische Psychiatrie in der Sowjetunion. Mitteilungen des Medizinischen Literaturdienstes. Osteuropa-Institut an der FU Berlin, 8. zv., 9. letnik, 87–94.
[31] Tako prof. Ruben Nadjarov s Psihiatričnega inštituta Akademije znanosti v SZ (Le Figaro, 20. 2. 1976), A. W. Snežnevskij, direktor Psihiatričnega inštituta Akademije znanosti v SSSR (Izvestija, 24. 10. 1971). Literaturnaja Gazeta (organ Združenja pisateljev v SSR) (Le Figaro, 5. 2. 1976). G. Vladimirskij: Med. Gazeta Moskva, 30. 9. 1977, 4, cit. po poročanju Medicinske literarne službe, op. cit., 95,96. K. Brjancev, Lažnivci v močvirju klevetanja. Izvestija, 24. 10. 1971, tudi: Lettre ouverte de l'association des neurologes et des psychiatres sovietiques. 1. 10. 1973. Bulletin 3. št., Comité centre les hopitaux psihiatriques spécial en URSS, 9–11.
[32] H. Wolker, Psychiater auf Studienfahrt in der Sowjetunion, Ein Reisebericht uber Gesundheitswesen, psychiatrische Einrichtungen und »Psychofaft« – Hetze. UZ. Erlebnisse, Tatsachen, Dokumente. Düsseldorf 1977. Kritično stališče o tem poročilu: I. Hutter, Amnesty International, Dunaj: Pravilno stališče neresničnih trditev v objavah Volfsstimme s 7.–20. 9. 1977, ob obisku avstrijskih psihiatrov v Sovjetski zvezi, Dunaj 29. 9. 1977, tudi: Sum v zlorabo sovjetske psihiatrije še naprej upravičen, Arbeiterzeitung (Dunaj), 5. 10. 1977 in Človeško v ruski psihiatriji, Kurier (Dunaj), 5. 10. 1977.
[33] J. K. Wing, Psychiatry in the Soviet Union, Brit. Med. J. 1973, 1, 433–436.
[34] Npr. brošure »Groupe Information Asile« (GIA), časopis Gardesfous, v Parizu. Dokumentacije Rdeče pomoči: Das Komplott zwischen Gerichtspsychiatrie und Justiz itd.
[35] T. Mathon in J. J. Marie, op. cit., 160, Bulletin No. 5 des Comité les Hopitaux Psychiatriques Spéciaux en URSS, 11.
[36] Podrabinek, op. cit., 87.
[37] W. Bukovskij, op. cit. 97.
[38] W. Bukovskij, op. cit., 106.
[39] W. Bukovskij, op. cit., 143.
[40] T. Mathon in J. J. Marie, op. cit., 28.
[41] S. Alekseev, Abuse of Psychiatry as a tool for political Repression in the Soviet Union. Med. J. Aust. 1976, 1, 122–123.
[42] Osebno sporočilo.
[43] S. Bloch in P. Reddaway, op. cit.
[44] J. Wing, op. cit., 435.
[45] Le Figaro, 4. 2. 1976.
[46] J. Novikov, Kronzeuge gegen den KGB, Der Stern, št. 16, 13. 4. 1978, 138.
[47] J. Novikov, op. cit., Der Stern, št. 15, 6. 4. 1978, 156.
[48] A. P. Podrabinek, op. cit., 94.
[49] Sklenjeno pismo Nemškega združenja proti politični zlorabi psihiatrije z 20. 5. 1977, 4.
[50] E. Goffman, Asyle. Edition Suhrkamp 678, Frankfurt na Maini 1973.
[51] T. Mathon in J. J. Marie, op. cit., 71, 73.
[52] A. P. Podrabinek, op. cit., 91–94.
[53] T. Mathon in J. J. Marie, op. cit., 73.
[54] T. Mathon in J. J. Marie, op. cit., 68.
[55] H. Wolker, op. cit., 31.
[56] Forensic Psychiatry, op. cit., 21–22.
[57] J. Novikov, Der Stern, št. 14, 30. 3. 1978, 74. A. P. Podrabinek, op. cit., 90.

Prevod iz: Erich Wulff, Psychiatrie und Herrschaft (I), Das Argument 110, julij/avgust 1978.
Prevedla: Vlasta Jalušič.

UDK: 24:330(497.12)

RAZMERJE med teologijo in politično ekonomijo

Matevž Grenko

Uvod

Morda naslov prispevka zveni za nekatere dovolj nenavadno. Vendar je to le prvi vtis, saj temeljitejše seznanjanje z omenjeno problematiko pokaže upravičenost razpravljanja o razmerju med teologijo in politično ekonomijo. Govoriti o slovenski 'klasični' teologiji pomeni obravnavati teološko misel vse do drugega Vatikanskega koncila. Takratni teoretiki slovenske teologije so analizirali praktično vsako področje; četudi je bilo njihovo teoretsko argumentiranje – za takratne razmere in trakratni čas – dovolj vešče, pa so pri praktični (akcijski) dejavnosti povsem odpovedali. Povrh vsega so se držali takratnih papeških enciklik – Leona XIII.: Rerum novarum 1891, Pija XI.: Quadragesimo anno 1931 in Divini redemptoris 1937 – kot dogem, to pa je istočasno pomenilo, da so v prvem obdobju (to je čas po Rerum novarum) bili kritični tako do kapitalizma in njegovih pojavnih oblik, kot seveda tudi do socialističnih gibanj v svetu in pri nas. Drugo obdobje (čas po Quadragesimo anno) pa pomeni dosledno odklanjanje vsega, kar bi lahko samo spominjalo na socializem ali komunizem, in trmasto zagovarjanje kapitalistične družbene ureditve.

V takšnem ozračju so slovenski 'klasični' teologi spregovoril tudi o pojavnih kategorijah politične ekonomije v raznıerah meščanske družbe. Slovenski teologi so v svojih analizah težili predvsem k teologizaciji ekonomije s tem, da so teološke pojme uporabljali v ekonomske namene. Tako so želeli, da bi odstranili dejanske razlike med ekonomijo in teologijo, kar pomeni, da so

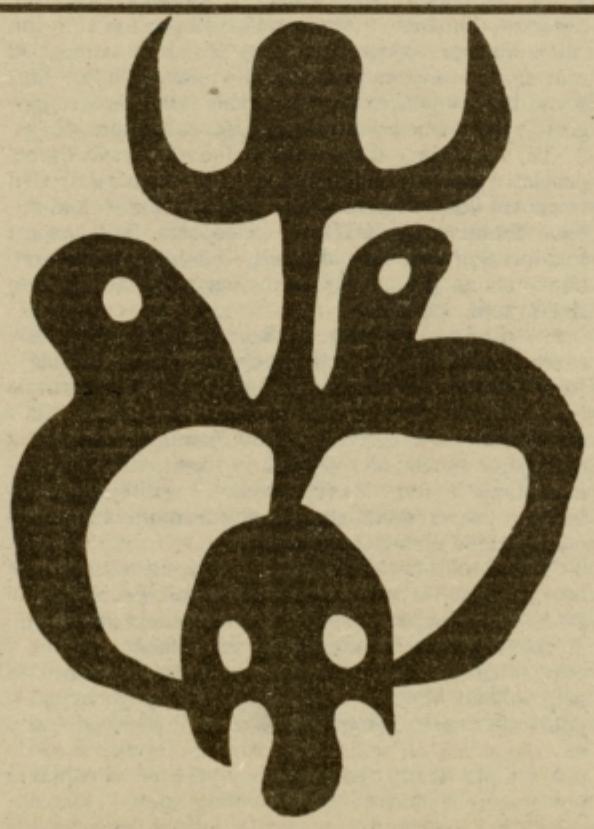

zamenjali pojmovna koncepta tako teologije kot ekonomije. Rezultat tega poskusa naj bi se odražal v ekonomizaciji teologije in teologizaciji ekonomije.

Politična ekonomija v pogojih meščanske družbe

Poglavitna razlika med marskističnim razumevanjem politične ekonomije in teološko predstavo o teologizaciji ekonomije je v tem, da marksizem politično ekonomijo kot anatomijo meščanske družbe jemlje na izhodišče dosledne materialistične teorije o družbi. Meščansko družbo marksizem obravnava v vseh njenih pojavnih oblikah in vidikih kot omejen in prehodni družbenozgodovinski proces. V razmerah meščanske družbe imamo opraviti z določenimi objektivnimi zakonitostmi, ki pa izvirajo iz ekonomskih danosti in torej ne iz nekih etičnih ali teoloških predstav o konstituiranju harmonične meščanske skupnosti. Ker torej marskizem presoja vse družbene pojave v razmerah konkretnega družbeno-zgodovinskega obdobja, zato je prisiljen, da kritizira vse tiste pojmovne kategorije teoloških mislecev, ki zakrivajo to njihovo specifično naravo. Razlika, ki obstaja v tem oziru med marskizmom in teologijo, je v tem, da je teologija največ časa posvetila teoretskim načelom politične ekonomije, medtem ko je marskizem poudarjal pomen ekonomskih raziskovanj v obstoječi

meščanski proizvodnji. Ko si je marksizem postavil za nalogo, da bo raziskal kapitalistično ekonomsko ureditev s stališča dejanskosti, je s tem le znanstveno poudaril smoter, ki bi ga moralo imeti pred očmi sleherno natančno raziskovanje ekonomskega procesa. Zato abstraktno teološko raziskovanje ostaje prazno in brezplodno, saj ne odkriva tistih zakonitosti, ki omogočajo nastanek, razvoj in propad določenega družbenega sistema in z njim vred povezane blagovne proizvodnje. Teološka abstraktnost v nobenem primeru ne more sovpasti s čutno konkretnostjo danih razmer; spoznanje razmer je zanjo bolj sredstvo, ki teologiji služi za idealistično rekonstrukcijo družbe, ki naj bi ponovno potrdilo prednost abstraktnih izvajanj nad življenjskimi ekstistencami. Ne vedoč, da je abstraktna teološka misel že zdavnaj prenehala biti orodje progresivnega družbenega razvoja.

Šele marskizem je vzpostavil zavestno in na višji dialektični ravni povezanost med politično ekonomijo in obstoječo meščansko družbo. Pri tem marksizem opozarja na izkoriščanje, ki ga kapitalistično upravljanje družbenega delovnega procesa vsiljuje mezdnim delavcem, ki so v podrejenem odnosu v obstoječih meščanskih razmerah. Vsled tega marskizem kritizira tudi tradicionalno politično ekonomijo, ki ni odkrila in dovolj precizno opisala temeljna družbena razmerja med proizvajalci in upravljalci, ki se v določenem zgodovinskem obdobju pojavijo v prikriti in sprevrženi obliki kot odnosi med stvarmi. Zato je povsem očitno, zakaj marskizem ni mogel avtomatično sprejeti rezultatov, ki jih je dosegla politična ekonomija pred njim. Ni bilo namreč mogoče, te isto politično ekonomijo, ki jo je delavski razred podedoval od meščanskega razreda, spremeniti v teoretično orožje proletarske revolucije.

Dejstvo je, da mora proletariat pri razvijanju svoje lastne revolucionarne misli sicer izhajati iz dosežkov meščanskega ekonomskega raziskovanja, hkrati pa se proletariat zave, da so prav meščanske ideje in utelešene institucije, tisti nasprotnik, ki ga mora s svojo lastno akcijo preseči. Naloga proletariata ni več samo prehod k bolj razviti stopnji v razvoju politične ekonomije, še manj v praktičnem nadaljevanju razvijanja meščanskega načina proizvodnje, pač pa v rušenju in uničenju obstoječega načina proizvodnje ter v afirmaciji lastnega razreda, ki mora odslej tako teoretično kot praktično postati nosilec celotne politične ekonomije. Namreč samo s praktično in teoretično akcijo lahko proletariat izpelje potrebno spremembo obstoječih razmerij materialne proizvodnje.

Ne glede na dejstvo, da marskizem ne zanimajo teološke predstave, ki nimajo ničesar skupnega z raziskavami materialnih družbenih temeljev, si v nadaljevanju poglejmo nekatere temeljne sestavine politične ekonomije, kot jih v svojem poskusu teologizacije ekonomije, vidijo predstavniki slovenske 'klasične' teologije.

Sestavine politične ekonomije v luči slovenske 'klasične' teologije

Najbolj splošno oceno ekonomskega vidika marskizma je podal klasični katoliški sociolog A. Gosar. Takole pravi: »K temu, da je imel marskizem veliko privlačno silo, mu je pripomogla tudi dozdevna jasnost in logičnost gospodarske teorije.« Toda takoj za to »dozdevno« hvalnico, pa teolog odpoje drugi del. »In vendar je ves ta nauk, je vsa gospodarska teorija marksizma napačna, ker so bile osnove, na katerih je zgrajena, v jedru zgrešene.« (1) K tej teološki koncepciji, dodajmo še marskistično kritiko. Tako kot se stvarna kritika teologije ne more zadovoljiti s tem, da bi z znanstveno analizo odkrivala tostransko bistvo meglenih oblik teoloških predstav, tako je tudi teološka kritika ekonomskih sestavin nepopolna vse dotlej, dokler se omejuje na razkrivanje obstoječih ekonomskih pogojev, ki so odraz teoloških predstav. Zato se marskistična kritika teologije zaveda dejstva – če nekoliko parafraziramo Marxovo misel iz Kapitala – da teološko odražanje obstoječega sveta ne bo docela izginilo vse dotlej, dokler ne bodo praktični pogoji vsakdanjega družbenega življenja ljudi, vsak dan kazali docela razumljivih in razumnih odnosov med človekom in naravo in med ljudmi samimi. Prav tako bo tudi življenjski proces ljudi, se pravi materialno-družbena produkcija, izgubila svoj teološki pajčolan šele takrat, ko bo spremenjena v rezultat zavestnih in organiziranih dejavnosti svobodno združenih ljudi.

a) **Delo** Delo »sicer ni vir rabne vrednosti proizvodov, ki je odvisna od raznih njim prirodnih svojstev, pač pa menjalne vrednosti«. (2) Točno, delo je torej tudi odvisno od raznih »prirodnih svojstev«, kajti že iz naravne pogojenosti dela sledi, da mora biti človek, ki ne poseduje nikakršne druge lastnine razen svoje lastne delovne sile, v vseh družbenih sredinah blago drugih ljudi, ki so lastniki predmetnih pogojev dela. Zato teologi sklepajo dalje, da je delo tisto, »ki nese, t. j. množi vrednosti in s tem tudi kapital.« »Nadvrednostni proizvaja le delo«, kajti »kapital ne more roditi novega denarja, nove vrednosti, ker je mrtev in nerodoviten«. (3) Tu je treba poudariti, da kolikor se gleda na delo v njegovi specifični naravi koristnega dela in na enak način na »nadvrednost«, v njegovi materialni obliki kot na predmet koristnosti, potem delo ni in ne more biti edini izvor bogastva. Teološka predstava, da je delo edini izvor bogastva spada v ideološki privid, češ da vsi elementi produkcijskega procesa izvirajo iz cirkulacije blaga. Marskizem pa nasprotno obravnava delo v njegovi konkretnosti, se pravi kot delo, ki proizvaja blago za drugega človeka, ki je sicer plačano po svoji vrednosti, dejansko pa izkoriščano.

Zato teologova ugotovitev, da »ima tudi kapital svoj delež v proizvodnji in mu torej gre tudi del dohodkov«, kajti »bilo bi zmotno, ko bi si vse sadove iz proizvodnje lastilo delo« (4), ne zadane v bistvo problema, oz. ga celo zavestno speljuje na napačno sled. Teolog sicer zapopade, da gre formalno za samostojno delo posameznega delavca in da je kapitalistična produkcija v bistvu produkcija za prodajo, saj mora biti vsak proizvod naprodaj kot blago. Toda spregleda drugi del, bistveno sestavino, da namreč proletarski delavci opravljajo svoje delo dejansko ločeno od materialnih produkcijskih sredstev in jim zato produktivne sile (njihova lastna orodja in narava njihovega dela) stojijo nasproti v obliki kapitala. Na koncu tudi teolog omili svoja izvajanja. »Kapital sam po sebi resnično ničesar ne rodi, brez človeškega dela je brezploden, je mrtev. A če človek z njim ob istem trudu desetkrat več proizvode, zakaj bi potem ne mogli reči, da je kapital koristno in potrebno pomagalo v produkciji, pomagalo, ki mu tudi pripada določen delež iz proizvodnje!« (5) K tej opredelitvi kapitala naj dodamo, da to sicer velja morda za kapitalistično ureditev, nikakor pa ne za socialistično družbo, kjer ne moremo sprejeti, da bi bila razmerja med ljudmi, temelječa na razmerju med človekom in naravo kot specifično zgodovinsko obliko družbenega razmerja, utemeljena v kapitalu in kapitalskem odnosu.

Blago. »Blago imenujemo vsako reč, ki je izdelana ali pridelana za prodaj ali sploh za zameno z drugo rečjo«.[6] Tako teološka verzija teologizacije blaga. V skladu z marksistično mislijo, pa blago pomeni kapital, toda kapital pomeni tako teoretično kot zgodovinsko precej več kot zgolj menjavo blaga. Teologi želijo prikazati blago kot izhodiščno in temeljno kategorijo obstoječe (takratne) kapitalistične družbe. Toda blago v svoji družbeni obliki ni izhodišče, temveč rezultat razvoja določenega tipa družbe. Res pa je, da blago obstaja poglavitna oblika v kapitalistični družbi, kajti v specifičnih razmerah kapitalistične blagovne produkcije, je od vsega začetka blago tudi sama delovna sila. Teolog ima na prvi pogled prav. »Zamena« ali menjalna vrednost se res najprej pokaže kot menjalno razmerje v katerem se med seboj zamenjata dve uporabni vrednosti. Skratka »v menjalnem gospodarstvu so stvari toliko vredne, njihova menjalna vrednost znaša toliko, kolikor lahko na trgu zanje dobiš«.[7] Toda njihova »menjalna vrednost« – kar teolog ne uvidi – vendarle ne nastaja med blagom, ki se izmenjuje na tržišču, niti ne med osebami, ki kupujejo in prodajajo blago, pač pa je vzpostavljena že prej v okviru produkcijskega procesa, le da takrat ta razmerja ostajajo v prikriti obliki odnosov med stvarmi, kot vrednostni odnosi blaga. Vendar teolog kar ne more popustiti. »Toda brez menjavanja tudi ne moreš množiti vrednosti, ker stvari sploh nimajo vrednosti in jih ne moremo spraviti v denar brez menjavanja.«[8] Kot je razvidno, teologija skuša menjalno vrednost blaga, ki prihaja do izraza pri nabavi in prodaji proizvodov dela opredeljevati kot dano količino vrednosti, spregledajoč, da je to le formalno pojmovanje stvari, bistvo pa ostane zakrito. Treba se je namreč zavedati, da se v procesu menjave ne pojavlja le družbeno naravno gibanje stvari blaga, denarja, se pravi ne pojavljata se le blago in kapital kot samostojna subjekta. Namreč, v sferi kapitalsko-blagovnih odnosov kot odnosov stvari, se vzpostavljajo tudi ljudje kot svobodni osebki, toda s fetišistično zavestjo nadčutne narave blaga, ki ljudi sili v medsebojno menjavo stvari. Tako dobimo pojav, da v družbeni menjavi nastopijo stvarni odnosi med ljudmi in družbeni odnosi med stvarmi.

Skratka: če na kratko prikažem menjavanje blaga v kapitalsko-blagovni sferi, potem lahko rečem, da ne gre za neposredni produkcijski odnos ljudi do narave, kot koristne materije njihovih uporabnih vrednosti, temveč in predvsem za specifično maščansko pogojeno redukcijo različnih oblik konkretnega dela na vsebinsko enako abstraktno družbeno delo nasploh.

c)**Vrednost, presežna vrednost.** »Najvažnejše vprašanje v ekonomični vedi je vprašanje o vrednosti«.[9] »Mirno torej lahko rečemo, da brez vrednostne teorije ni marksizma«, zagotavlja vodilni ‚klasični' teolog[10]) Vrednost res predstavlja najbolj splošni pojem, ki ga pa so uporabljali že klasični ekonomisti, tako da po formalni plati to ni neki ‚novi' marksistični pojem. Toda po vsebinski plati, pa pojem resnične vrednosti marksizem uporablja kot delovno orodje, s katerim želi razkriti pravo vsebino klasičnega pojma vrednosti in kritično razložiti fetišizem blaga. Prav gotovo pa se ni mogoče strinjati s tistimi teologi, ki sodijo, da gre pri pojmu vrednosti za fizično lastnost, ki da pripada stvarem skupaj s tistimi fizičnimi lastnostmi, zaradi katerih so te stvari uporabne za človekove potrebe. »Vrednost se torej ne ujema z delom. Bistveni del vrednosti je res iz dela, ne pa vsa vrednost. V stvareh je poleg človeškega dela se drug skupen element, ki jim daje vrednost. To je njihova koristnost in primernost, za zadovoljé človeške potrebe,« zatrjuje drugi teolog.[11] Toda za marksizem vrednost predvsem ni fizična lastnost, temveč je družbena lastnost blaga, izražena v družbenih razmerjih, v katerih se proizvod proizvaja in razdeljuje. Vrednost blaga tako ne izvira iz njegovih fizičnih kvalitet ali iz njegove posebne koristnosti, prav tako pa tudi ne iz lastnosti, ki jih ima delo udeleženo pri njegovi proizvodnji. Zato se teolog zaman trudi govoreč, da »gre, brezdvomno vrednosti dela prvenstvo nad vrednostjo materije, a upoštevati moramo tudi materijo«.[12] Vsebina vrednosti, ki nastaja pri družbeni produkciji prav gotovo niso razmerja med stvarmi (med materijo in delom – po teologih), katera le navidezno izražajo globlja družbena razmerja med ljudmi; to pa zato, ker je prav meščanska družba tista posebna oblika družbenega življenja ljudi, v kateri postanejo najbolj temeljna razmerja med ljudmi odvisna le od takšnih umišljenih predstav, po katerih delavčevi proizvodi, se pravi proizvodi njihovih rok obvladujejo njih same. To pa je mogoče le zato, ker odtujitev delavca ne izvira le iz njegovega razmerja do proizvodov njegovega dela, temveč tudi iz same proizvodne dejavnosti.

»Gospodarsko načelo katoliške cerkve sloni na delu. Delo je, ki proizvaja nadvrednost in le ono daje pravico do nje,« nam zatrjuje socialno usmerjeni ‚klasični' teolog.[13] Jasno je, da mora obstajati določen razvoj produktivnosti dela, da lahko obstaja presežna vrednost. Samo možnost tega presežka pa še ne ustvarja njegove dejavnosti. Delavec mora biti prisiljen, da dela prek te mere in ta pritisk izvaja kapital. »Delavec zasluži torej s svojim delom to, kar je njemu za življenje potrebno, zraven pa še nekaj več. In to ostaja kapitalistu kot nadvrednost«.[14] Podjetnik dobi le toliko vrednosti in torej le toliko dobička, kolikor več vrednosti proizvede delavec, kakor pa dobi za zaslužek«, meni teolog in pristavlja, da je »na tej osnovi zgrajeno vse Marxovo delo«.[15] Če se že omenja Marxovo delo, potem je treba reči, da njegova ekonomska teorija izhaja prej iz nasprotnega načela, da namreč kapitalist pridobiva delovno silo pod dokaj ‚normalnimi' pogoji, mezdni delavec pa prejme polno protivrednost svoje delovne sile, katero je prodal. Bistveno prednost, ki jo ima kapitalist, tako ne izvira iz ekonomskih načel – kot to mislijo teologi, pač iz njegovega priviligiranega družbenega položaja, ki mu kot lastniku produkcijskih sredstev omogoča, da v okviru svojega produkcijskega procesa izkorišča posebno vrsto uporabne vrednosti, torej delovno silo, ki jo je kupil za njeno ekonomsko vrednost.

d) **Odnosi med kapitalisti in (mezdnimi) delavci** Nekoliko zabavno opredelitev tega odnosa srečamo pri p. Tomincu. Takole pravi: »Delavec torej v službi delodajalca ne dela morda v tem smislu, kot dela vol v službi kmeta, ampak če delavec stopi v delovno družbo s svojim delodajavcem, je združenje različnih sil, ki so potrebne kot sredstvo za zadovoljitev potreb, ki jih človek ima«.[16] Teolog ima po svoje prav, kajti delavec se v kapitalizmu kaže kot objektivni pogoj produkcije, ki ga kapitalist ne prisvaja kot nekakšno neposredno naravno danost, pač pa ga sprejema posredno kot nosilca abstraktnega dela. Res gre za »združenje različnih sil« in to v tem smislu, da je kapitalistova volja hkrati volja kapitala, volja do moči razpolaganja s presežno vrednostjo, delavčeva volja pa je hkrati volja blaga, ki se hoče prodati. Teolog je zato zelo odločen: »Jasno je, da bi moral biti lastnik kapitala, kdor je lastnik dela. Ako je pa kapital tudi sam produktiven, tedaj lahko dobi delavec svoje in lastnik kapitala svoje«.[17] Tu je primer za očitno dvojno mistifikacijo kapitalsko blagovnih odnosov; po eni strani gre že za znano povnanjenost družbenih odnosov na račun personifikacije stvari, po drugi strani pa za vzpostavljanje in reproduciranje ljudi kot formalno svobodnih in enakopravnih osebkov. Izgleda kot da teologom ni jasno, da kapitalistična produkcija temelji tako na zgodovinskem kot teoretičnem pravilu, po katerem so resnični temelji tako na zgodovinskem kot teoretičnem pravilu, po katerem so resnični producenti ločeni od svojih sredstev za produkcijo. Pri tem pa mora delavec, ki ni lastnik produkcijskih sredstev prodajati svoje delovne zmožnosti lastniku produkcijskih sredstev. Zato je le teološka ilizija, češ da razpolagajo delavci svobodno s svojo lastnino, saj je nemogoče, da bi pri odnosih, ki so vzpostavljeni prek stvari (lastnine) produkcijskih sredstev lahko govorili o neposrednih odnosih med lastnikom in delavcem. Tako »končno tudi mezdno razmerje ni nujno krivično ker kapital in delo skupaj proizvajata in kapital lahko jemlje svoj delež,«.[18] trdi Ahčin, Gosar pa dodaja in to zveni skoraj pomilovalno, da le »moralno visoko stoječe delavstvo, ki se dobro zaveda ne le svojih pravic, temveč tudi dolžnosti nasproti delodajalcu in nasproti družbi ter jih vestno izpolnjuje, je velevažna ustvarjajoča sila družabnega razvoja.«[19] Ta tekst je kar svetopisemsko navdihnjen o zvestobi in vdanosti, ki jo je služabnik dolžan izkazovati svojemu gospodarju, vse to pa pod krinko nadaljnega izkoriščanja in zatiranja delavstva.

Res je sicer, da lahko delavec stopa tudi v neposredne odnose z lastniki, vendar le kot lastnik svojih delovnih zmožnosti, ki seveda niso zunaj človeka, temveč so sestavni del delavčeve osebe, kar pa z drugimi besedami pomeni, da mora delavec prodajati svojo delovno zmožnost (kot svojo zasebno lastnino) kapitalistu in da jo mora ta pri onem kupovati. Ne glede na pravkar omenjeno, pa mezdni delavci, ki so brez lastnine produkcijskih sredstev in ki prodajajo svojo individualno delovno silo lastniku-kapitalistu, so kot razred od začetka do konca skupna last posedujočega razreda, ki edini dejansko razpolaga s produkcijskimi sredstvi. Teolog meni, da je »prvi in najbližji družabno gospodarski problem ta, kako urediti zasebno gospodarjenje ljudi tako, da bo vsak dobil, kar mu po pravici gre.«[20] Mislim, da so avtorjevi dobri nameni v tem primeru premalo, saj delavec v meščanskih razmerah je in ostaja predmet trgovanja. Ker ostaja v meščanskih razmerah družbena produkcija pod vodstvom in v prid kapitalista zaradi njegovega povečevanja dobička je in ostaja glavna naloga, ki ga bijejo proletarski razredi, ko se opirajo razrednemu izkoriščanju, dokončno uničenje kapitalističnega blagovnega fetišizma z neposredno organizacijo asociacije svobodnih proizvajalcev. »Za to pa je potrebna materialna podlaga družbe, ali vrsta materialnih eksistenčnih pogojev, ki so sami spet samonikli proizvodi dolgega in mukepolnega zgodovinskega razvoja«, pravi Marx v Kapitalu.[21]

Teološka kritika skuša nastopati tudi proti socialističnim spremembam in to na osnovi apologije obstoječega.

»Akumulacijska teorija in katastrofalna proletarizacija mas samo dokazujeta, da ne korakajo socialne reforme vzporedno z bliskovitim tehničnim razvojem, ne pa, da moramo uvesti komunizem«.[22] Ravno nasprotno bo res, saj se prav z akumulacijsko teorijo zanikuje gospostvo kapitala. Kajti polarizacija družbe na dva pola – na pol kapitala in na pol dela (oz. na pol bogastva in na pol revščine) – pomeni začetek razpada stare družbe kapitalističnega produkcijskega načina in porajanje in afirmiranje novega socialističnega odnosa, kjer bo družbeni sistem produkcije upravljala skupna volja združenih delavcev.

Sklep:

Za teološke kategorije politične ekonomije, s katerimi so slovenski »klasični« teologi pojasnjevali takratno porajajočo se kapitalistično družbo pri nas, lahko rečemo, da so za tisti čas in abstracto zadovoljive. Toda za obsežnejše raziskovanje celotnega zgodovinskega razvoja meščanske blagovne produkcije, kakor tudi za njen revolucionarni prehod k neposredni družbeni organizaciji produkcije se izkažejo kot izrazito neprimerne, da, celo kot konzervativne in neuporabljive v analizi konkretne dejanskosti sestavin politične ekonomije. Za celotno takratno obdobje pa je značilna tipična izjava njihovega ideološkega agitatorja, ki na simptomatičen način izraža takratno teologizacijo mišljenja in življenja. Torej: »Naša naloga, naloga krščanske vede je dana sama po sebi: Uporabljajmo slabosti nasprotnikov, da obnovimo in utrdimo živo krščansko mišljenje in življenje«.[23] Mislim, da to parolo, s pridom uporabljajo ne le »klasični« teologi, pač pa tudi »Sodobni« (pokoncilski) teologi na Slovenskem, toda to je že druga tema.

Z usmeritvijo v družbeno lastnino in v samoupravno razreševanje problemov družbenih produkcijskih procesov, imamo prav v naši družbi izrazito priložnost, da se marksizem ne odpoveduje svojemu poglavitnemu orožju – analitični metodologiji družbenih procesov in s tem ne pristaja na zagovarjanje in apologijo obstoječega.

[1] A. Gosar, nov družabni red I, Založila družba sv. Mohorja, Celje 1933, 310.
[2] A. Ušeničnik, Sociologija, Ljubljana 1910, 296.
[3] A. Tominec, Delo in kapital, Socialna misel 1925, 199.
[4] I. Ahčin, Sociologija I, Ljubljana 1953, 105.
[5] I. Ahčin, Socialna ekonomija I., Buenos Aires 1958, 207.
[6] J. Pavlica, O bistvu kapitalizma, Katoliški obzornik 3/1899, 189.
[7] A. Gosar, v: l. op., n. d., 311.
[8] J. Pavlica, O bistvu kapitalizma, v: 6. op., n. d., 194.
[9] J. E. Krek, Izbrani spisi, 3. zvezek, Ljubljana 1925, 383.
[10] A. Ušeničnik, Izbrani spisi, V. del, str. 244, Ljubljana 1940.
[11] I. Ahčin, Socialna ekonomija I., v: 5. op., n. d., 206-207.
[12] J. Jeraj, Sociologija, samozaložba, Maribor 1932, 107.
[13] A. Tominec, Delo in kapital, v: 3. op., n. d., 202.
[14] J. E. Krek, Izbrani spisi, v: 9. op., n. d., 384.
[15] A. Ušeničnik, Izbrani spisi, v: 10. op., n. d., 243.
[16] A. Tominec., Osnovna načela krščanskega socializma, Ljubljana 1931, 91.
[17] A. Ušeničnik, Izbrani spisi, v: 10. op., n. d., str. 244.
[18] I. Ahčin, Sociologija, v: 4. op., n. d., str. 106.
[19] A. Gosar, Za nov družabni red, drugi zvezek, Družba sv. Mohorja 1935, str. 145.
[20] A. Gosar, Za nov družabni red I., v: 1. op., n. d., str. 315.
[21] K. Marx, Kapital I, CZ, Ljubljana 1961, 93.
[22] J. Jeraj, Sociologija, v: 12. op., n. d., 112.
[23] J. E. Krek, Marksizem razpada, Katoliški obzornik 3/1899, 134.

UDK: 24:330(497.12)
teologija, politična ekonomija

Matevž Grenko: Razmerje med teologijo in politično ekonomijo

Slovenski teologi so v svojih analizah težili predvsem k teologizaciji ekonomije s tem, da so teološke pojme uporabljali v ekonomske namene. Tako so želeli, da bi odstranili dejansko razliko med ekonomijo in teologijo, kar pomeni, da so zamenjali pojmovne koncepte tako teologije kot ekonomije. Rezultat tega poskusa naj bi se odražal v ekonomizaciji teologije in teologizaciji ekonomije. Za teološke kategorije politične ekonomije, s katerimi so slovenski »klasični« teologi pojasnjevali takratno porajajočo se kapitalistično družbo pri nas, lahko rečemo, da so za tisti čas in abstracto zadovoljive. Toda za obsežnejše raziskovanje celotnega zgodovinskega razvoja meščanske blagovne produkcije, kakor tudi za njen revolucionarni prehod k neposredni družbeni organizaciji produkcije se izkažejo kot izrazito neprimerne, celo kot konzervativne in neuporabljive v analizi konkretne dejanskosti sestavin politične ekonomije.

INTERVJU

z Ernestom Mandelom

I. del

1. *vprašanje:*
Pri razlagi dolgih valov, kot je to mogoče razbrati iz vaših knjig in člankov, delate pomembno razliko med prehodom iz depresivnega v ekspanzivni val in iz ekspanzivnega v depresivni val. Ker se že od konca 60. let nahajamo v depresivnem valu, nas zanima ali je že mogoče predvideti oziroma čutiti tiste specifične družbene silnice (dogodke), ki naj bi povzročili tako imenovane »sistemske šoke«, ki so, kot to prepričljivo dokazujete, neogibno potrebni za prehod v nov »boom« kapitalisitičnega produkcijskega načina oziroma lahko privedejo, če odmislimo svetovno kataklizmo, do nove, bolj napredne družbene oblike?

Mandel:
Kateri koli »sistemski šok«, ki bi kapitalizmu dovolil vstopiti v nov, ekspanzivni »dolgi val razvoja«, bi moral biti katastrofalne narave, primerljiv s tistim iz let 1930 –1940: uničujoč poraz delavskega razreda v ključnih imperialističnih deželah, ki vodi v kvalitativno naraščanje mere presežne vrednosti in zato tudi profitne mere (dajmo zgodovinski okvir te navedbe: Hitlerjeva zmaga v Nemčiji je pomenila, da so za isto vsoto mezd profiti narasli za 300 odstotkov), uničujoč poraz narodno osvobodilnega in delavskega gibanja v nekaterih ključnih deželah »tretjega sveta«, vojne kvalitativno širše narave kot tiste, do katerih je prišlo v zadnjih 35 letih. Cena za človeštvo bi bila porazna: najmanj več sto milijonov mrtvih, če ne celo, v primeru jedrske svetovne vojne, popolno uničenje človeške civilizacije. Toda čeprav se vse to zdi »nepojmljivo«, ni nemogoče. Uničujoči trendi v to smer so vgrajeni v sedanjo krizo, v sedanje svetovno stanje. Če bi zanikali njihov obstoj, bi bila to samoprevara. Na srečo je med začetkom takšnega trenda in njegovo polno uresničitvijo razlika (in časovni odlog) ogromna, tako da ni nobenega razloga, da bi postali malodušni glede prihodnosti človeštva.
Po drugi strani pa je z vsemi protislovji buržoazne družbe, ki naraščajo in se grmadijo drug na drugega, z vsemi sedanjimi in bodočimi reakcijami naprednih družbenih sil na krizo (v prvi vrsti delavskega razreda)

Ernest Mandel

»sistemski šok« popolnoma drugačne narave prav tako možen (in po mojem mnenju je bolj verjetno, da bo uspel dolgoročno): sistemski šok socialne revolucije, t.j. strmoglavljenje kapitalističnega sistema, vzpostavljanje samoupravnega demokratičnega socializma, ki bi ta sistem zamenjal v ključnih deželah sveta. V tem primeru bomo imeli pozitivni izid sedanje krize s stališča človeškega napredka.

To, kar se mi zdi najmanj verjetno, je postopno premagovanje sedanje krize z relativno majhnimi spremembami v delovanju mednarodnega kapitalizma, npr. povečanje industrijske teže nekaterih »dežel tretjega sveta« (celotni delež svetovne industrijske proizvodnje, ki nastaja v tretjem svetu se je v zadnjih 20 letih povečal od 8 na 12 odstotkov. Nekateri pravijo, da bi se v naslednjih letih lahko povečal na 15 odstotkov), naraščanje robotizma (ki odvzema 5 do 10 odstotkov vseh človeških delovnih mest) itd. Vse takšne spremembe vodijo le k zaostrovanju notranjih protislovij sistema, namesto da bi dovoljevale resnični »nov začetek« hitre ekspanzije.

2. *vprašanje:*
V II. poglavju Poznega kapitalizma – Struktura svetovnega kapitalističnega gospodarstva – razvijate in argumentirate tezo, da je rast in širjenje kapitalističnega produkcijskega načina že dve stoletji pod vplivom dialektične enotnosti treh momentov:
– tekoče akumulacije na področjih, ki jih je že zajel kapitalistični produkcijski proces,
– tekoče prvobitne akumulacije na področjih izven dosega kapitalističnih produkcijskih procesov ter
– določanje in omejevanje drugega procesa s strani prvega ali, kar je isto, borba in konkurenca med zgornjima momentoma.
Ker je od zadnje, popravljene izdaje Poznega kapitalizma minilo že deset let, nas zanima, kako so se okvirno ti trije momenti nadalje razvijali v zadnjem desetletju?

Mandel:
Lahko pokažemo dva nedavna primera te kombinacije »starih« in »novih« področij akumulacije kapitala.
a) Geograski razvoji v isti industrijski veji: npr. severnomorska in mehiška nafta nasproti naftnemu izvozu držav Opeca sta 1973 močno omajala vpliv Opeca na svetovnem naftnem trgu (drugi energetski viri npr. alžirski plin, sovjetski plin, zahodnoevropska jedrska energija imajo podobno vlogo).
b) Razvoj novih industrijskih vej in proizvodnje izdelkov, ki nadomeščajo starejše: razvoj kvarcnih sestavnih delov, ki so oslabili tradicionalno urarsko industrijo, je omogočil množične prenose proizvodnje na Japonsko, v Hong Kong, v Južno Korejo, toda povzročil je močno reakcijo prej prevladujoče švicarske urarske industrije, ki se je prav tako usmerila v posel s kvarcnimi urami; razvoj elektronskega pisalnega stroja, hišnega računalnika in besednega procesorja (word-processor), ki močno načenjajo tradicionalno industrijo mehaničnih in električnih pisalnih strojev itd.

3. *vprašanje:*
V naši knjigi The Second Slump ste izčrpno opisali konkretne oblike in vzroke nastopa krize in sledeče ji recesije v l. 1974/75. Ali bi lahko na kratko opisali, v čem je specifičnost krize iz l. 1979 in velike recesije, ki traja že štiri leta?

Mandel:
Analiza, ki jo vsebuje **The Second Slump (Drugi zlom)** je bila aktualizirana v francoski knjigi **La Crise 1974–1982 (Kriza 1974–82)** (nadaljnja aktualizacija bo v prihajajočem nemškem prevodu te knjige, ki bo vključeval analizo okrevanja 1984). Recesijo l. 1979 v ZDA je povzročil isti kolaps povpraševanja v avtomobilski in gradbeni industriji, ki sta zmanjšali proizvodnjo ena za 35 in druga za več kot 50 odstotkov, vse v povezavi z deflacijsko monetarno politiko, še posebej z visokimi obrestnimi merami, ki so s tem, da so omejile kredit, še v večji meri zmanjšale povpraševanje. V osnovi je recesijo povzročila kombinacija permanentne krize profitonosnosti in presežka kapacitet.
Recesija v l. 1979–1982 je bila hujša kot v l. 1974–75 zaradi dejstva, da tokrat polindustrializirane dežele (Brazilija, Mehika, Argentina, Južna Koreja, Tajvan, Singapur, Hong Kong), dežele Opeca in tako imenovane socialistične dežele niso mogle služiti kot alternativni trgi, ker so bile v resnih kreditnih škripcih (dolžniški krizi). Poleg tega so nekatere izmed teh dežel same šle skozi ostre recesije (kar se v l. po 1974 ni zgodilo).
4. vprašanje:
Veliko ste se, kot je razvidno iz vaših del, ukvarjali z denarno teorijo. Zato nas zanima, kako gledate na sedanjo monetaristično ekonomsko politiko razvitega kapitalizma in nasploh, kateri so možni razpleti sedanjega mednarodnega denarnega sistema?
Mandel:
Malo verjetno je, da bi v bližnji prihodnosti prišlo do temeljne spremembe mednarodnega monetarnega sistema (ali raje: nesistema). Standard zlate valute (v resnici: zlati dolarski standard), ki so ga vzpostavili v Bretton Woodsu, se je zrušil, ne le iz tehničnih razlogov (krčenje zlatih rezerv ZDA) temveč zaradi osnovnega vzroka: izginotja absolutne nadvlade imperializma ZDA nad mednarodno kapitalistično ekonomijo, ki je bila realna materialna osnova za to, da je bil »dolar prav tako dober kot zlato«. Seveda so možni različni mednarodni monetarni sistemi kot:
a) obnovitev prevlade dolarja,
b) vrnitev k čistemu in enostavnemu zlatemu standardu,
c) nadomestitev dolarja z drugo »vodilno« papirnato valuto,
d) obojestranska vloga dveh ali treh valut kot mednarodne denarne rezerve poleg zlata,
e) ustvarjenje »svetovnega papirnatega denarja« (denarnega zlata) tipa posebnih pravic črpanja (SDR – Special Drawing Rights). Do vseh teh rešitev najverjetneje ne bo prišlo.
Obnovitev prevlade dolarja predpostavlja množičen odliv zlata nazaj v ZDA, to je konstanten presežek plačilne bilance ZDA (ki bi bil, mimogrede, katastrofa za svetovno ekonomijo). Osnovni trend gre očitno v nasprotni smeri.

Vrnitev k zlatemu standardu bi zahtevala veliko bolj »uravnoteženo« razdelitev zlatih rezerv na račun evropskih imperialističnih sil v prid Japonske, največjih poindustrializiranih dežel in Opeca. Ponovno menim, da se najverjetneje to ne bo zgodilo.
Nobena druga imperialistična sila (ali skupina sil, kot je Evropski skupni trg) danes nima ekonomske moči, da bi prevzela mesto ZDA kot vodilne imperialistične države. Ne bi mogle dolgo vzdržati tveganja, da bi njihova valuta (npr. **écu – evropska valutna enota** skupnega trga, izhajajoč iz oblikovanja **Evropskega monetarnega sistema)** igrala vlogo glavne mednarodne papirnate valutne rezerve.
Kombinacija dolarja, **jena** in evropskega **écuja** (ali še slabše **nemške marke)** kot mednarodne papirnate valutne rezerve, bi še bolj povečala sedanjo nestabilnost monetarnega sistema in obseg špekulacije. Razmerje sil med močjo in relativno stabilnostjo teh treh monetarnih območij se ves čas premika; tako bi realni tečaji med njimi tudi stalno nihali. Poskuse, da bi uveljavili fiksne menjalne tečaje, bi preprečili regularni valovi špekulacije.
Kar se tiče »svetovnega papirnatega denarja«, bi bila njegova emisija v zahtevanih velikanskih količinah nemogoča iz istega razloga: interimperialistična konkurenca, stalna nihanja v mednarodnih ekonomskih in finančnih razmerjih sil, odsotnost »svetovne države«, poskusi vsake imperialistične sile, da bi izkoriščala položaj svoje lastne valute v svoj lastni prid in na račun svojih konkurentov itd.

5. vprašanje:
Jugoslavija spada v krog držav, ki so največji svetovni dolžniki. V enem samem letu je naša valuta devalvirala za okrog 100 odstotkov. Odplačilo dolgov, izvoz za vsako ceno in pod ceno, skrčeni uvoz, zniževanje realnih prejemkov delavskega razreda (kar duši delovno motivacijo) itd. lomijo naše reprodukcijske verige. V podobnem položaju se nahaja še lepo število drugih držav širom po svetu. Zanima nas, ali menite, da je ob obstoječih svetovnih odnosih podrejenosti objektivno nujno prišlo do take svetovne dolžniške ekonomije in kakšne posledice bo ta gordijski vozel svetovnih dolgov prinesel zadolženim državam in svetu v celoti?
Mandel:
»Mednarodna dolžniška kriza« je produkt metod, s pomočjo katerih se je podaljšal povojni »boom« (umetno, pravijo nekateri; toda ta beseda je s stališča marksista brez pomena, to je materialistična ekonomika, dokler nastopa realno naraščanje proizvodnje), predvsem s permanentno inflacijo bančnega denarja, to je kredita.
Obstojajo štirje glavni »skladi dolga«, ki pritiskajo na svetovno gospodarstvo: sklad velikih privatnih podjetij (med njimi nekaj vrhunskih multinacionalk), sklad zasebnih gospodinjstev (potrošniški dolgovi) in zasebnih kmetij, sklad imperialističnih vlad in sklad tretjega sveta in tako imenovanih socialističnih dežel (ta, četrta kategorija predstavlja okoli 850 do 900 milijard dolarjev iz velike skupne vsote, za katero nihče ne ve, toda ki je verjetno nekje okrog 5000 milijard dolarjev). Od štirih skladov je zadnji »najbolj eksploziven« zaradi nevarnega neravnotežja med prihodki v »trdnih« valutah in dolgovi v »trdnih« valutah.
To neravnotežje je tako veliko, da je najbolj verjetno, da ta dolg v vsej celoti nikoli ne bo odplačan. Za takšno odplačilo bi bil potreben npr. **odliv** več kot 700 milijard dolarjev iz tretjega sveta na Zahod in na Japonsko, torej konstantni presežek v plačilni bilanci teh dežel v teku 5 do 10 let. Ker bi dotok kredita verjetno usahnil (drugače se dolg ne zmanjša), bi takšen povratni odliv denarnega kapitala lahko financirali le bodisi z ogromnim prilivom investicij zasebnega tujega kapitala, kar ne pride v poštev, ali z ogromnim trgovinskim presežkom, t. j. z radikalnim zmanjšanjem uvoza teh dežel iz Zahoda in Japonske, kar bi bila katastrofa za imperialistične dežele in bi jim pomenila izgubo več milijonov delovnih mest. Dejansko je bil kredit tretjemu svetu in »socialističnim« deželam vsekakor že od vsega začetka večinoma kredit imperialističnim izvoznim industrijam.
Kaj se bo zgodilo? Kot prvo se bodo banke zadovoljile z dobivanjem obresti za neplačane dolgove in sprejele **de facto** moratorij glavnice. Drugič, kompenzacijska menjava fizičnih kontingentov bo rasla na račun trgovanja s »trdnimi« valutami.
S socialističnega stališča to ni katastrofa. Prednost naj bi dali socialni pravičnosti pred tako imenovano gospodarsko učinkovitostjo. Za socialista je nesprejemljivo, da bi imeli milijone brezposelnih in ponovni pojav množične revščine zaradi ohranjanja »mednarodne plačilne zmožnosti«. Hkrati naj bi s podpiranjem nacionalnih in mednarodnih mehanizmov demokracije proizvajalcev, samoupravljanja, pravice ljudi, da odločajo o svojih prioritetah prek drugih sredstev, kot je trg (referendumi, neposredna posvetovanja, javna kontrola in kritika itd.) skušali preprečiti, da redukcija mednarodne »tradicionalne« trgovine ne bi privedla do birokratske kontrole, pretirane centralizacije, zelo velikih izgub in neučinkovitosti.

II. del

Za nas je, razumljivo, posebej zanimivo vaše tematiziranje socializma, oz. tistega družbenega stanja, ki ga določate s pojmom prehodno. S tem v zvezi bi radi vaš komentar na naslednje naše poglede.
1. konstatacija:
V enem izmed intervjujev, objavljenem v knjigi Revolucionarni marksizem danes pravite, da se kapitalistični način produkcije in socializem ločujeta predvsem po karakterju politične oblasti, zrušitvi diktature buržoazije in po lastninskih razmerjih, ukinitev privatne lastnine. S to trditvijo poleg ostalega predpostavljate predvsem neko zelo jasno in določno zvezo med kapitalističnim načinom produkcije, med ***razmerjem delo-kapital in privatno lastnino.*** *Naše stališče je, da sicer obstaja ta zveza, vendar dodajamo, da se razmerje delo-kapital oblikuje tudi v drugačnem lastninskem razmerju, npr. državnem lastninskem razmerju, pač glede na specifične zgodovinske pogoje, v katerih se artikulira razmerje delo-kapital. Skratka, oblika lastnine in z njo specifični lastniki so načini eksistence razmerja delo-kapital v določenem zgodovinskem miljeju. Če se v, recimo temu, klasičnem kapitalizmu to razmerje posreduje skozi privatno lastninski izraz in kapitaliste privatnike, se na primer v primeru socializma kot prve faze komunizma, oz. bolje zadnje faze kapitalizma razmerje delo-kapital posreduje skozi državno lastninski izraz in skozi birokracijo kot personifikacijo takšne posebne artikulacije tega razmerja. Trdimo torej, da privatna lastnina je rojstna forma razmerja kapital-delo, toda ne edina in končna lastninska forma tega razmerja.*
Mandel:
Ne strinjam se z vašo definicijo socializma, ki je različna od Marx-Engelsove. Za Marxa in Engelsa socializem kot prvo (ali nižjo) fazo komunizma že označuje odsotnost blagovne produkcije. Ne gre za vprašanje formalne definicije. Gre za vprašanje bistva. Pri blagovni produkciji vladajo proizvajalcu njegovi izdelki, ekonomski zakoni se sami uveljavljajo za njegovim hrbtom, on zato ostaja odtujen, medtem ko skupno lastnino upravlja država ali proizvajalci sami.
Zato je znanstveno pravilna definicija vseh tako imenovanih socialističnih dežel, da so dežele v prehodu iz kapitalizma v socializem in ne socialistične dežele.
Po drugi strani pa ne verjamem, da so kapitalistične dežele. Trditi, da je državno upravljana lastnina kapitalistična lastnina, pomeni ponovno definirati kapitalizem popolnoma drugače od Marxa in Engelsa. Kapitalizem je **splošna** blagovna produkcija. V Sovjetski zvezi in na Kitajskem imamo le **delno** blagovno produkcijo. Ni res, da ima birokracija kolektivno v lasti produkcijska sredstva. Ona z njimi upravlja, a niso njena lastnina. Razlika je bistvena. Kolektivni lastnik (npr. delavci delavske proizvodne kooperative) **lahko** kolektivno prodajo vse svoje orodje (ne morejo ga prodati individualno, toda lahko ga prodajo kolektivno; lahko celo zaprejo kooperativo). Sovjetska in kitajska birokracija ne moreta kolektivno prodati tovarn. Te niso njihova lastnina, niti individualno, niti kolektivno.

Razen tega je napačno domnevati, da so produkcijski odnosi v Sovjetski zvezi enaki produkcijskim odnosom kapitalistične dežele. Odnosi med individualnim delavcem in individualnim upraviteljem **znotraj** tovarne se lahko zdijo podobni tistim v ZDA in na Zahodu (celo tá videz vara, toda tega ne bom razvijal). Toda produkcijski odnosi nikakor niso omejeni na te notranje produkcijske enote. Zajemajo vse odnose, ki jih moški in ženske uveljavljajo med seboj v produkciji njihovega materialnega življenja. Vsebujejo odnose med različnimi produkcijskimi enotami, načine cirkulacije produkcijskih sredstev in potrošnih dobrin, načine prisvajanja družbenega presežnega produkta itd.
Dejansko v **Kapitalu,** III. zvezek, Marx poudarja, da je **oblika** prisvajanja družbenega presežnega produkta odločilna za karakterizacijo različnih produkcijskih načinov. V kapitalizmu si je moč prisvojiti ta presežni produkt le skozi prodajo, to je v denarni obliki, ker ima obliko blaga. V Sovjetski zvezi je v glavnem prisvojen v obliki uporabnih vrednosti.
2. konstatacija:
Strinjamo se, da se vprašanje ukinitve kapitalističnega načina produkcije postavlja kot vprašanje ukinitve delovanja zakona vrednosti. Vprašljiva pa se nam zdi argumentacija, ki jo navajate v zvezi s to ukinitvijo. Ta argumentacija se sestoji iz naslednjih družbenih pogojev:
a)
Da so produkcijska sredstva last države,
b)
da obstaja centralno planiranje,
c)
da ima država monopol zunanje trgovine.
AD. a)
Menimo, da se država, kolikor se pač more, pojavlja predvsem kot organizator, upravljalec in kontrolor ***splošnih družbenih pogojev produkcije,*** *dočim sam splošen produkcijski proces tudi v socializmu, torej proces produkcije, cirkulacije, konsumpcije in distribucije poteka pod sicer modificiranim toda v osnovi še vedno delujočim zakonom vrednosti. Odnosi v in med socialističnimi podjetji, t. i. »zdrava socialistična konkurenca«, kreditni sistem, obstoj in funkcija denarja, vse to so dejstva, ki govore temu v prid.*
AD. b)
Predpostavka naših ekonomistov in vašega izhodišča je, da obstaja temeljno protislovje socializma kot protislovje med planom in trgom, oz. kot pravite vi, blagovno produkcijo. Naše mnenje je, da je to razmerje teoretsko, predvsem pa praktično iluzorično razmerje. Kajti, ko se priznava to razmerje, se priznava obstoj plana in blagovne produkcije. Ne planira se torej neblagovna produkcija, (torej neka produkcija, ki stoji izven delovanja zakona vrednosti) temveč prav ta produkcija sama. Alokacija produkcijskih resursov v deželah socializma, njeni rezultati, govore o tej teoretski in praktični zablodi. Skratka, planirati anarhijo, pomeni načrtno uveljavljati in razširjati zakone te anarhije. Zaradi tega je politični voluntarizem, ki ste ga posadili na zatožno klop neuspešnosti socialistične ekonomije, predvsem rezultat te anarhije in ne njen vzrok.
AD. c)
Monopol države na področju zunanje trgovine po našem mnenju ne zmanjšuje in ne ovira delovanja svetovnega kapitalističnega trga. V skladu z interesi nacionalne ekonomije, oz. skupin nacionalnih ekonomij na svetovnem trgu, se skozi državno regulativo pospešuje ali zavira vključevanje različnih sektorjev te ekonomije oz. teh ekonomij v svetovni kapitalistični trg. To sicer lahko ekonomistično gledano pomeni drugačno vpetost v svetovno kapitalistično ekonomijo, toda v ničemer ne odteguje vpetosti te ekonomije kot take. Ali sodeluje neko socialistično podjetje v svetovni kapitalistični ekonomiji po naročilu države ali po svoji lastni presoji, v tem ni nobene usodne razlike. Za akumulacijo kapitala v svetovnem obsegu to ne pomeni nobene ovire. Zamenljivost blag, ki se producirajo ali v socializmu ali v klasičnem kapitalizmu, oz. na svetovnem trgu, pričajo o blagovnih družbenih razmerjih (ki jih vsebujejo). Produkcija sovjetskega plina za Zahodne države in produkcija črpalk za ruski plin govore o tem, da se oboje producira ne kot produkt, temveč kot blago. Za tem tičijo določena družbena razmerja. In ker gre za blagovno produkcijo v širokem obsegu, pravimo z Marxom, da je to možno samo kot kapitalistična produkcija.
Mandel:
Nikoli nisem rekel, da naj bi **država** prevzela produkcijska sredstva. Rekel sem, da je osnovni predpogoj za odpravo kapitalističnega produkcijskega načina odprava vladavine zakona vrednosti, kar pa je nemogoče brez **odprave privatne lastnine** glavnih produkcijskih sredstev. Kako priti do te odprave pa je drugo vprašanje.

Skupna lastnina ima **lahko** obliko državne lastnine (kot so pravilno ugotovili mnogi jugoslovanski teoretiki: državna lastnina je **neka** oblika skupne lastnine, toda **najnižja** oblika skupne lastnine). Lahko ima obliko lastnine združenih proizvajalcev (na eno enoto: to bi bila skupinska lastnina; temveč na narod ali celo mednarodno); med obema obstojajo razne »hibridne« oblike itd.
V prehodni družbi zakon vrednosti vsekakor ni odstranjen, toda nič več ne **vlada.** To je točno neko vmesno stanje med vladavino in izginotjem zakona vrednosti (kot v družbi enostavne blagovne produkcije, v prehodu med fevdalizmom in kapitalizmom), ki odseva prehod le med splošno blagovno produkcijo in splošno produkcijo uporabnih vrednosti.
Na vprašanje o planiranju. V osnovi sta le dva načina za alokacijo virov ali, če hočete, za uravnoteženje produkcije in družbeno spoznanega povpraševanja (potreb): bodisi **a priori** skozi planiranje (direktna alokacija) bodisi **a posteriori** skozi tržne mehanizme (indirektna alokacija). Raznolikost oblik je v obeh načinih alokacije, toda oba sta v osnovi različna.

Dr. Richard Huelsenbeck, 1917

Lahko imamo »popoln« trg drobnoblagovnih lastnikov (več ali manj enakih). Lahko imamo »popoln« trg drobnoblagovnih lastnikov + bogatih trgovcev in bankirjev + polfevdalno stanje in plemstvo; lahko imamo kapitalistični trg z velikim številom podjetij, ki niso zmožna vzpostaviti tržne kontrole (in atomizirane množice individualnih mezdnih delavcev); lahko imamo trg z ogromnimi monopoli in organiziranim delavskim razredom (ki prodaja svojo delovno silo kolektivno preko sindikalnih pogajanj in ne individualno) itd., itd. Toda v končni analizi so vse to variante tržne ekonomije, nekatere ekonomsko bolj učinkovite kot druge, nekatere družbeno bolj napredne (manj neenake) kot druge itd. Če zamenjamo privatna velika podjetja z delavsko proizvodnimi kooperativami, smo še vedno pod tržno ekonomijo.

Prav tako imamo lahko raznovrstne oblike planiranja. Planiranje obstaja v majhnih primitivnih vaških skupnostih. Planiranje obstaja pod azijskim produkcijskim načinom. Planiranje je v prehodni družbi med kapitalizmom in socializmom. Planiranje je v socializmu in komunizmu.

Lahko imamo despotsko planiranje. Lahko imamo demokratično planiranje. Lahko imamo planiranje, ki je zelo rutinsko in stagnantno. Lahko imamo planiranje, ki je zelo dinamično. Lahko imamo učinkovito planiranje in ekstremno razsipno planiranje. Planiranje ni utelešenje najboljše vrednostne presoje. Pove le, da so bili produkcijski viri alocirani **z vnaprejšno odločitvijo oblasti,** kakršne koli so že (slabe ali dobre, despotske ali demokratično skupščinske).

Zdi se mi, da v Sovjetski zvezi in celo v Jugoslaviji obstoja **kombinacija** obeh oblik alokacije. Največ je planirnanja (dobro ali slabo, despotsko ali demokratično, to je drugo vprašanje). Nekaj prevzame trg (več v Jugoslaviji, manj v Sovjetski zvezi toda tudi v Sovjetski zvezi počasi naraščajo tržne odločitve). Strinjam se, da je razsipno in delno neučinkovito. Toda ni »anarhija«. Je hibridna kombinacija, ki vodi k velikemu razsipavanju, toda v celoti k manjšemu razsipavanju kot v kapitalizmu. Dokaz: dolgoročna stopnja gospodarske rasti je bistveno večja v Jugoslaviji, v Sovjetski zvezi in na Kitajskem kot v imperialističnih deželah.

Kar se tiče monopola zunanje trgovine je njegova glavna funkcija preprečiti svetovnemu trgu, to je zakonu vrednosti, da bi deželi **diktiral** osnovne linije njenega ekonomskega in družbenega razvoja. Tu velja isto, kar je bilo prej rečenega o zakonu vrednosti. Nihče ne more voluntaristično preprečiti, da ne bi svetovni trg **vplival** na gospodarstvo posamezne dežele ali manjše skupine dežel. Toda socializacija produkcijskih sredstev in monopola (ali državnega monopola ali monopola združenih proizvajalcev, kar ne spremeni bistva stvari) zunanje trgovine **lahko** prepreči, da bi svetovni trg **diktiral, vodil** gospodarstvo posamezne dežele. Primerjajte samo razvoj Jugoslavije med l. 1919 in 1939 in med l. 1949 in danes in videli boste razliko. Ali pa samo primerjajte posledice lanskoletnega **diktata** Mednarodnega monetarnega sklada na Jugoslavijo in Peru in ponovno boste videli razliko.

Na zelo dolg rok obstoja nerešljivo protislovje. Bodisi, da je ukinjen vpliv zakona vrednosti (da blagovna produkcija izgine), mednarodna trgovina je demokratično in mednarodno planirana (in preneha biti »trgovina« v tradicionalnem pomenu besede) bodisi, da se vpliv svetovne trgovine preoblikuje v dominacijo svetovne trgovine (t. j. socialistično planiranje nacionalne ekonomije popolnoma propade). Toda to je dolgoročna alternativa. Dokončati izgradnjo socializma v posamezni deželi je nemogoče. Toda lahko začneš graditi, lahko utrdiš svoj položaj, lahko zavlačuješ, medtem pa se revolucija razširi v nove dežele, lahko se pojavi širša mednarodna skupnost nekapitalističnih dežel, kompenzacijska trgovina lahko dopolni trgovanje za dolarje in nemške marke ali jene itd.

3. konstatacija:

Trdite, da socializem ni družba, v kateri dominira pridobitniški interes (interes profita, interes kapitala).

Kapitalistični način produkcije je po našem mnenju produkcija kapitala, torej razmerja delo-kapital v vedno večjem obsegu, skratka, rečeno sociološko, produkcija in reprodukcija specifičnih razrednih razmerij. S stališča delavca, delavskega razreda in to je seveda osnovno marksistično izhodišče, je prav vseeno, če se njegova atomiziranost, pripetost na produkcijski proces, njegova formalna, predvsem pa dejanska brezpravnost in zreduciranost, dogaja kot zgodba »svobodnega sveta« in privatne lastnine, ali pa kot zgodba realnega socializma pod vodstvom »delavske države«. Če je nekje »povabljen« v produkcijski proces s prodajo svoje delovne zmožnosti, drugod pa z ilizuijo, da temu ni tako in da skozi zapletene mehanizme državne racionalnosti obvladuje svoj družbeni položaj, je pač vseeno. V trenutku, ko producira blago, producira tudi sebe kot blago. Reproducirati se kot blago pa ne pomeni nič drugega kot reproducirati razmerje delo-kapital, torej osnovno razredno razmerje, kapitalistično razredno razmerje.

Delavcu je vseeno, ali nad njim in nad procesom v katerega je vključen,. bdi kapitalist ali birokrat, on zaradi te razlike ni nič manj delavec. Aktualni družbeni spopad na Poljskem s svojim, upamo, začastno žalostnim koncem, govori o spopadu med delavci in »delavsko državo«. To je politični spopad, torej razredni spopad. S tem seveda utemeljen v produkcijskih razmerjih. Skratka spopad med delom in kapitalom. Država ni pri tem nobena oseba iz neke druge pravljice. Najmanj iz komunistične. Po načinu funkcioniranja in po svoji družbeni vlogi v celoti pripada rojstnemu kraju socializma, torej kapitalističnemu načinu produkcije.

Da zaključimo. S politično revolucijo, zrušitvijo stare države in ukinitvijo privatne lastnine so dane možnosti za juriš na nebo. Toda samo to in nič več. Znotraj novih pogojev še naprej obstajajo povsem enake možnosti za razvoj kapitalističnega načina produkcije, oz. za razvoj komunističnih družbenih odnosov. Na žalost dejstva kažejo, da se »stari odnosi« ne pojavljajo kot materina znamenja, temveč, da se »novi odnosi« rojevajo kot zvezdni utrinki. Zableščijo in izginejo na temnem nebu. Trpljenje in boj delavstva v t. i. deželah socializma najbolj zgovorno pričata kako daleč smo od neke nekapitalistične družbene produkcije.

Mandel:

Strinjam se, da dokler delavec samo producira blago, avtomatično producira (reproducira) sebe (svojo delovno silo) kot blago. Toda točno to je vprašanje: **ali** ruski, jugoslovanski itd. delavec »proizvaja le blago«? Moj odgovor je ne. Proizvaja oboje, blago in prave uporabne vrednosti – bistveni del opreme javnega sektorja ni sestavljen iz blaga. Zato le delno proizvaja sebe kot blago: njegova delovna sila je oboje, blago in neblago. Je več kot navaden mezdni delavec, čeprav mezdno delo še ni popolnoma izginilo. Skratka, ostaja v vmesnem položaju.

Da bi ta vmesni položaj izginil, je potrebno več transformacijj.:

– rastoča direktna kontrola delavcev nad svojimi pogoji produkcije in pogoji dela (rastoče samoupravljanje v resničnem in ne formalnem pomenu besede);

– rastoča kontrola delavcev nad družbenim presežnim produktom, ki se **ne more** pojaviti le na delovnem mestu, temveč se mora pojaviti tudi v nacionalnem merilu;

– rastoče odločanje delavcev o delitvi narodnega dohodka med različne velike proporce, rastoče odločanje delavcev o ključnih prioritetah, ki izhajajo iz te delitve, kar pomeni demokratično centralizirano samoupravljanje, ki se izvaja preko regionalnih in nacionalnih kongresov delavskih svetov + socialistična demokracija in socialistični pluralizem;

– vse večje zmanjševanje delovnega dne tako, da bi lahko odpravili družbeno delitev dela na proizvajalce in profesionalne uslužbence;

– vse višji nivo spretnosti in kulture delavcev;

– zagotovilo minimuma življenjskega standarda brez česar je utopično verjeti, da bo ekonomski egoizem odpravljen;

– rastoča družbena in ekonomska enakost, brez katere je utopično verjeti, da bodo znotraj skupin in sektorjev prenehali boji za ekonomske ugodnosti.

Intervju sta pripravila in realizirala: Igor Omerza in Srečo Kirn.

Življenje in delo Ernesta Mandela

I. Biografski pregled

Ernest Mandel se je rodil v Belgiji l. 1923 in je po rodu Flamec. Še ne polnoleten se je l. 1940 pridružil trockistom v svoji rojstni deželi. Takoj po nacistični invaziji in okupaciji je sodeloval pri formiranju ilegalne skupine za boj proti nemškim zavojevalcem. Od l. 1941 pa vse do druge aretacije je deloval v odporniškem gibanju. Nacisti so ga dvakrat aretirali. Prvič mu je uspelo pobegniti, ob ponovni aretaciji 1944 pa je bil poslan v ujetniško taborišče v Nemčijo.

Med obema aretacijama, t. j. v začetku l. 1944, je sodeloval na prvi evropski konferenci tajnih sekcij IV. internacionale. Na prvem povojnem kongresu IV. internacionale je bil izvoljen v vodilno telo te organizacije, kjer je še danes. Na vseh svetovnih kongresih te organizacije, od sredine petdesetih let naprej, je glavni referent za mednarodno politiko. Danes je Mandel eden izmed vodilnih osebnosti trockističnega gibanja v svetu, zahvaljujoč med drugim tudi svojemu teoretičnemu delu in ugledu.

V 60. in 70. letih je sodeloval v belgijski nacionalni sindikalni federaciji, kjer je bil član ekonomske študijske komisije. Bil je tudi urednik tednika La Gauche (Levica), organa levega krila belgijske socialistične partije. Že dvajset let aktivno sodeluje na sindikalnih, delavskih in drugih seminarjih (simpozijih) širom po Evropi. Tako je npr. lansko leto sodeloval na cavtatskem simpoziju.

Na Mandelovo politično delo so buržoazne vlade reagirale na svoj proslavljeni in opevani »demokratični« način. Mandelu je bil v določenih obdobjih prepovedan vstop v ZDA, Francijo, ZRN, Švico in Avstralijo (o vzhodnem bloku nimamo podatkov).

Dr. Richard Huelsenbeck, 1917

Ernest Mandel sedaj živi in dela v Belgiji, kjer je profesor na bruseljski svobodni univerzi (Vrija Universiteit Brussel).

II. Bibliografija

Na prošnjo uredništva Časopisa za kritiko znanosti nam je E. Mandel poslal svojo bibliografijo. Ta je pomanjkljiva toliko, ker, prvič, ne vsebuje letnic izdaje ali včasih celo založniške hiše, drugič upošteva le knjige, izdane v angleškem jeziku, in, tretjič, zaradi preobsežnosti ne vsebuje Mandelovih člankov. Toda za naš namen in za okvirni vpogled v avtorjev opus več kot zadostuje.

Angleške izdaje Mandelovih knjig:

– Marxist Economic Theory, Merlin Press, London;
– The Origins and Development of the Economic Thought of Karl Marx, New Left Books, London;
– Europa vs. America? Contradiction of Imperialism, New Left Books, London;
– Introduction to Marxist Economic Theory, Pathfinder Press, New York;
– The Decline of the Dollar, Pathfinder Press, New York;
– Introduction to Marxism, Zed Press, London;
– Late Capitalism, New Left Books, London;
– Revolutionary Marxism To-day, New Left Books, London;
– Trotsky, a study in the dynamic of his thought, New Left Books, London;
– The Long Waves of Capitalist Development, Cambridge University Press;
– The Second Slump, New Left Books, London;
– On Bureaucracy;
– On Fascism;
– The Marxist Theory of State, Pathfinder Press, New York;
– A Critique of Eurocommunism, New Left Books, London;
– Marx, Sraffa and the Neo-Ricardians, v tisku pri New Left Books, London.

V srbohrvaščino sta prevedeni dve Mandelovi knjigi: Marxist Economic Theory (Rasprava o marksističkoj ekonomiji, Veselin Masleša, Sarajevo, brez letnice izdaje) in Mandelovo življenjsko delo Late capitalism (Kasni kapitalizam, Ekonomska biblioteka, Zagreb 1981).

Mandel je danes znan po vsem svetu. Njegove knjige so prevedene v trideset jezikov. Knjigo Introduction to Marxist Economics so prodali v 400.000 izvodih in tudi Late capitalism, to zahtevno strokovno knjigo so prodali v 70.000 izvodih.

III. Okvirna vsebinska opredelitev Ernesta Mandela

Na tem mestu se ne moremo podrobneje spuščati v vsebinsko analizo tako kompleksnega in vsestranskega družbenega misleca in politika, kar Ernest Mandel prav gotovo je (čeprav si to »pravico« pridržujemo za kako drugo priložnost).

Njegova osnovna teoretična značilnost je, da skuša s pomočjo Marxovih polit-ekonomskih kategorij in zakonitosti (kot jih je Marx razvil za kapitalistični produkcijski način nasploh) razložiti imperialistični stadij kapitalistične družbe, ki se kronološko začenja konec XIX. stoletja in traja še danes. Poseben poudarek daje analizi povojne ekspanzije kapitalizma, ki se je končala konec sedemdesetih let. To obdobje Mandel imenuje pozni kapitalizem, kar ni najbolj korektna opredelitev. Ta striktna naslonitev na Marxa je Mandelova največja prednost pred drugimi podobnimi avtorji, kajti ob ohranjanju in celo potenciranju kapitalističnih produkcijskih odnosov v XX. stoletju (in celo kapitalski absorbciji socialističnih revolucij) postaja Marx vse bolj mislec in »ekonomist« tega in ne prejšnjega stoletja. Ena izmed glavnih Mandelovih odlik je tudi širina njegovega pristopa, saj se ne omejuje samo na proučevanje ekonomskih faktorjev, ampak opazuje gibanje kapitala tudi z drugih zornih kotov.

Mandelova razmišljanja o socializmu, birokraciji, diktaturi proletariata, blagovni produkciji v prehodnem obdobju ipd. so šibkejša točka njegovih družbenih analiz in predvidevanj. Čeprav je to nasploh rakasta rana marksizma, obstajata za to pri Mandelu še dva dodatna razloga: prvič živi in dela v razvitem kapitalizmu in ne čuti toliko praktičnih in teoretičnih problemov kot jih čutijo (čutimo) tisti, ki žive v prehodnih družbah in drugič, ko analizira sodobne socialistične procese, stopa na mesto Mandela znanstvenika Mandel politik. Kritični bralec bo prav gotovo opazil kvalitetno razliko med odgovori na prvi del intervjuja in odgovori na drugi del (prvi del se nanaša na analizo kapitalizma, drugi na probleme socializma).

Širšemu občinstvu priporočamo predvsem, da si prebere Mandelovo najpomembnejše delo Pozni kapitalizem, ker je to, vsaj kolikor lahko presodimo iz Ljubljane, eno izmed najboljših, če ne že kar najboljše delo o povojnem kapitalizmu, kar jih je uspela sproducirati revolucionarna marksistična misel v zadnjih nekaj desetletjih.

IV. Zaključek

Uredništvo našega časopisa že približno pol leta vodi korespondenco z Ernestom Mandelom. Rezultat tega dopisovanja je tudi intervju, ki je pred vami. Toda to je šele skromen začetek. Vsekakor bomo poizkušali konec tega ali v naslednjem letu organizirati njegovo predavanje v Ljubljani. O tem bomo bralstvo Časopisa za kritiko znanosti pravočasno obvestili.

Igor Omerza

Tiha revolucija? Politika delavskih kooperativ od 1800–1980

I.

Tom Clarke

Uvodno pojasnilo
Britanski sociolog Tom Clarke je eden najbolj znanih raziskovalcev delavskih kooperativ (zadrug). Glede na to, da se tudi pri nas začenja intenzivna diskusija o kooperativah, je prav, da imamo vsaj nekaj podatkov in analiz, ki se nanašajo bodisi na zgodovino kooperativ, bodisi na problematiko sodobnih kooperativ in kooperativnega gibanja.
Iz obširnejšega teksta z naslovom: A Peaceful Revolution? The Politics of Workers Cooperatives 1800 1980 smo za prevod izbrali nekaj najbolj zanimivih poglavij. Omenjeni tekst je T. Clarke, l. 1981 predložil kot referat na seminarju o industrijskih kooperativah, ki ga je v Kopenhagnu organiziral Inštitut za organizacijo in industrijsko sociologijo.
Prevod je opravila Zlata Gorenc.

Uvod

Oživljanje intelektualnega zanimanja za delavske kooperative, s povečevanjem števila tistih, ki proučujejo, prisostvujejo in se zavzemajo za rast delavskih kooperativ, doslej daleč presega praktične dosežke le-teh. Kljub njihovim navidezno radikalnim konotacijam se podpora delavskim kooperativam po političnem spektru vedno bolj širi, čeravno nasprotujoče si usmeritve predstavljajo zelo divergentne implikacije o kooperativah. Opaznih je nekaj različnih političnih pristopov, ki vključujejo socialističen, utopično-socialističen in utopično-kapitalističen pristop. Namen pričujočega dela je, da oceni tehtnost omenjenih pristopov, najprej v odnosu do zgodovinskega razvoja delavskih kooperativ ter nato v luči sodobnih izkušenj in razprav, ki zadevajo delavske kooperative.
Poleg pogostega frazerstva obstajajo tudi številne splošne podmene, ki jih priznava večina zagovornikov delavskih kooperativ:
a) Kooperative zagotavljajo večjo varnost zaposlitve, pri čemer ljudem zagotavljajo lastništvo in upravljanje lastne organizacije.
b) Kooperative omogočajo demokratičen nadzor, pri čemer dovoljujejo delavcem, da participirajo pri sprejemanju odločitev, tako da uresničujejo možnosti za njihov osebni razvoj v partnerje v produkciji in ne v mezdne delavce.
c) Kooperative zagotavljajo boljše plačilo in boljše delovne razmere za vse, tako da odpravljajo razsipništvo in zapravljivost. Alternativno, če ni možno povečati materialnega nagrajevanja, pa obstaja večje notranje zadovoljstvo v bolj smiselnem delu.
d) Kooperative stimulirajo naraščanje proizvodnje in povečanje produktivnosti tako, da spodbujajo zavzetost pri delu. Alternativno kooperative proizvajajo kvalitetnejše proizvode, ki so družbeno koristnejši.
e) Kooperative zmanjšujejo konfliktno naravo kapitalizma, zaradi njih je kapitalistični sistem smotrnejši in bolj znosen. Alternativno so kooperative proizvodni prototip socialističnega pluralizma bodočnosti.
Dosežke kooperativ, kar zadeva zgoraj omenjene prednosti, teoretiki kooperativ pogosto obravnavajo kot zelo obetavne, vendar je namen tega dela pokazati, da so uspehi kooperativ na tem področju dokaj problematični. V bistvu se zgodovinski problemi proizvodnih kooperativ, ki so tradicionalno omejevali njihov razvoj, pogosto reproducirajo tudi v sodobnih kooperativah. (...)

Pionirji iz Rochdala

Pollard opredeljuje posamezna obdobja v zgodovini kooperativ: v prvih štirih desetletjih 19. stoletja je prevladoval Owenianski idealizem z močno željo, pobegniti pred pustošenjem zgodnjega industrijskega kapitalizma. Vseskozi do konca stoletja je prevladovala praktičnost Rochdaleskih principov, z željo oblikovati prostor za delavski razred v okviru novonastajajočega ekonomskega obilja. Obstajalo je ostro nasprotje med trdnim konceptom Novega moralnega sveta zgodnjih kooperativ in nedoločnim hrepenenjem kasnejših kooperantov, potem ko so opustili svoje, sicer donosne, trgovine. »Prvi so menili, da so prodajalne in njim pripadajoče delavnice začasno sredstvo za dosego bolj vzvišenega cilja odprave kapitalističnega družbenega sistema in zamenjave le-tega z Novim moralnim svetom, tipom socializma, v katerem bi komaj kakšna obstoječa institucija in družbeni odnosi preživeli v prepoznavni obliki. Drugi so videli prav v prodajalnah in delavnicah samih obete in udejanitev boljšega sveta, v katerem je bilo nadaljevanje kapitalizma, implicitno z lastniki kapitala in mezdnimi delavci vred, samo po sebi umevno. (Pollard, 1967, str. 102).
Ironija je hotela, da so Rochdaleski pionirji, ki slovijo kot utemeljitelji modernega gibanja kooperativ, odgovorni za prvo večje razhajanje z owenianskim idealizmom: odločitev, ki so jo sprejeli leta 1844, da izplačajo posamezne dividende za nakupe, je bila v nasprotju s kolektivistično in egalitaristično usmeritvijo kot integralnim delom ideala kooperative. To so dosegli le člani drobnoprodajne mreže, ki jih je skrbela velikost njihove dividende, in sicer tako, da so premagali težnjo delavcev, da bi tovarno upravljali kot delavsko kooperativo. Omenjeni člani so potrebovali denarno spodbudo za trgovanje z lastnimi prodajalnami: presežki, dobljeni s trgovanjem, bi se neenakomerno distribuirali med posameznike, namesto da bi ga družba zadržala in uporabila za projekte skupnih potreb. Medtem ko so bili owenisti prepričani, da so njihove trgovine z živili »predverje k eri blaginje, so se nove kooperative bolj in bolj ukvarjale s praktičnimi učinki svoje uspešne prodajalne in njenih poslovalnic. Nikoli niso namerno prekinili s preteklostjo, vendar so se ideali pravice, poštenega trgovanja, izkoreninjanja revščine in pomanjkanja polagoma spremenili le v izvajanje tekoče distribucije, in kmalu tudi produkcije v Rochdalu. Hkrati se je temeljni ideal življenja v skupnosti umaknil še bolj v megleno prihodnost.« (Pollard, 1967, str. 97). Ko je idealizem izputhel pod težo bolj vsakdanjih in neposrednih problemov, so bila revidirana prvotna načela kooperativ: zavezanost enakosti se je izjalovila v prizadevanja za povečevanje mezd – kooperativa je postala lestev za vzpenjanje znotraj kapitalizma in ne za odpravljanje letega. Ko se je zelo razširilo gibanje potrošniških kooperativ z ustanavljanjem tovarn, ki so stregle potrebam potrošniških svetov, so napori za ustanavljanje samoupravnih delavnic postali vse bolj redki. Čeprav so vodje kooperativ ohranili skrb za blaginjo svojih zaposlenih, je bila le-ta povezana z osrednjo skrbjo za učinkovitost in dobičkonosnost, tako kot n.pr. v konceptu delitve stimulacij, za katere so ugotovili, da spodbujajo zavzeto sodelovanje delavcev pri promociji interesov družbe – zmanjšujejo možnosti sporov in stavk ter povečujejo proizvodnjo in ustvarjajo višji in bolj reden profit. (B. Jones, 1894, str. 499)

Zgodnji industrijski kapitalizem je bil za prve kooperative sinonim za izkoriščanje, stisko in ogroženost. Pričakovali so njegov neizbežen propad in uspostavitev komunističnega sistema. Po letu 1850 je blaginja naraščala, razmere so se popravile, tako da so se pričakovanja od intenzivnega izkoriščanja usmerila k postopnemu izboljšanju. V tem kontekstu so kooperative naredile veličasten kompromis s kapitalistično družbo, kar jim je omogočilo, da so se razširile in hitro naraščale, često sprejemajoč pritiske in usmeritve obstoječega sistema, četudi so bili v nasprotju z načeli kooperativ. »Nova kooperacija ni bila več evangelij upora, še manj revolucije. Navzela se je barv neposrednega okolja in se razvila v ... polje investiranja prihrankov delavskega razreda in v izraz viktorijanskih idealov samopomoči.« (Cole, 1925, str. 229). Ravno tako kot je ASE prispevala k upoštevanju in spoštovanju sindikalizma, so nove kooperative skušale doseči, da bi njihovo gibanje postalo eno izmed priznanih institucij viktorijanske družbe: »V bistvu so vneto branili načelo profita, kooperativa naj bi iz delovnih ljudi naredila spoštovanja vredne, poslušne in imovite državljane.« (Pollard, 1967, str. 109).

S. in B. Webb o združenjih proizvajalcev: poslovni obstanek, integracija in demokracija

Zaradi tega zgodovina proizvodnih kooperativ, žal, ni bila »tiha revolucija.« (C. Webb, 1904). Proizvodne kooperative so sprejemale in priznavale sočasne poslovne vrednote in način organiziranja, kar vse je bilo neizbežno za njihov obstanek, vendar pa je to pripeljalo do ustrezne degeneracije demokratičnih idealov in prakse. (B. Jones, 1894). Sidney in Beatrice Webb sta bila najbolj vehementna pri kategoričnem razkrinkavanju delavskih kooperativ: »Kot kažejo izkušnje, so demokracije proizvajalcev doslej propadle na popolnoma enak način, vedno kadar so skušale pridobiti in organizirati instrumente proizvodnje. V zelo redkih primerih, ko se takšna podjetja niso spremenila v koncerne, pa so vendarle prenehala obstajati kot samo-upravne Demokracije proizvajalcev in so v bistvu postala združenja kapitalistov.« (1921 a, str. 133) »Poleg tega, tiste družbe, ki so imele kakršenkoli viden finančni uspeh ali so se razvile do določene velikosti, vsaj v večini primerov dokazujejo, da so se občutno oddaljile od oblike samo-upravne delavnice – in to v tolikšni meri, da lahko trdimo, da so to obliko opustile ... Lahko ugotovimo, da samo-upravna delavnica, ne glede na to, kako dolgo je obstajala, ni stabilna oblika. Njena bistvena značilnost, združitev proizvodnega delavca in upravljalca v eni osebi, le redkokdaj vzdrži dalj časa. Vedno teži k vrnitvi na običajno delitev, značilno za kapitalistični sistem, na neproizvajalne lastnike kapitala, ki nadzirajo, na njim podrejene managerje, ki ukazujejo in na mezdne delavce, ki izpolnjujejo ukaze.« (1914, str. 20, 22).
Leta 1914 sta S. in B. Webb objavila obsežen prikaz, ki ga je vodil Fabian Research Department, z namenom raziskati vprašanje, ali se industrija lahko organizira izključno na temelju združevanja proizvajalcev. S. in B. Webb sta slednje definirala kot »združitev delavcev z namenom, da sami vodijo delo v svoji delavnici in med seboj delijo produkte skupnega dela.« (str. 13). Opustila sta prejšnja utopistična prizadevanja, ker se niso skladala s to definicijo in nato predstavila katalog ponesrečenih proizvodnih kooperativ, začenši s krščanskimi socialisti in njihovim Društvom za ustanavljanje združenj delovnih ljudi, poskusom iz leta 1849, da bi ustanovili kak tucat samo-upravnih delavnic krojačev, čevljarjev, zidarjev, kovačev, tiskarjev, pekov in izdelovalcev klavirjev. Skoraj vsa ta združenja proizvajalcev »so na enak način žalostno propadla« zaradi insolvence. Redka, ki so bila finančno uspešna, so postala ekskluzivna s strogimi pravili sprejemanja, delovala so v duhu pridobitništva, vdajala so se brezobzirnemu smrtonosnemu tekmovanju in v nekaj letih postala »zgolj majhna profitarska špekulantska podjetja v rokah malih gospodarjev.« Čeprav so bile osnovane po istem modelu druge neodvisne samo-upravne delavnice v različnih mestih in različnih strokah, so običajno doživele podobno usodo. Naslednji poskus večjega obsega so bile sindikalne kooperativne družbe. Sindikati so naredili več zaporednih poskusov, da bi ustanovili kooperativne delavnice: po stavki in začasnem odpustu delavcev leta 1851 je generalni svet ASE odločil, »da sovražen

upor delovne sile proti kapitalu ni osredotočen na izboljšanje položaja delavcev... vse prihodnje delovanje bi moralo biti usmerjeno k pospeševanju sistema samo-zaposlovanja v obliki združenih delavnic kot najboljšemu načinu resničnega uravnavanja položaja delavskega razreda«. Vendar nobena kooperativa s področja strojegradnje, železarske in tekstilne industrije ni živela dlje kot nekaj let. V letih 1871-75 so rudarski sindikati iz Durhama, Northumberlanda in Yorkshira investirali v premogovniška podjetja, ki naj bi jih upravljali rudarji sami, vendar so propadla. V letih 1899–1906 so bila s pomočjo sindikatov ustanovljena združenja v tiskarski, čevljarski in tesarski stroki, vključno s štirimi gradbenimi podjetji, ki pa so bila likvidirana v nekaj letih. Tretja struja združenj, ki sta jih identificirala S. in B. Webb, so bile delniške družbe, ustanovljene za upravljanje bombažnih predilnic. Te družbe so privabljale vlagatelje iz vrst delavcev z delnicami po 1 funt. Ta Podjetja delavskega razreda z omejeno zavezo so se zelo malo razlikovala od kapitalističnih delniških družb, vendar so postala pomembna značilnost industrijskih mest Lancashira.

Ni bilo običajno, da so delavci imeli delnice v tovarni, v kateri so bili zaposleni. Toda če so bili delničarji v svoji tovarni, so bili v poziciji, da nasprotujejo strogemu redu uprave. Četrta struja proizvodnih kooperativ so bile kooperative, ki so jih ustanovili potrošniški sveti, z namenom, da proizvajajo izključno zanje. Slednjič so obstajale kooperative, ki so izhajale iz Združenja delavskega družabništva. Ko so le-te propadle, se je združenje bolj navduševalo nad idejo delitve profita med kapitalom in delovno silo. (str. 14.)

Med leti 1850 – 1914 je bilo ustanovljeno na tisoče kooperativ. S. in B. Webb sta ugotovila, da so rezultati le-teh »izredno skromni«, kajti manj kot 100 družb je preživelo v obliki kooperativ, pa še te so se zelo oddaljile od svojega ideala. S. in B. Webb sta opredelila preživele kooperative kot »samoupravne delavnice, delne avtonomije in službenike trgovin«. V samoupravnih delavnicah je bil upravni odbor sestavljen v glavnem iz delavcev, ki jih je zaposlovala družba, velika večina zaposlenih delavcev je bila tudi delničarjev, torej neodvisnih od dominacije zunanjih kapitalistov. Odkrila sta lahko le eno kooperativo, ki je popolnoma ustrezala tem kriterijem. To je bila majhna družba tkalcev iz Lancashira, Nelson Self-Help Manufaturing Society. Ustanovljena je bila leta 1888 po šestmesečnih stavki, »Vseskozi je obstajala v najstrožjem smislu kot družba, ki je priskrbela svojim članom stalno zaposlitev pod ugodnimi pogoji, vodi jo odbor osmih članov, ki so vsi zaposleni v družbi in jih vsako leto izvolijo zaposleni delavci, ki predstavljajo delničarsko telo.« Čeravno je bila družba solventna, pa je bila manj produktivna kot druge tovarne. Neki kritik je trdil, da »nekateri člani... nočejo sprejeti discipline, ki običajno prevladuje v privatnih tovarnah. Avtoriteta direktorja je vprašljiva in je pogosto ne upoštevajo; odbor mora pogosto obravnavati pritožbe o direktorjevem ravnanju z delavci. Ker so vsi člani odbora delavci, so zelo dovzetni...« (str. 15). Pogosto sklicevanje S. in B. Webb na pomanjkanje avtoritete uprave, ki naj bi spodbudila delovno disciplino v proizvodnih kooperativah, spominja na poročilo iz Spectatorja (»malomeščanski angleški časopis«) iz leta 1866, na katero je Marx veselo pripomnil: »Iz tega poročila je razvidno, da je glavna napaka rochdaleskega eksperimenta s kooperativami tale: ‚Izkazalo se je, da združenja delovnih ljudi lahko uspešno upravljajo trgovine, tovarne in skoraj vse oblike industrijske proizvodnje, da zelo hitro izboljšajo razmere, v katerih živijo ljudje, vendar niso pustila prostega mesta za gospodarja.' Kako grozno!« (1976, str. 449). Druga skupina samo-upravnih delavnic je bilo trinajst čevljarskih družb v Leicestru in Ketteringu, kjer so večino delničarjev tvorili posamezniki, ki niso bili zaposleni v družbi, prav tako pa je bila večina zaposlenih delavcev tudi delničarjev. V upravnem odboru so delavci imeli večino. Delovne razmere v teh kooperativah so naredile na S. in B. Webb močan vtis:

»Ko sva obiskala nekaj teh družb in se pogovarjala s posamezniki, ki so dobro poznali njihovo delovanje, sva bila presenečena nad zadovoljstvom in občutkom svobode, ki sta prevladovala med tistimi, ki so imeli to srečo, da so zaposleni tu. Ni »gonje« in stroge discipline. Vsi, moški in ženske, ki prejemajo mezdo po kosu, se lahko med delom pogovarjajo in pojejo; lahko prekinejo z delom in spijejo čaj ali se pomudijo pri obroku; brez težav dobijo dovoljenje za odsotnost z dela ali za javno delovanje. Obstaja precejšnja stalnost v zaposlovanju, kajti zelo se trudijo, da obdržijo na delu vse delavce. Delavci so popolnoma zavarovani pred odpustom, ki bi ga lahko povzročila muhavost ali samovolja delovodje ali direktorja. Izvaja se ustaljena politika, da nihče ne more biti odpuščen, razen v primeru hude kršitve. Delovni prostori so zdravi in dobro prezračevani, medsebojni odnosi in morala so precej nad povprečjem. Nič čudnega torej, da se delavci trudijo, da bi obdržali delovne mesto in da imajo te kooperative zelo dolg seznam čakajočih na zaposlitev. Kar zadeva zlasti delavke, je očitno, da te družbe nudijo številne ugodnosti. V Leicestru je kompetenten opazovalec posebno poudaril primernost takšnih družb za zaposlovanje deklet. V privatnih podjetjih dekleta lahko zaslužijo več za kos (celo do 30 šilingov), vendar na račun neznosnega »tempa«, zaradi tega tudi večkrat zbolijo. Včasih so celo tako izčrpana, ko pridejo z dela, da ne morejo niti govoriti, »počutijo se neprijetno«. Ker ne vzdržijo napora, pridejo na seznam bolnih. Nasprotno pa je stopnja obolevnosti pri dekletih, ki delajo v samoupravnih delavnicah, zelo nizka. Ni jim treba delati v tako hitrem tempu, pri delu niso v tolikšni meri obremenjena. Poleg tega imajo lahko svoje majhne radosti, skodelico čaja, lahko klepetajo, niso tako strogo nadzorovana. Vse to delavke zelo cenijo.« (Str. 16.).

S. in B. Webb sta ugotovila, da je cena, ki jo plačajo za to humanost, nizka ekonomska učinkovitost v primerjavi s tekmeci. Le-ta je delno posledica ohapnejše discipline pri delu, pa tudi problema tehnoloških inovacij, kadar le-te ogrožajo tradicionalna delovna mesta. Če bi načrtovali takšne spremembe, ki bi pomenile izgubo delovnega mesta, bi naleteli na močan odpor med zaposlenimi. Tako so prisiljeni ohranjati stare metode dela, družba pa na trgu zaide v ekonomsko neugleden položaj.«

Naslednjo skupino kooperativ sta S. in B. Webb opredelila kot ‚delne avtonomije' približno tridesetih združenj, ki jih je ustanovilo Združenje delavskega družabništva, ali pa so prevzele ustroj, ki ga je le-to svetovalo. Združenje je opustilo načelo samo-upravnih delavnic, vztrajali so le pri določbi, da naj bi proizvodni delavci imeli pravico: dobiti delež od neto profita, potem ko je plačana fiksna stopnja obresti na kapital; da lahko postanejo v določeni meri delničarji, če to želijo in da imajo delavci – delničarji predstavnike v upravnem odboru. S. in B. Webb sta bila kritična do teh organizacij, kajti le majhno število delavcev je bilo tudi delničarjev, pravila pa so določevala, da so predstavniki zaposlenih v upravnem odboru v manjšini. Edini upoštevanja vreden primer tovrstne organiziranosti so bile tiskarske delavnice, ki jih je ustanovil sindikat tiskarskih delavcev z namenom, da si utrdi položaj v določenem mestu. Določili so enotna merila za sindikalne mezde in delovni čas ter priskrbeli stalno zaposlitev za področnega sekretarja. Vendar so omenjene družbe običajno ostale razmeroma majhne. S. in B. Webb sta o ‚delnih avtonomijah' napravila zaključek: »Ne moreva mimo dejstva , da obstajajo primeri, ko te družbe ali izkoriščajo v svoj prid ime kooperativa ali priznano jim udeležbo pri delitvi profita, ali pa špekulirajo pri družabništvu in niso v bistvu nič drugega kot karteli malih gospodarjev. Le-ti si pridobivajo profit s plačami in obrestmi na delnice, tako da zaposlujejo sebi podrejeno delovno silo za izredno nizke mezde. Včasih nastopajo kot »skupinovodje« ali pa oddajajo delo na dom, kar je dejansko ‚izkoriščanje'. Tega bi se mogoče rešili, če bi sindikat kooperative in Združenje delavskega družabništva »očistila« svoje sezname.« Slednjič je obstajala kategorija kooperativ, ki so bile »odvisne od trgovin«. Te so se še vedno predstavljale kot združenja proizvajalcev, čeprav so bile »v bistvu zgolj priveski skupine kooperativnih trgovin (združenja potrošnikov), ki so praktično oskrbovale celotni trg, priskrbele večji del kapitala za delnice in posojila, prevladovale so v upravnih odborih družb s svojimi predstavniki v tolikšni meri, kot so s svojimi naročili tudi določevale njih proizvodnjo.« (str. 19). V tem razredu je bilo dvanajst velikih, stabilnih in uspešnih kooperativ, vendar so bile vodene od zgoraj, včasih celo od zunaj.

Pri pregledovanju svojega poročila sta S. in B. Webb strnila težave, s katerimi se srečujejo kooperative, v tri skupine internih problemov:

»Na osnovi dokazov lahko zaključiva , da relativna neuspešnost združenj proizvajalcev – trajni občutek, da so onemogočani, da so se jim visoki ideali izrodili, da njihov obstoj pomeni neprestan boj – izvira iz njih samih, da morajo iskati vzrok za to v značilnostih, ki so skupne vsem, ne glede na stroko in deželo, kjer obstajajo... Sklepava, da je prav oblika sama – združenje proizvajalcev – slabo prilagojena za obstoj. Zdi se, da takšna oblika, aplicirana na demokratično kontrolo nad industrijo , sama po sebi vsebuje tri vodilne pomanjkljivosti, ki so v vseh zabeleženih primerih vzrok za neučinkovitost. Očitno je, da skupina delavcev, ki proizvaja določeno blago, kljub poznavanju tehnološkega procesa ni sposobna, kadar sama nadzoruje svoje podjetje, v zadostni meri zagotoviti ali (i) ustrezne delovne discipline, ali (ii) potrebnega poznavanja tržišča , ali (iii) dovolj intenzivna prizadevanja za spreminjanje procesov.« (str. 21)

Potem ko sta S. in B. Webb pripisala vzrok na neuspešnost proizvodnih kooperativ njihovemu internemu funkcioniranju in ne tržnemu sistemu proste konkurence, v katerem so kooperative delovale, sta ponudila rešitev, in sicer integracijo proizvodnih in potrošniških kooperativ, kar bi lahko delno zmanjšalo odvisnost proizvodnih kooperativ od tržišča. Tako bi potrošniški sveti priskrbeli proizvodnim kooperativam stalen dotok kapitala, izvajali upravni nadzor, zagotovili stabilno tržišče in vplivali na uvajanje tehničnih izboljšav. (str. 22). Novi upravni odbori proizvodnih kooperativ naj bi bili sestavljeni iz članov potrošnikih svetov (ki so bili, kot sta trdila S. in B. Webb, predstavniki odjemalcev iz vrst delavskega razreda). Vendar ju pri tem očitno ni zanimalo, da bi to neizogibno vodilo v izgubo avtonomije in demokratičnega nadzora v proizvodnih kooperativah.

D. C. Jones V. S. in B. Webb: Možnosti za obstoj in demokratična participacija

Prepričljiv poskus, da bi ovrgel trditev, ki jo vztrajno zastopata S. in B. Webb, t. j. o trajno pogubnih implikacijah o proizvodnih kooperativah, najdemo v zadnjem času v delu D. C. Jonesa (1976 a). V pisanju S. in B. Webb na to temo natančno odkriva, da iz njunega pisanja vztrajno veje odklonilno stališče do naporov za ustanavljanje proizvodnih kooperativ: »Vsako združevanje proizvajalcev, ki zečanja svoje delovanje kot alternativa kapitalističnega sistema propade ali pa preneha biti demokracija proizvajalcev.« Jones polemizira s S. in B. Webb o sposobnosti proizvodnih kooperativ, da obstanejo in ohranijo demokratično participacijo. S predstavitvijo ekonomskih in statističnih analiz, ne pa tudi političnih, Jones načne problem definicije, kaj konstituira proizvodno kooperativo, kajti S. in B. Webb, kakor tudi drugi kritiki, npr. Ben Jones, so se nagibali k obravnavanju tudi takih organizacij, ki so si lastile naziv proizvodnih kooperativ, a so prakticirale npr. le delitev profita in tako razvrednotile participativnost lastnega vzorca. Definicija, ki jo Jones ponuja za »izvirne« proizvodne kooperative, je precej šibka. Vsebuje pravico delavcev, da sodelujejo pri delitvi kapitala, da participirajo pri upravljanju podjetja in delitvi profita, in sicer brez pogojev, kar zadeva minimalno sorazmerje, ki naj bi ga uživali delavci glede na zunanje delničarje. S tako definicijo Jones lahko prikaže, z natančnim zbirom vzorcev različnih kooperativnih teles, da je bilo gibanje proizvodnih kooperativ, četudi zelo skromno, obsegajoč približno 100 kooperativ z manj kot 10.000 delavci, še vedno aktivno do leta 1918, ko je polagoma, vsaj po velikosti, začelo upadati.

Ko se Jones spoprijema s trditvijo S. in B. Webb v zvezi z vitalnostjo proizvodnih kooperativ, želi dokazati, da so proizvodne kooperative živele dalj časa kot privatna podjetja. To stori tako, da oceni vztrajnost in obseg tendence k dvigu v povprečni starosti kooperative glede na privatne koncerne. Tako je bila leta 1963 srednja starost proizvodnih kooperativ 66 let, majhnih privatnih podjetij pa 22 let. (str. 46) Koristno je opomniti kritike kooperativ, da majhne kapitalistične družbe prav tako propadajo. Vendar Jones tu raziskuje le stare kooperative, ki so se obdržale, kajti leta 1963 je obstajala v primerjavi z letom 1895 manj kot tretjina kooperativ. Jones priznava, da so bile kooperative, ki so se obdržale, močno skoncentrirane v starejših industrijskih panogah, npr. v oblačilni in obutveni industriji, medtem ko so manjše kapitalistične družbe vključevale novejše razvijajoče se panoge, kot je npr. lahka industrija. Poleg tega privatniki po stečaju takoj ustanovijo drugo družbo, medtem ko je bila pri kooperativah, če so propadle, kot je razvidno iz vedno manjšega števila leteh, iniciativa trajno zaustavljena.

V nepopustljivi kritiki pesimizma, ki sta ga izražala S. in B. Webb v zvezi s participatornim karakterjem proizvodnih kooperativ, Jones iz njunega dela izpelje tri merila za participacijo: delež delavcev v članstvu družbe, udeležba na kapitalu družbe in delež pri organizacijskem odboru družbe. Jones trdi, da je v primeru, ko je delež delavcev po teh merilih več kot 50%, družba visoko participativna, »logika, ko določimo, da več kot polovica pomeni visoko stopnjo participacije (je enako potencialnemu nadzoru), je jasna, kadar se nanaša na število zaposlenih v upravnem odboru (več kot polovica pomeni, da imajo zaposleni večino, če pa so vsi člani odbora zaposleni delavci, pomeni, da imajo popolno kontrolo) ali na zaposlene kot sorazmeren del članstva, ali na lastništvo zaposlenih, prav tako tudi kadar se nanaša na pravičnost.« (str. 64). Vendar so ta merila popolnoma formalna in nezrela. Če naj jih uporabimo za statistično testiranje participacije, morajo biti dopolnjena z nadaljnimi empiričnimi analizami take vrste, kot sta jih opravila S. in B. Webb in njuni raziskovalci, t. j. z analizo delovanja konkretnih kooperativ. (Jonesova merila so namreč izpeljana iz ugotovitev S. in B. Webb: »V vseh teh kooperativah delež delavcev v članstvu družbe, udeležbi na kapitalu družbe, število sedežev v upravnem odboru in, splošno, pri nadzoru družbe ni učinkovit.« (1914, str. 19) Jones jih v nekakšnem pomanjkanju znanja razbere kot«... nadzor nad družbo ni učinkovit... (zaradi majhnega) deleža delavcev v članstvu družbe... (in) udeležbe na kapitalu... (in) številu mest v organizacijskem odboru.« (1976 a, str. 48–49) Jones priznava, da ta merila niso najbolj primerna za ugotavljanje stopnje participacije in pri tem meri na problem poštenega prikaza parcialnih interesov na področju stroke (kvalificirani delavci so imeli prednost pred nekvalificiranimi delavkami, poudarjata S. in B. Webb), kakor tudi na problem, kako močan je pri nadzoru lahko vpliv predsednika odbora tudi ko delavci tvorijo celoten odbor. Jones zaključi: »Pri pomanjkanju sprejemljivih kazalcev stopnje participacije, je uporaba enostavnih alternativnih meril, četudi nepopolnih, vsekakor bolj zaželena kot uporaba nikakršnih meril.« (str. 65) Celo tako označena merila, ki jih uporablja Jones, izkrivljajo in slabo prikazujejo politično realnost v kooperativah, pretirano prikazujejo stopnjo delavske participacije in nadzora, tako da namesto da bi prikazala, kar je pomembno tudi kot merljivo, dejansko prikažejo kot pomembno tisto, kar je brez težav merljivo.

Kakorkoli, rezultati, do katerih je prišel Jones z uporabo omenjenih meril stopnje participacije, nam ne vlivajo zaupanja v participativnost proizvodnih kooperativ, ne oziraje se na Jonesovo trditev, da »sta S. in B. Webb napačno interpretirala obstoječe razmere... njuna pričakovanja za prihodnost se niso uresničila« (str. 52). Tako so do leta 1970 v samo eni družbi zaposleni imeli več kot 50% pravic in samo v eni družbi so zaposleni predstavljali več kot 50% v članstvu delničarjev. Najbolj impresiven podatek, ki nam ga predstavi Jones je, da so do leta 1970 v 46% družb delavski predstavniki tvorili več kot 50% članov upravnega odbora. Historična tendenca naj bi bila, da se obdržijo družbe z večjim številom delavskih predstavnikov v upravnem odboru. (str. 50). Ob pretiranem ukvarjanju s statistično natančnostjo Jones zanemarja osnovno politično analizo. Sicer se zaveda pomembnosti empiričnih

raziskav: »Obstaja množica predstav in hipotez o tem področju, vendar zagovorniki tudi najbolj ortodoksne doktrine ne preverjajo v praksi,« (D. C. Jones 1976 b, str. 27). Pa vendar omejuje svojo študijo le na statistične podatke ter na ta način ne ovrednoti organizacijske in strukturalne zadrege, ki omejujeta delavsko participacijo.

Vprašanja, ki bi jih bilo treba raziskati, če naj bi verificirali Jonesovo trditev o trajni participaciji v delavskih kooperativah, vključujejo tudi tole:

a. sestava: kdo zagotavlja zastopnike iz vrst delavcev v upravi? N. pr. v kakšen razmerju naj bodo zastopane različne stroke in v kakšnem razmerju administrativni delavci?

b. vpliv: kdo ima v upravnem odboru, ne glede na formalno zastopanost, dejansko največji vpliv pri sprejemanju odločitev ali kdo formalno tvori večino?

c. poslovne zadeve: katere zadeve upravni odbor proučuje in katere zanemarja? Katere zadeve se zdijo stvarne in katere neprimerne?

d. omejitve: kako omejevalno deluje zunanje okolje na odbor pri sprejemanju odločitev? Katere odločitve izvirajo iz notranjih potreb in katere se sprejemajo pod zunanjim vplivom?

Samo z analizo naštetih različnih področij je možna ustrezna ocena distribucije moči v kooperativah in širši družbi. (Lukes, 1974). Zato je bilo v Scottish Dail News vprašanje, da naj bi delavci imeli večino v odboru, ocenjeno kot odločilno. V praksi se je izkazalo, da je najpomembnejše: nereprezentativna narava mnogih, ki so bili izvoljeni v svet navidezno kot predstavniki delavcev; prevladujoč vpliv Roberta Maxwella v odboru; dejstvo, da zaradi nezadostnega investiranja, zaradi maxwellove moči, sindikalnega konservativizma in drugih vzrokov mnoga pomembna vprašanja niso bila primerno obravnavana; in slednjič dejstvo, da sta vlada in reklamno tržišče postavila kooperativam tako stroge omejitve, da je ostalo zelo malo prostora za iniciativo ali določnejši vpliv celo na nivoju uprave). Pri ocenjevanju participativnega značaja proizvodnih kooperativ Jones preveč poudarja člene ustanovitvenega akta kooperative in njeno formalno strukturo. Čeprav je demokratičen akt pomemben pogoj za demokracijo, v nobenem primeru ni tudi garant zanjo, kakor nam na različne načine odkrivajo dela Michela (1962) in Marxa (Draper, 1974). Formalna demokratična struktura često zakriva celo najbolj oligarhično prakso.

Kot Jones odklanja »napačna trditve, kar zadeva navidezne inherentne degenerativne tendence v participatornem značaju proizvodnih kooperativ«, (1976 a, str. 66) S. in B. Webb, trdi, da sta le-ta neupravičeno ožigosala vse proizvodne kooperative kot prevare in polomije zaradi njunega »pristranskega položaja«. »Zato je njun nespremenljiv odnos , kar zadeva navidezno neparticipativno naravo proizvodnih kooperativ, verjetno v veliki meri produkt določene ideologije.« (str. 57). Jones meni, da sta zaradi te ideologije S. in B. Webb grajala proizvodne kooperative, da so kot samoupravna podjetja degenerirale in nedosledno hvalila »izvirno filantropijo« najmanj samo upravnih podjetij, in sicer tistih, ki so bila integrirana s kooperativno drobnoprodajno mrežo. V bistvu interpretacija S. in B. Webb ni bila nedosledna: značilnost združenj proizvajalcev, ki so delovala v okviru tržnega sistema, kateremu so sicer zelo nasprotovala, je bila, da so spodbujala koristolubja in bila nastabilna. Nasprotno pa so združenja proizvajalcev, ki so služila potrošniškim svetom, oblikovala uporabno formo proizvodnje, bila so zelo stabilna, kajti priskrbela so možnost proizvodnega nadzora in planiranja, kar vse je bilo nepojmljivo za proizvodne kooperative, ki so lebdele na svobodnem trgu. S. in B. Webb sta imela prav, kar zadeva komercialno tveganje proizvodnih kooperativ in tendence v degeneracijo participacije, pa vendar je njuna trditev zavajajoča, ko navajata, da so omenjene lastnosti proizvodnim kooperativam »inherentne« in ne rezultat dejstva, da so kooperative delovale v tržnem sistemu proste konkurence.

V neki točki je Jonesova kritika S. in B. Webb popolnoma točna: njun prezir do delavskega nadzora, pripravljenost, da resno pretehtata tudi najbolj prazne meščanske argumente proti demokratičnemu nadzoru in njuna posebna nagnjenost, ki sta jo gojila do učinkovitosti in reda poklicne birokracije. To je v njunem raziskovalnem delu o kooperativah zelo očitno, saj brez posebnega nasprotovanja večkrat omenjata nepomembne pritožbe nesrečnih direktorjev, ki so jih zamenjali upravni odbori: »Člani odbora se nenehno pritožujejo, kritizirajo direktorjeve metode in poudarjajo, da bi bil njihov način dela plodnejši in bolj učinkovit kot direktorjev, ovirajo ga pri delu, hromijo njegove napore na način, ki onemogoča uspešno delo ... Čutiti je, da je sistem, v katerem so tudi delavci člani upravnega odbora, v principu napačen, v praksi pa škodljiv; zelo redko imajo delavci ustrezne sposobnosti, potrebne za tovrstno delo, prezirajo in odklanjajo upravljalsko disciplino in tako s svojimi dejanji spodbujajo delavce, ki niso v odboru, da sami ravnajo podobno. Družba ima preveč gospodarjev!« (1914, str. 16). S. in B. Webb razširita ta prezir do delavske kontrole v splošno zavrnitev možnosti demokratičnega upravljanja v kateremkoli združenju:

»Nobena samo-upravna delavnica, noben sindikat, nobeno strokovno združenje, nobena kooperativna družba ... doslej ni bila uspešna pri upravljanju, če so podrejeni zaposleni imeli pravico izvoliti ali odstaviti izvršilni organ ali direktorja ... Vedno se je izkazalo kot nemogoče vzpostaviti odnos med delovodjem ali direktorjem, ki morata dajati navodila in ukaze svojemu osebju in članom osebja, ki se zberejo na občnem zboru, ocenjujejo njegovo delo, mu nakazujejo usmeritve in imajo moč, da ga odstavijo, če se ne prilagodi njihovim željam.« (1921 a, str. 166).

Ta birokratski elitizem je bil, kot dokazuje Jones, nesrečni fabianski vpliv na razprave o delavskem nadzoru v britanskem delavskem gibanju dvajsetega stoletja, posebno v obdobju povojne nacionalizacije, ko so bili delavci izključeni iz vsakršne formalne udeležbe pri nadzoru nad industrijo.

Vseeno pa je Jonesova ocena posledic proizvodnih kooperativ za industrijsko demokracijo nasploh nevzdržna. Poudarja, da Clegg ni imel prav, ko je trdil, da lahko le sindikati zastopajo industrijske interese delavcev: »V britanskih proizvodnih kooperativah so delavske interese prvenstveno zastopale različne institucije, katerih člane ne moremo prištevati k delovni sili. Med temi institucijami sindikati zavzemajo pri neposrednem zastopanju delavskih interesov upoštevanja vreden, vendar izrecno sekundaren položaj.« (D. C. Jones, 1976 a, str. 59). Nasprotno pa proučevanja proizvodnih kooperativ S. in B. Webb in drugih raziskovalcev odkrivajo, kako osrednjo vlogo so imeli sindikati pri zagotavljanju sprejemljivega plačila, zaposlovanja in pogojev v proizvodnih kooperativah, kar lahko označimo kot osnovne »industrijske interese« delavcev; npr. v neki družbi: »Problemi pri upravljanju so bili privedeni do najmanjše možne mere, ko so sprejeli delovni čas, ki ga je narekovala tovarniška listina in lestvico akordnih mezd, ki jo je tekoče uveljavljal sindikat.« (S. in B. Webb, 1914, str. 15). Jonesu ni uspelo razumeti, Clegg pa je poudarjal pomembnost neodvisnih sindikatov, ki svobodno zastopajo delavske interese, ne da bi pri tem prevzeli delo uprave. Osrednja slabost Jonesovega pristopa delavskim kooperativam je njegova predpostavka, da se bo v kooperativah, ki delujejo v tržnem gospodarstvu, s samim sprejetjem formalne demokratične strukture delavski nadzor povečal. V resnici pa so delavci, kot kaže večina raziskav, vključno delo S. in B. Webb, v podobni situaciji celo bolj izpostavljeni izkoriščevalskim pritiskom tržnih mehanizmov. S. in B. Webb sta verjela, da je integracija v širše potrošniške kooperative tisti način, s katerim se proizvodne kooperative lahko izognejo neugodnim učinkom trga.

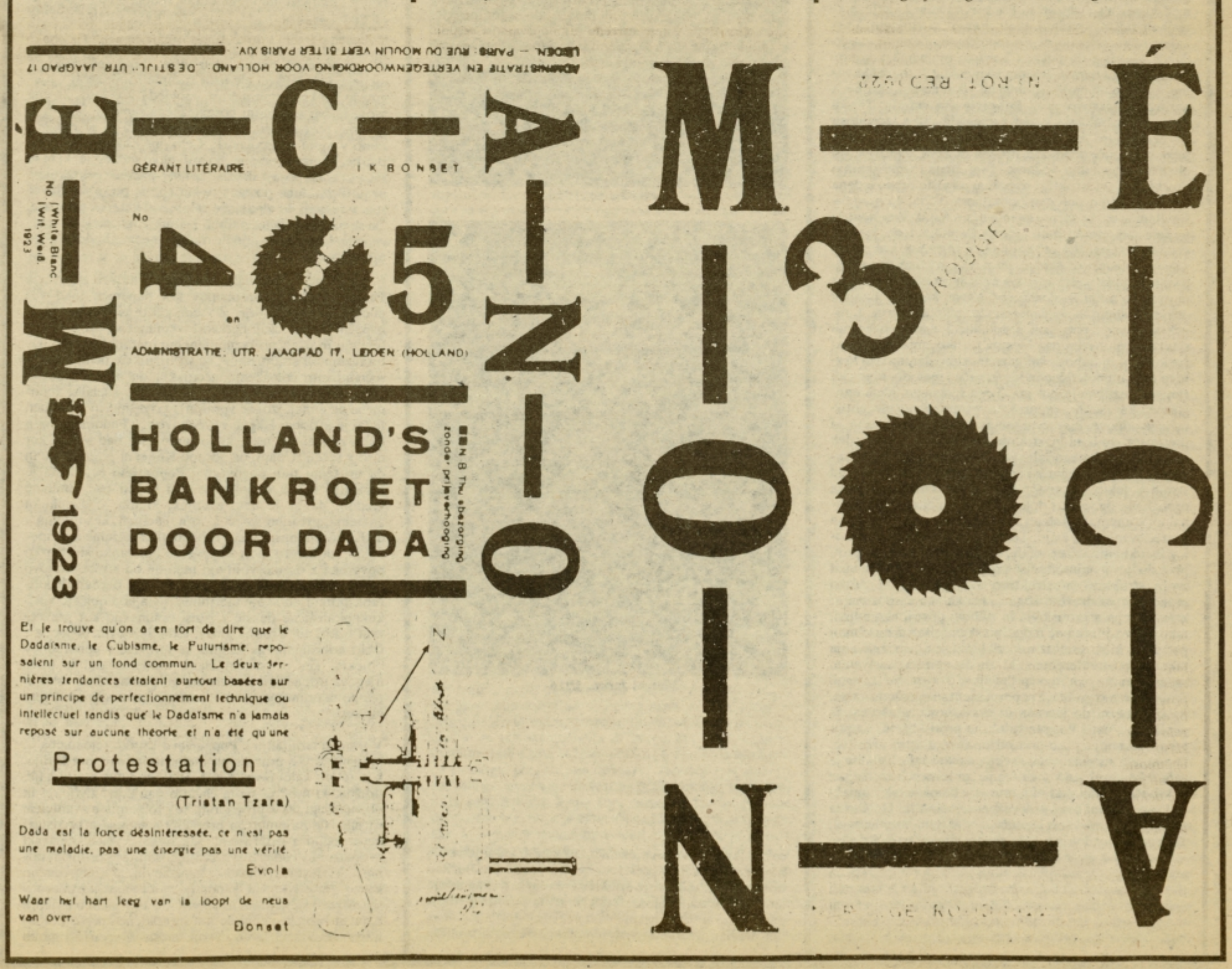

K LOGIKI socialnih znanosti

Spor o pozitivizmu v nemški sociologiji

Theodor W. Adorno

Koreferat

Koreferent ima na splošno na izbiro, da se obnaša kot pedant ali kot parazit. Gospodu **Popperju** bi se rad zahvalil najprej za to, da me je rešil te mučne situacije. Na to, kar je povedal, sem se lahko navezal, ne da bi začel z Adamom in Evo, pa tudi ne da bi se tako zelo opiral na besedilo njegovega referata, da bi moral postati od njega odvisen. Pri avtorjih tako različnega duhovnega izvora ni to nič manj presenetljivo kot številna stvarna soglašanja. Pogosto mi ni treba nasproti njegovim tezam postaviti antiteze, temveč lahko to, kar je povedal, povzamem in poskusim reflektirati dalje. Pojem logike razumem seveda širše kot on; meni je pri tem pred očmi bolj konkreten postopek sociologije kot občа pravila mišljenja, deauktivna disciplina. Njihove lastne problematike v sociologiji tu ne bi rad načel. Namesto tega izhajam iz **Popperjevega** razlikovanja med obsegom vednosti in brezmejno nevednostjo. Leto je dovolj plavzibilno, prav gotovo v sociologiji. Vsekakor se sociologijo neprestano spominja na to, da do danes ni prišla do nekega korpusa priznanih zakonov primerljivega naravoslovnim znanostim. A to razlikovanje vsebuje dvomljiv potencial, potencial običajnega nazora, ki gotovo ni v **Popperjevem** smislu. Zaradi njega naj sociologija, zaradi svoje eklatantne zaostalosti za eksaktnimi znanostmi, najpoprej zadovolji samo sebe, fakte, očisti metode, preden zahteva zavezujočo in obenem relevantno vednost. Teoretična razmišljanja o družbi in njeni strukturi so potem pogosto prepovedana kot nedovoljen poseg v prihodnost. Toda, če predpostavljamo, da se začne sociologija s **Saint-Simonom in ne šele z njenim krstnim botrom Comtom,** tedaj je stara več kot 160 let. Nič več naj ne bi sramežljivo koketirala s svojo mladostjo. Kar se zdi v njej kot začasna nevednost, v nadaljnjem raziskovanju in metodologiji tega ni mogoče preprosto odstraniti s tem, kar se imenuje z nekim fatalnim in neprimernim terminom sinteza. Temveč se stvar upira goli sistematični enoti povezanih stavkov. Ne merim na običajna razlikovanja med naravoslovnimi in duhoslovnimi znanostmi, denimo **Rickertovo** med nomotetično in idiografično metodo, ki jo vidi **Popper** pozitivneje kot jaz. Toda spoznavni ideal enoglasne, kar se da preproste, matematično elegantne razlage odpove, kjer stvar sama: družba ni enoglasna, ni preprosta, tudi ni nevtralno prepuščena v premislek razpoloženju kategorialnega oblikovanja, temveč drugačna, kot jo kategorijski sistem diskurzivne logike od svojih objektov že vnaprej pričakuje. Družba je polna protislovij, pa vendar določljiva, je racionalno in iracionalno v enem, je sistem in neurejena, slepa narava in posredovana z zavestjo. Temu se mora postopek sociologije ukloniti. Sicer zaide, iz puristične vneme proti protislovju, v najusodnejše protislovje: protislovje med svojo strukturo in strukturo svojega objekta. Tako redko kot se družba izogne racionalnemu spoznanju; kako so njena protislovja in njihovi pogoji razumljivi, tako redko jih je pač mogoče eskamotirati z miselnimi postulati, ki so vzeti iz materiala, ki je do spoznavanja tako rekoč indiferenten, ki se ne upira znanstvenim rabam, ki se spretno prilagajajo spoznavni zavesti. Družboslovno podjetje je permanentno ogroženo s tem, da iz ljubezni do jasnosti in eksaktnosti zgreši, kar je hotelo spoznati. **Popper** se obrne proti klišeju, da poteka spoznanje postopno od opazovanja do ureditve, zbiranja in sistematizacije svojega materiala. Ta kliše je zato tako absurden v sociologiji, ker le-ta ne razpolaga z nekvalificiranimi podatki, temveč edinole s takšnimi, ki so strukturirani s celoto družbene totalitete. Dozdevna sociološka nevednost označuje v širšem merilu zgolj divergenco med družbo kot predmetom in tradicionalno metodo; zato jo je tudi komajda mogoče nadoknaditi z vednostjo, ki je zatajila strukturo svojega predmeta na ljubo lastni metodologiji. Po drugi strani pa potem tudi – in Popper bi to nedvomno ravno tako koncediral – ni mogoče vzdržati običajne empiristične askeze do teorije. Brez anticipacije tistega strukturnega momenta,

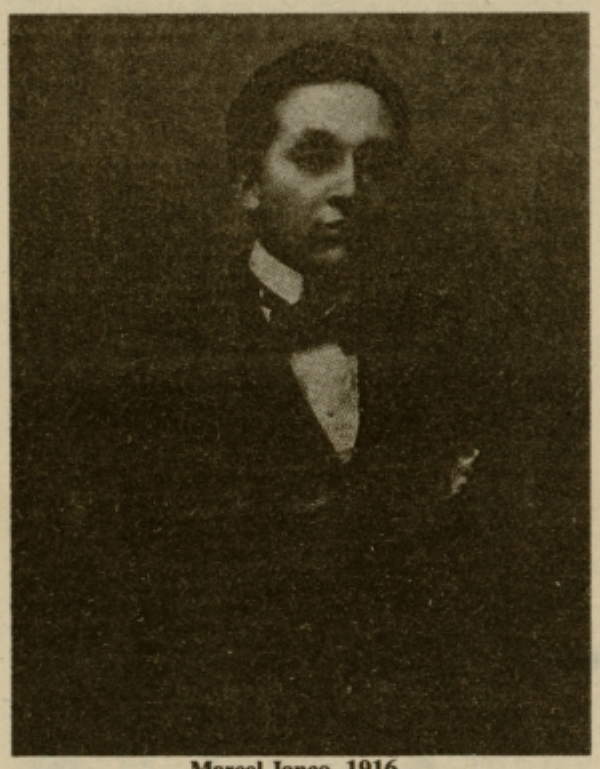

Marcel Janco, 1916

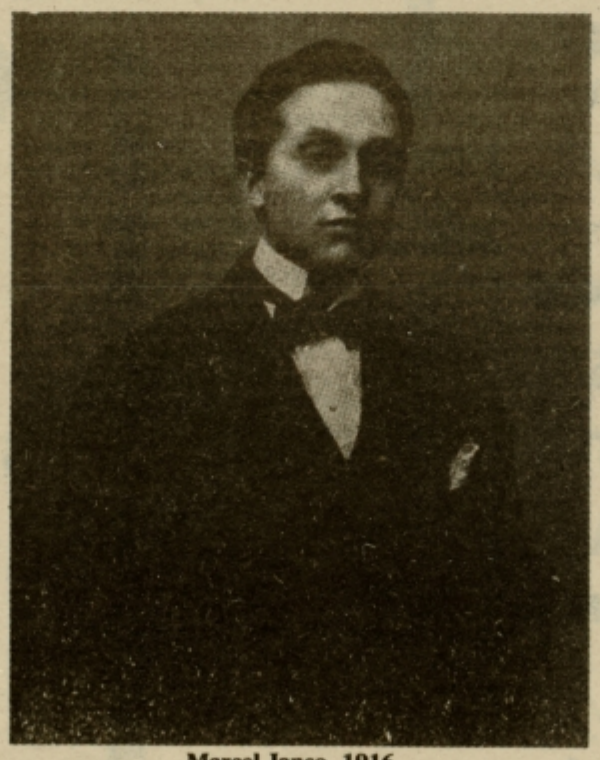

Marcel Janco, 1916

celote, ki jo je v posameznih opazovanjih komajda kdaj mogoče adekvatno prestaviti ne bi nobeno posamezno opazovanje našlo svoje vrednosti. S tem se ne zagovarja nič podobnega, denimo, tendenci cultural antropology, da se centralistični in totalni značaj nekaterih primitivnih družb z izbiranim koordinatnim sistemom prenese na zahodno civilizacijo. Tudi če se goji o njeni gravitaciji k totalnim formam in o propadu individua tako malo iluzij, kakor jih gojim jaz, še vedno odločajo diference med predindividualno in postindividualno družbo. Totaliteta je v demokratično vodenih deželah industrijske družbe kategorija posredovanja, ne kategorija neposrednega gospostva in podvrženosti. To pomeni tudi to, da v industrijski menjalni družbi nikakor ni mogoče vsega družbenega brez nadaljnjega deducirati iz njenega principa. Le-ta vsebuje v sebi neštete nekapitalistične enklave. Treba je razmisliti, ali v zdajšnjih produkcijskih razmerah takšnih enklav, denimo enklav družine, ne potrebuje nujno za lastno perpetuiranje. Partikularna iracionalnost le-teh tako rekoč dopolnjuje iracionalnost strukture v splošnem. Družbena totaliteta ne živi lastnega življenja nad življenjem, ki ga združuje, iz katerega sama obstoji. Producira in reproducira se preko svojih posameznimih momentov. Mnogi od teh obdržijo relativno samostojnost, ki je primitivno totalne družbe bodisi ne poznajo, bodisi ne trpijo. A tako malokdaj kot je mogoče tisto celoto izločiti iz življenja, iz kooperacije in antagonizma njenih elementov, tako malokdaj je mogoče kakršenkoli element razumeti tudi zgolj v njegovem funkcioniranju brez vpogleda v celoto, ki ima svoje bistvo v gibanju posameznega samega. Sistem in posameznost sta recipročna in spoznati ju je mogoče samo v njuni recipročnosti. Celo one enklave, socialne tvorbe, ki niso istočasne, favoriti neke socilogije, ki bi se rada znebila pojma družbe kot vse preveč spektakularnega filozofema, postanejo, kar so, ne po sebi, temveč šele v relaciji do vladajoče celote, od katere odstopajo. To se morda v danes najbolj priljubjeni sociološki koncepciji, koncepciji middle range theory, hudo podcenjuje.

Nasproti od **Comta** dalje sprejetemu nazoru zagovarja **Popper** prednost problemov kot napetosti med vednostjo in nevednostjo. Z vsem, kar pravi **Popper** proti napačni transpoziciji naravoslovnih metod, proti »zgrešenemu in napačno razumljenemu metodološkemu naturalizmu ali scientizmu«, se strinjam. Če očita tistemu socialnoantropološkemu učenjaku, da se z dozdevno višjo objektivnostjo tistega, ki opazuje socialne fenomene od zunaj, izogne vprašanju po resnici in neresnici, tedaj je to dober **Hegel;** v predgovoru k Fenomenologiji duha zasmehuje tiste, ki so samo zato nad rečmi, ker niso v rečeh. Upam, da gospod **König** ni jezen name in da bo tedaj tudi pogovoru s **Popperjem** očital, da je filozofija in ne sociologija. Zdi se mi pač omembe vredno, da se je neki učenjak, ki mu je dialektika anatema, prisiljen zateči k formulacijam, ki so doma v dialektičnem mišljenju. Problematika socialne antropologije, na katero meri **Popper,** bi bila lahko sicer ozko povezana z osamosvojitvijo metode od stvari. Gotovo mora, denimo **veblenska** teorija kake barbarske kulture, primerjati svoje meritume, uglajene običaje visokokapitalistične dežele z ritusi domnevno kar prevečkrat testiranih Trobriandrov; toda dozdevna svoboda v izbiri koordinatnega sistema se sprevrže v ponareditev objekta, ker o vsakem članu moderne dežele pove njegova pripadnost k njenemu gospodarskemu sistemu realno neprimerno več kot najlepše analogije za totem in tabu.

V mojem strinjanju s **Popperjevo** kritiko scientizma in njegovo tezo o primatu problema moram iti morda dlje, kot to on odobrava. Kajti sam predmet sociologije, družba, ki sebe in svoje člane ohranja pri življenju in obenem ogroža s propadom, je problem v emfatičnem smislu. To pa pove, da problemi sociologije ne nastanejo vedno z odkritjem, »da nekaj v naši dozdevni vednosti ni v redu ... v razvoju notranjega protislovja v naši dozdevni vednosti«. Protislovje ni treba da je, kakor Popper tu vsaj suponira, zgolj »navidezno protislovje med subjektom in objektom, ki bi ga bilo mogoče naprtiti subjektu edinole kot insuficienco presoje. Prej more imeti zelo realno svoje mesto v stvari in ga na

noben način ni mogoče s pomnoženim znanjem in jasnejšo formulacjo spraviti s sveta. Najstarejši sociološki model takšnega nujno v stvari se razvijajočega protislovja je slavni § 243 iz **Heglove** Filozofije prava: »S posplošitvijo povezanosti ljudi zaradi njihovih potreb in načinov, kako se za le-te pripravi in prinese sredstva, se pomnoži kopičenje bogastev, kajti od te podvojene splošnosti imamo največji dobiček, na eni strani, kakor na drugi strani osamitev in omejenost posebnega dela in s tem odvisnost in stisko razreda vezanega na to delo.«[1] Zlahka bi mi bilo očitati ekvivokacijo: problem je pri **Popperju** nekaj zgolj spoznavnoteoretskega in pri meni obenem nekaj praktičnega, navsezadnje kar problematično stanje sveta. Toda gre za upravičenost ravno te distinkcije. Znanost bi fetišizirali, če bi njene imanentne probleme radikalno ločili od realnih, ki bledo odsevajo v njenih formalizmih. Nobena veda o logičnem absolutizmu, tako **tarskijevska** kakor nekoč **husserlovska,** ni mogla dekretirati, da fakti sledijo logičnim principom, ki izvajajo svojo zahtevo po veljavnosti iz očiščenja vsega stvarnega. Zadovoljiti se moram s tem, da spomnim na kritiko logičnega absolutizma v Metakritiki spoznavne teorije, ki se tam zaveže neki kritiki sociološkega relativizma, v kateri se strinjam z gospodom **Popperjem.** Da pa koncepcija o protislovnosti družbene realnosti spoznavanja le-te ne sabotira in izroči slučaju, ima svoj vzrok v možnosti, da se tudi protislovje dojame kot nujno in se s tem razširi nanj racionalnost.

Metode niso odvisne od metodološkega ideala temveč od stvari. **Popper** računa s tem implicitno v tezi o prednosti problema. Če konstatira, da naj bi bila kvaliteta socialnoznanstvenih dosežkov v natančnem razmerju do pomena ali do interesa njenih problemov, tedaj je za tem nedvomno zavest tiste irelevantnosti, na katero so obsojene neštete sociološke raziskave s tem, da sledijo primatu metode in ne primatu predmeta; najsi bo, da hočejo metode razvijati naprej zaradi njih samih, najsi bo, da izberejo predmete že vnaprej tako, da jih je mogoče obravnavati z že razpoložljivimi metodami. V **Poperjevem** govorjenju o pomenu ali interesu se javlja važnost stvari, ki jo je treba obravnavati. Le-to (stvar, op. prev.) bi jo bilo mogoče kvalificirati edinole s tem, da se tudi relevantnosti predmetov ne da vedno a priori oceniti. Kjer je kategorialna mreža tako gosta, da je marsikaj pod njo ležečega zakrito s konvencijami mnenja, tudi znanstvenega,zadobijo ekscentrični fenomeni, ki jih ta mreža še ne zajema, včasih nesluteno težo. Spoznanje njihove narave, osvetli tudi to, kar velja za osrednje območje, pa sploh ni. Pri **Freudovi** odločitvi, da se bo ukvarjal z »odpadkom vidnega sveta« ta znanstveno-teoretični motiv morda ni bil neudeležen; v **Simmelovi** sociologiji se je ravno tako izkazalo za plodno, ko se je, nezaupljiv do sistematične celote, zatopil v socialne specifikacije denimo tujca ali igralca.Tudi zahteve po relevantnosti problema se ne bo smelo dogmatizirati; izbira predmetov raziskovanja se legitimira v veliki meri glede na to, kaj lahko sociolog na objektu, ki ga je izbral, odčita; ne da bi to sicer smel biti izgovor za tiste neštete projekte, izpeljane zgolj na ljubo akademski karieri, pri katerih se irelevantnost objekta uspešno poveže s topoglavostjo research-tehnike.

Nekoliko previdnosti bi rad svetoval tudi pri atributih, ki jih **Popper,** poleg relevantnosti problema, prisodi pravi metodi. Poštenost, torej, da se ne slepari; da se nekoč spoznano izgovori brez taktiziranja, naj bi se razumelo samo po sebi. V dejanskem znanstvenem poteku pa se to normo pogosto teoretično zlorablja. Da se nekdo popolnoma prepusti stvari; pomeni tedaj toliko kot da ne dà tej stvari nič lastnega; temveč se izenači z registrirano aparaturo; odpoved fantazije ali pomanjkanje produktivnosi se podtika kot znanstveni etos. Ne bi smeli pozabiti, kar sta **Cantril** in **Allport** povedala h kritiki ideala sincerity v Ameriki; za poštenega velja, tudi v znanostih, pogosto tisti, ki misli, kar mislijo vsi, brez namišljene domišljavosti, da hoče videti nekaj posebnega, in je zato pripravljen blejati z drugimi. Ravno tako premočrtnost in preprostost nista neusmiljiva ideala tam, kjer je stvar kompleksna. Odgovori zdravega človeškega razuma dobivajo svoje kategorije od ravno obstoječega v takšnem obsegu, da tendirajo k temu, da bi tančico le-tega ojačali, namesto da bi jo predrli; kar zadeva premočrtnost, pa je pot, po kateri prispemo do nekega spoznanja, komajda mogoče anticipirati. Spričo zdajšnjega položaja sociologije, bi dal med kriterije znanstvene kvalitete, kot jih imenuje **Popper,** največji poudarek na držnost in svojskost predlagane rešitve – njo samo je seveda treba vselej znova kritizirati. Končno tudi kategorijo problema ni mogoče hipostazirati. Kdor kolikor toliko nepristransko kontrolira svoje delo, bo naletel na stvarno stanje, katerega priznanje otežkočajo samo tabuji dozdevnega nepredpostavljanja. Neredko imamo rešitve; nekomu pride nekaj na misel, in naknadno konstruiramo potem vprašanje. A to ni naključje: prednost družbe kot nečesa, kar sega v njene posamezne manifestacije in je združeno nad njimi se izrazi v družbenem spoznavanju z uvidi, ki izvirajo iz pojma družbe in ki se preobrazijo v sociološko posamezne probleme šele z naknadno konfrontacijo vnaprej postavljenega s posebnim materialom. Nekoliko splošneje rečeno: spoznavne teorije, kakor jih je v nekolikšnji samostojnosti razvila in izročila velika filozofija od **Bacona** in **Descartesa** naprej, so tudi pri empiristih, koncipirane od zgoraj navzdol. Živemu spoznavanju so bile večkrat neustrezne; le-to so obstrigli po vzoru njemu tujega in zunanjega osnutka znanosti kot induktivnega ali deduktivnega kontinuuma. Med nujnimi nalogami spoznavne teorije ne bi bila zadnja – **Bergson** je to slutil – da se reflektira, kako se torej pravzaprav spoznava, namesto da se spoznavanje vnaprej opiše po logičnem ali scientifičnem modelu, ki mu produktivno spoznavanje v resnici sploh ne ustreza. Pojmu problema je v **Popperjevi** kategorialni strukturi dodeljen pojem rešitve. Rešitve bi se predlagalo in kritiziralo. S ključnim značajem kritike je z ozirom na primitiven in spoznanju tuj nauk, o primatu opazovanja označeno odločilno. Sociološko spoznavanje je dejansko kritika. Toda pri tem gre za nianse, in tako se odločilne razlike znanstvenih pozicij pogosto prej skrijejo v niansi, kot da bi se razkrivale v veličastnih svetovnonazorskih pojmih. Če poskus rešitve, pravi **Popper,** stvarni kritiki ni razumljiv, tedaj se ga ravno zato izključi kot neznanstvenega, čeprav mogoče samo začasno. To je vsaj dvoumno. Če pomeni takšna kritika redukcijo na tako imenovane fakte, popolno zamenjavo mišljenja z opazovanim, tedaj je ta deziderat niveliral mišljenje v hipotezo in oropal sociologijo tistega momenta anticipacije, ki ji bistveno pripada. Obstajajo sociološki teoremi, ki principialno kot vpogledi v družbene mehanizme, ki vladajo za fasado, prav tako iz družbenih vzrokov, tako zelo nasprotujejo pojavom, da jih izhajajoč iz le-teh sploh ni mogoče zadostno kritizirati. Naloga njihove kritike je konsekventna teorija, razmišljanja o posledicah, ne pa denimo (kako sicer gospod **Popper** tudi ni formuliral) konfrontacija s stavki zapisnika. Fakti zato niso v družbi zadnje, na čemer bi spoznanje našlo svoje oprijemališče, ker so sami posredovani z družbo. Niso vsi teoremi hipoteze; teorija je telos, ne vehikel sociologije.

Max Ernst, 1920

Tudi pri izenačitvi kritike in poskusa spodbijanja bi se bilo treba pomuditi. Spodbijanje je plodno samo kot imanentna kritika. To je vedel že **Hegel.** O »presoji pojma« imamo v drugem zvezku velike logike stavke, ki bi obenem lahko odtehtali večino tega kar je bilo od tedaj prerokovano o vrednostih: »'...predikati dobro, slabo, resnično, lepo, pravilno itd. izražajo, da se stvari meri po njenem splošnem pojmu, kot naravnost predpostavljenem najstvu, in se s tem ujema ali ne.« Od zunaj je ovrgljivo vse in nič. Skepsa pripada igri diskusije. Ta izkazuje zaupanje organizirani znanosti kot instanci resnice, proti čemur naj bi sociolog deloval zavračujoče. Spričo znanstvene thought controle, katere pogoje imenuje sociologija sama, je posebno pomembno, da priznava **Popper** kategoriji kritike osrednje mesto. Kritični impuls je eno z uporom proti togi konformnosti kadar koli vladajočega mnenja. Ta motiv je najti tudi pri **Popperju.** V svoji dvanajsti tezi strogo izenači znanstveno objektivnost s kritično tradicijo, ki »kljub vsem odporom tako pogosto omogoči kritizirati vladajočo dogmo.« Apelira, podobno kakor v bližnji preteklosti **Dewey** in nekoč **Hegel,** na odkrito, nefiksirano, nepostvarelo mišljenje. Temu je brezpogojno potreben, moment poizkušanja, da ne rečemo igračkanja. Vsekakor bi okleval, da bi ga brez nadaljnega izenačil s pojmom poskusa ter celo posvojil načelo trial and error. V klimi, iz katere to načelo izhaja, je beseda poskus dvoumna; sproži naravoslovne asociacije in obrne svojo ost proti samostojnosti sleherne misli, ki je ni mogoče testirati. Toda marsikatere misli, in navsezadnje esencialne, se izmuznejo testu in imajo vendarle resnično vsebino: tudi s tem se **Popper** strinja. Noben poskus pač ne bi mogel prepričljivo dokazati odvisnosti slehernega socialnega fenomena od totalnosti, ker celota, ki preformira oprijemljive fenomene, sama nikdar ne postane del partikularnih poskusov. Pa vendar je odvisnost tega, kar je treba socialno opazovati od celotne strukture realno veljavnejša kot kakršne koli ugotovitve, ki jih je mogoče na posameznem neovrgljivo verificirati, ter je vse prej kot gola miselna preja. Če pa končno nočemo pomešati sociologije z naravoslovnimi modeli, tedaj mora pojem poskusa obseči tudi mišljenje, napolnjeno z močjo od izkušnje požene preko le-te, da bi jo doumelo. Poskusi v ožjem smislu v sociologiji tako ali tako, drugače kot v psihologiji, večinoma niso posebno produktivni. Spekulativni moment ni stiska družbenega spoznavanja, temveč mu je nepogrešljiv kot moment, naj je tudi prenehala idealistična filozofija, ki je nekoč glorificirala spekulacijo. Temu bi bilo tudi mogoče pripisati obrat, da kritike in rešitve med seboj sploh ni mogoče ločiti. Rešitve so včasih primarne, neposredne, v njih dozori kritika, preko katere so posredovane v nadaljevanje spoznavnega procesa; predvsem pa, obratno, figura kritike, če je le pregnantno uspela, rada že implicira rešitev; le-ta se komaj kdaj pridruži od zunaj. Na to se je nanašal filozofski pojem določne negacije, ki mu **Popper** sploh ni oddaljen, kakor malo ljubezni že goji do **Hegla.** S tem ko identificira objektivnost znanosti z objektivnostjo kritične metode, povzdigne le-to v organon resnice. Nobenemu dialektu danes ne bi bilo treba zahtevati več.

Iz tega seveda sledi konsekvenca, ki v **Popperjevem** referatu ni navedena in o kateri ne vem, ali jo akceptira. Svoje stališče imenuje, v nekem zelo nekantovskem smislu, kriticistično. Če pa vzamemo odvisnost metode od stvari s tako težo, kakor jo nahajamo v nekaterih popperjevskih opredelitvah, denimo v opredelitvah relevantnosti in interesa kot meril za družbeno spoznanje, tedaj kritičnega dela sociologije ne bi bilo mogoče omejiti na samokritiko, na refleksijo o njenih stavkih, teoremih, pojmovnih aparaturah in metodah. Je obenem tudi kritika predmeta, od katerega so vendar odvisni vsi ti, na subjektivni strani, subjektov združenih v organizirani znanosti, lokalizirani momenti. Naj so momenti postopka definirani še tako instrumentalistično – njihova ustreznost do objektov se pri tem vselej še zahteva, najsi bo tudi prikrito. Potemtakem so postopki neproduktivni, ko jim manjka takšne adekvatnosti. Stvar mora priti v metodi do veljave glede na lastno pomembnost, sicer je najbolj izpiljena metoda slaba. To pa involvira, da bi se morala v podobi teorije pojaviti podoba stvari. Kdaj je kritika socioloških kategorij samo kritika metode in kdaj je diskrepanca med pojmom in stvarjo v breme stvari, ki ni to, kar zahteva, da bi bila, o tem odloča vsebina teorema, nanašajočega se na kritiko. Kritična pot ni zgolj formalna, temveč tudi materialna; kritična sociologija je, če naj bodo njeni pogoji resnični, v skladu z lastno idejo nujno obenem kritika družbe, kakor je to razvil **Horkheimer** v obravnavi tradicionalne in kritične teorije. Nekaj tega je imel tudi kantovski kriticizem. Kar je navedel proti znanstvenim sodbam o bogu, svobodi in nesmrtnosti, je oponiralo stanju, v katerem se je poskušalo te ideje, potem ko so izgubile svojo teološko obveznost, s subrepcijo rešiti za racionalnost. Tisti kantovski termin, vtihotapljenje, zadene v miselni napaki apologetsko laž. Kriticizem je bil militantno razsvetljenstvo. Kritično mišljenje, ki se ustavi pred realnostjo in zadovolji z delom na samem sebi, pa bi bilo kot razsvetljenstvo v primerjavi z njim težko napredno. Vtem ko pristriže njegove motive, bi moralo tudi v sebi tako zakrneti, kakor to prepričljivo kaže primerjava administrativnega researcha s kritičnimi teorijami družbe. Čas bi bil, da bi se sociologija uprla takšni okrnitvi, ki se ukoplje za nedotakljivo metodo. Kajti spoznavanje živi od odnosa do tega, kar ni ono samo, do njegovega drugega. Temu odnosu pa ne zadosti, dokler se le-to uveljavlja zgolj indirektno, v kritični samorefleksiji; preiti mora v kritiko sociološkega objekta. Če razume socialna znanost – in trenutno ne prejudiciram o takih stavkih ničesar vsebinskega – po eni strani pojem liberalne družbe kot svobodo in enakost, po drugi strani pa principialno zanika resnično vsebino teh kategorij v liberalizmu zaradi neenakosti socialne moči, ki determinira razmere med ljudmi, tedaj ne gre za logična protislovja, ki bi jih bilo mogoče odpraviti s konkretnimi definicijami, ali za naknadno nastale empirične omejitve, diferenciacije izhodiščne definicije, temveč za strukturno stanje družbe kot take. Tedaj pa kritika ne pomeni samo preformulirati kontradiktorne stavke zavoljo enoglasnosti znanstvene celote. Takšna logičnost lahko postane zaradi premikanja realnih poudarkov napačna. Rad bi dodal, da ta obrat enako aficira pojmovna sredstva sociološkega spoznavanja; kritična teorija družbe vodi permanentno samokritiko sociološkega spoznavanja v neko drugo dimenzijo. Spomniti hočem samo na to, kar sem nakazal o naivnem zaupanju v organizirano socialno znanost kot garanta resnice.

Vse to vsekakor predpostavlja razlikovanje resnice in neresnice, ki se ga **Popper** tako strogo drži. Kot kritik skeptičnega relativizma polemizira proti sociologiji znanja zlasti **paretovskega** in **mannheimovskega** kova tako ostro, kot sem to večkrat naredil jaz. Toda tako imenovani totalni pojem ideologije in zabris razlike med resničnim in neresničnim, ni v smislu, če smemo tako reči, klasičnega nauka o ideologiji. Predstavlja obliko propada le-tega. Ta oblika se poveže s poskusom, da bi temu nauku vzela kritično ostrino in ga nevtralizirala v kako branžo v znanstvenem obratu. Nekoč je ideologija pomenila družbeno potreben videz. Kritika ideologije je bila vezana na konkretni dokaz neresnice nekega teorema ali doktrine; goli sum ideologije, kakor je to imenoval **Mannheim,** ni zadoščal. **Marx** bi ga bil, v duhu **Hegla,** zasmehoval kot abstraktno negacijo. Dedukcija ideologij iz družbene nujnosti ni omilila sodbe o njihovi neresničnosti. Njihova izpeljava iz strukturnih zakonov, denimo fetišnega značaja blaga, ki ga imenuje **proton pseudos,** je hotela podrediti le-te ravno tistemu merilu znanstvene objektivnosti, na katerega pristane tudi **Popper.** Običajno govorjenje o nadgradnji in bazi (Unterbau) to že poplitvi. Medtem ko se sociologija znanja, ki blaži razliko med pravilno in napačno zavestjo, obnaša kot da bi bila napredek v smislu znanstvene objek-

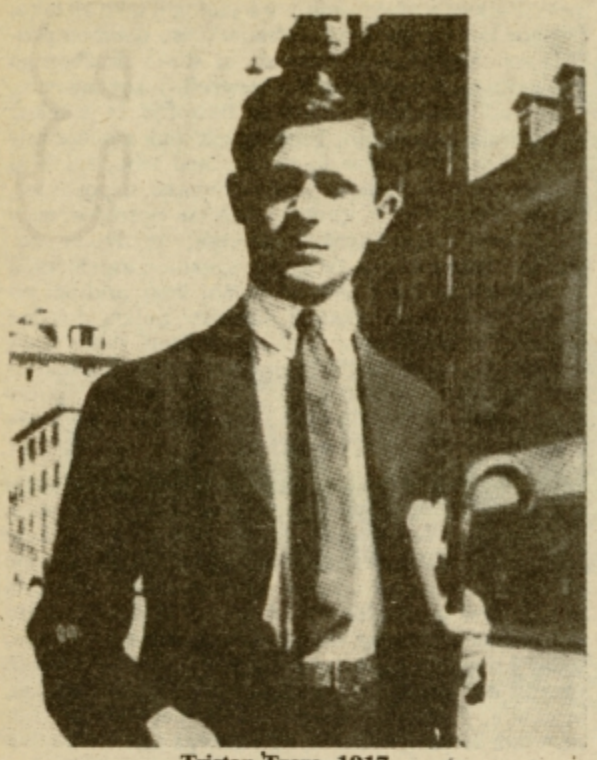

Tristan Tzara, 1917

tivnosti, pade zaradi te ublažitve ponovno za pojem znanosti, ki ga **Marx** vseskozi razume objektivno. Samo s čenčami in neologizmi, denimo perspektivizmom, ne pa s stvarnimi določili se more totalni pojem ideologije distancirati od svetovnonazorsko-frazerskega vulgarnega relativizma. Zato odkriti ali prikriti subjektivizem sociologije znanja, ki ga **Popper** po pravici denuncira in v katerega kritiki je velika filozofija s konkretnim znanstvenim delom. To se v resnici nikoli ni pustilo motiti generalni klavzuli relativnosti vse človeške izkušnje. Če kritizira **Popper** kontaminacijo objektivnosti znanosti z objektivnostjo znanstvenika, tedaj zadene s tem v totalnega degradirani pojem ideologije, ne pa njegove avtentične koncepcije. Ta je pomenila objektivno, od posameznih subjektov in njihovih stojišč, na katere se pogosto sklicuje, daleč neodvisno, v analizi družbene strukture dokazljivo determinacijo napačne zavesti; misel sicer, ki izvira po datumu od **Helvétiusa,** če ne od **Bacona.** Vneta skrb zaradi zavezanosti stojišču posameznega misleca izvira iz nemoči, da bi zadržali tisti nekoč doseženi uvid v objektivno izkrivljenje resnice. Z misleci in celo z njihovo psihologijo nima pretirano veliko opraviti. Na kratko, strinjam se s kritiko sociologije znanja gospoda **Popperja**. S tem pa soglaša tudi nezvodeneli nauk o ideologiji.

Vprašanje o objektivnosti družbenih ved se povezuje pri **Popperju,** kot nekoč v slavnem sestavku Maxa Webra, z vprašanjem po vrednostni svobodi. Ni mu ušlo, da je treba to, medtem dogmatizirano kategorijo, ki se vsepredobro ujema s pragmatičnim znanstvenim podjetjem, ponovno premisliti. Disjunkcija objektivnosti in vrednosti ni tako prepričljiva, kot se bere pri **Maxu Webru,** v čigar tekstih je seveda bolj kvalificirana kot je bilo mogoče to pričakovati po njegovem bojnem klicu. Če imenuje **Popper** zahtevo po brezpogojni vrednosti svobodi paradoksno, ker sta znanstvena objektivnost in vrednostna svoboda sami vrednosti, tedaj je to spoznanje vendar komaj tako nepomembno, kakor ga ocenjuje **Popper.** Iz njega bi bilo treba potegniti znanstvenoteoretske konsekvence. **Popper** povdari, da se znanstveniku ne bi moglo prepovedati ali uničiti njegovih vrednotenj, ne da bi ga uničili kot človeka in tudi kot znanstvenika. S tem pa je povedano več kot nekaj zgolj spoznavno praktičnega; »ga uničiti kot znanstvenika« involvira objektivni pojem znanstvenika kot takega. Ločevanje ravnanja, ki vrednoti in vrednostno svobodnega ravnanja je napačno, kolikor sta vrednost in s tem vrednostna svoboda postvarelosti; pravilno, kolikor se ravnanje duha ne more po mili volji izogniti stanju postvarelosti. Kar se imenuje vrednosti problem, se konstituira sploh šele v fazi, v kateri so bila sredstva in namene odtrgani drug od drugega, zavoljo neoviranega obvladovanja narave, v kateri raste racionalnost sredstev pri nezmanjšani ali celo naraščujoči iracionalnosti namenov. Še **Kant** in **Hegel** ne uporabljata pojma vrednosti, ki je doma iz politične ekonomije. V filozofsko terminologijo je prodrl pač šele pri **Lotzeju; Kantovo** razlikovanje časti in cene v praktičnem umu bi bilo z njim inkompatibilno. Vrednostni pojem se oblikuje na menjalnem razmerju, je neka bit za drugo. V družbi, v kateri je vse postalo nekaj takšnega, fungibilno – zatajitev resnice, ki jo je konstatiral **Popper** razodeva isto stvarno stanje –, se je ta »za drugo« začaralo v neko »na sebi«, v substancialno in kot to je potem postalo neresnično in je bilo primerno za to, da na ljubo vladajočih interesov zapolni občutni vakuum. Kar je bilo naknadno sankcionirano kot vrednost, ni zunanje v razmerju do stvari, ji ne nasprotuje **choris,** temveč ji je imanentno. Stvar, predmet družbenega spoznavanja, ni nekaj brez najstva, zgolj bivajoče – to postane šele z rezi abstrakcije – kakor ni mogoče pribiti vrednosti onkraj na nekem idejnem nebu. Sodba o stvari, ki ji je gotovo potrebna subjektivna spontanost, a obenem je vedno zaznamovana s stvarjo, in se ne izčrpa v subjektivno iracionalni odločitvi kakor si to predstavlja **Weber.** Ta sodba je, v jeziku filozofije, sodba stvari o sami sebi; njena krhkost jo poziva semi. Konstituira pa se v njenem odnosu do tiste celote, ki tiči v njej, ne da bi bila neposredno dana, ne da bi bila dejanskost; na tem temelji stavek, da je treba stvar meriti po njenem pojmu. Celotni vrednostni problem, ki ga sociologija in druge discipline vlečejo s seboj kot balast, je potemtakem napačno postavljen. Znanstvena zavest o družbi, ki se dela vrednostno svobodno, gre ravno tako mimo stvari kot zavest, ki se sklicuje na več ali manj predpisane in samovoljno statuirane vrednosti; če se uklonimo alternativi, zaidemo v antinomije. Tudi pozitivizem se jim ni mogel izviti; **Durkheim,** čigar **chosisme** po pozitivističnem mišljenju sicer prekaša **Weberja** – ta je imel vendar v sami sociologiji religije svojo themo probandum –, ni priznaval vrednostne svobode. **Popper** plača antinomiji svoj davek toliko, kolikor po eni strani zavrača ločevanje vrednosti in spoznavanja, po drugi strani pa bi rad, da bi se samorefleksija spoznavanja zavedela svojih implicitnih vrednosti; hočem reči, da ne bi ponaredila svoje resnice, da bi nekaj dokazala. Oba deziderata sta legitimna. Treba bi bilo samo sprejeti zavest njune antinomije v sociologijo. Dihtomija biti in najstva je tako napačna kakor zgodovinsko izsiljena; zato je ne gre preprosto ignorirati. Prozorna postane šele ob uvidu, da je neizogibna, uvidu, ki ga posreduje družbena kritika. Dejansko se vrednostno svobodno ravnanje prepoveduje ne zgolj psihološko temveč stvarno. Družba, na spoznavanje katere sociologija končno meri, če hoče biti več kot gola tehnika, se kristalizira sploh samo okrog koncepcije o pravilni družbi. Te pa ni mogoče postaviti nasproti obstoječi družbi abstraktno, pač kot namišljeno vrednost, temveč izvira iz kritike, torej zavesti družbe o njenih protislovjih in njihovi nujnosti. Če pravi **Popper:** »Kajti čeprav ne moremo naših teorij racionalno upravičiti in niti dokazati kot verjetne, pa jih lahko racionalno kritiziramo,« tedaj ne velja to nič manj za družbo kot za teorijo o njej. Iz tega je sledilo ravnanje, ki niti ne vztraja trmasto na vrednostni svobodi, ki slepi proti bistvenem interesu sociologije, niti se ne pusti voditi abstraktnemu in statičnemu vrednostnemu dogmatizmu. **Popper** spozna latentni subjektivizem tiste vrednostno svobodne sociologije znanja, ki se posebno rada ponaša s svojo scientistično nepristranskostjo. Dosledno napada pri tem sociološki psihologizem. Tudi v tem delim njegov nazor in morda smem opozoriti na moje delo v **Horkheimerju** – posvečenem slavnostnemu spisu, kjer je razvita diskontinuiteta obeh disciplin povzetih pod nezadostnim višjim pojmom znanosti o človeku. Toda motivi, ki privedejo **Popperja** in mene do istega rezultata, niso isti. Ločevanje med človekom in socialnim okoljem se mi zdi vendarle nekoliko zunanje, ki se vse preveč orientira po pač enkrat danemu zemljevidu znanosti, katerega hipostazo **Popper** načelno zavrača. Subjekti, ki se jih psihologija obveže raziskati, niso samo, kakor to imenujemo, pod vplivom družbe, temveč jih le-ta oblikuje do potankosti. Substrat človeka po sebi, ki bi se zoperstavil okolju – to oživi v eksistencializmu – bi bil prazen abstraktum. Obratno producirajo socialno učinkujoče okolje, naj bo še tako posredno in nespoznatno, ljudje, organizirana družba. Kljub temu ne smemo gledati psihologije kot temeljne znanosti socialnih znanosti. Spomnil bi preprosto na to, da so se oblike podružbljanja, to, kar pomeni v anglosaksonski govorni rabi institucije, zaradi svoje imanentne dinamike tako osamosvojile do živih ljudi in njihove psihologije, se jim postavile nasproti kot neko tako tuje in obenem premočno, da redukcija na primarne načine ravnanja ljudi, kakor jih študira psihologija, celo na tipične in plavzililno posplošljive behavior patterns, ne dosega družbenih procesov, ki se dogajajo nad glavami ljudi. Vsekakor iz prednosti družbe pred psihologijo ne bi sklepal na tako radikalno medsebojno neodvisnost obeh znanosti kakor **Popper.** Družba je celovit proces, v katerem ljudje, ki jih obdaja, vodi in oblikuje objektivnost, vendarle na le-to tudi povratno delujejo; psihologija se s svoje strani tako redko zlije v sociologijo kakor posamezno bitje s biološko vrsto in njenim naravoslovjem. Prav gotovo fašizma ni mogoče razložiti socialno-psihološko, tako kakor se je Authoritarian Personality včasih napačno razumelo; toda če značaj vezan na avtoriteto ne bi bil iz sociološko razumljivih razlogov tako zelo razširjen, tedaj fašizem na noben način ne bi našel množične baze, brez katere bi v družbi kot je bila weimarska demokracija, komaj prišel na oblast. Autonomija socialnih procesov ni sama neko na sebi, temveč temelji v postvarelosti; tudi ljudem odtujeni procesi so človeški. Zato je meja med obema znanostima tako redko absolutna kakor meja med sociologijo in ekonomijo, ali sociologijo in zgodovino. Spoznanje družbe kot totalitete implicira tudi, da morajo vsi momenti, ki so v tej totaliteti dejavni in ki jih na noben način ni mogoče reducirati na zaporedje brez preostanka, postati del spoznavanja; to se ne sme pustiti terorizirati znanstveni delitvi dela. Prednost družbenega pred posamezno človeškim je posledica stvari, tiste nemoči individuuma nasproti družbi, ki je bila za **Durkheima** kar naravnost kriterij fait sociauxa; samorefleksija sociologije pa mora biti budna tudi v odnosu do znanstvenohistorične dediščine, ki zapelje v to, da se preveč poudarja pozne znanosti, ki jo v Evropi universitas literarum še vedno ne akceptira kot enakopravno.

Dame in gospodje, gospod **Popper** je v neki korespondenci, ki se je zgodila pred formulacijo mojega referata, označil različnost najinih pozicij tako, da je mislil, živimo v najboljšem svetu, ki je sploh kdaj obstajal in jaz tega ne verjamem. Kar zadeva njega, je vendarle, zavoljo drastičnosti diskusije, nekoliko pretiraval. Primerjave med sprijetnostjo družb različnih razdobij so mučne, težko mi je sprejeti, da ni bila nobena boljša kot tista, iz katere se je rodil Auschwitz, in v toliko me je **Popper** brez dvoma pravilno karakteriziral. Vendar vidim nasprotje ne kot nasprotje golih stališč temveč kot

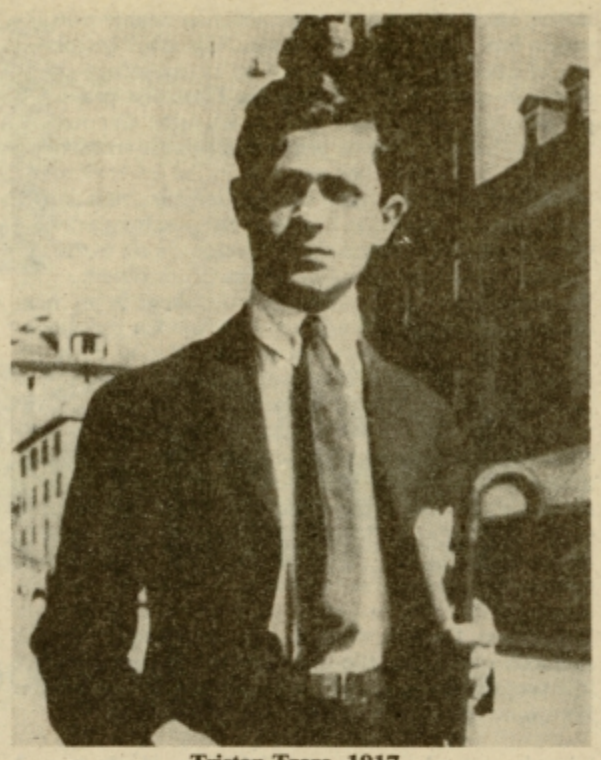

Tristan Tzara, 1917

odločilno; oba bi lahko imela tudi odnos do filozofije stališč in s tem tudi do sociologije stališč. Izkušnja o značaju drubene realnosti polnemu protislovij ni poljubno izhodišče temveč motiv, ki sploh šele konstituira možnost sociologije. Samo tistemu, ki si more misliti družbo drugačno kot obstoječo, postane le-ta, po **Popperju,** problem; samo preko tega kar ni, se bo razkrila kot to, kar je in za to naj bi vendar šlo v sociologiji, ki se ne zadovolji, kot seveda večina njenih projektov, z nameni javnega in privatnega upravljanja. Morda je s tem točno imenovan razlog, zakaj v sociologiji, kot posamezni znanstveni ugotovitvi, družba nima prostora. Če je pri **Comtu** osnutek nove discipline izviral iz hotenja, da bi produktivne tendence njegove dobe, sprostitev produktivnih sih, obvarovali pred uničujočim potencialom, ki je že takrat dozoreval v njih, tedaj se na tej izhodiščni situaciji sociologije od takrat ni spremenilo nič, razen, da se je zaostrila do ekstrema, in to naj bi imela sociologija v evidenci. Stari pozitivist **Comte** se je zavedal tistega antagonističnega značaja družbe kot odločilnega (značaja), ki ga je hotel razvoj poznejšega pozitivizma eskamotirati kot metafizično spekulacijo, in od tod izvirajo norčije njegove pozne faze, ki so potem ponovno dokazale, kako zelo se družbena realnost ne meni za zahteve tistih, katerih poklic je, da jo spoznavajo. Od tedaj ni kriza, ki se ji mora sociologija kazati doraslo, nič več kriza meščanske ureditve same, temveč dobesedno ogroža nadaljnji fizični obstoj družbe sploh. Spričo neprizanesljivo v oči bijoče premoči razmer se razkrije **Comtovo** upanje, da bi socilogija mogla usmerjati socialno moč, kot naivno, razen če bi dajala načrte za totalitarne oblastnike. Da se je sociologija odpovedala kritični teoriji družbe, je resignacija: ne upamo si več misliti celote, ker smo morali obupati nad tem, da bi jo spremenili. Če pa bi zaradi tega sociologija hotela zapriseči spoznavanju »facts and figures« v službi obstoječega, tedaj bi moral takšen napredek v nesvobodi vedno bolj omejevati ter vrh tega obsoditi na irelevantnost tudi tista detajlna spoznanja, s katerimi si domišlja, da triumfira nad teorijo. **Popperjev** referat se je končal z nekim citatom **Ksenophasesa,** kar je simptom tega, da se tako kot jaz ne zadovolji z ločitvijo filozofije in sociologije, ki slednji danes pomaga, k duševnemu miru. Toda tudi **Xenophanes** je bil, kljub eleatski ontologiji, prosvetitelj; ne zamen najdemo že pri njemu idejo, ki se ponovi še pri **Anatolu Francu:,** če bi imel nek rod živali predstavo o božanstvu, bi bila ta podobna njegovi lastni podobi. Takšen tip kritike je izročilo celotnega evropskegaprosvetljenstva od antike naprej. Danes je pripadla njena dediščina v veliki meri socialni znanosti. Le-ta hoče demitologizacijo. Ta pa ni zgolj teoretičen pojem in ni pojem samovoljnega ikonoborstva, ki razbije z razlikovanjem med resničnim in neresničnim tudi razlikovanje med pravim in napačnim. Kar koli že prosvetljevanje naredi v odčaranju, na svoj način hoče osvoboditi ljudi prekletstva; nekoč prekletstva demonov, danes prekletstva, ki ga vršijo nad njimi človeške razmere. Razsvetljenstvo, ki to pozabi, in nezainteresirano pusti zakleto, kar je zakleto, in se izčrpa v vzpostavitvi uporabnih pojmovih aparatur, sabotira samo sebe skupaj s tistim pojmom resnice, ki ga **Popper** primerja s sociologijo znanja. V emfatičnem pojmu resnice je mišljena tudi pravilna ureditev družbe, naj je je še tako nemogoče naslikati kot sliko bodočnosti. Reductio ad hominem, ki inspirira vse kritično razsvetljenstvo, ima za substanco tistega človeka, ki bi ga bilo treba šele proizvesti v družbi, ki lahko obvladuje samo sebe. V zdajšnji pa je njen edini indeks družbeno neresnično.

Prevedla: Alenka Novak

Prevod iz: Theodor W. Adorno, Zur Logik der Sozialwissenschaften, v Positivismusstreit in der deutschen Sociologie, Lutherhand, Neuwied in Berlin 1970.

Opombe:

[1]Hegel WW 7, Grundlinien der Philosophie des Rechts, (Glockner), Stuttgard 1927, 318.

UMETNJAKAR

Der Kunstlump

George Grosz

Tokrat prinašamo prevod iz revije Der Gegner (Nasprotnik). Revija je bila ena od publikacij, v katerih je nastopala berlinska dadaistična skupina (brata Herzfelde, Georg Grosz, Walter Mehring, Johannes Baader, Franz Jung itd.) in je izhajala v burnih letih vrenja po prvi svetovni vojni. Za razliko od mnogih drugih dadaističnih izdaj (Der blutige Ernst, Jedemann sein eigner Fussball, Die Pleite, Die Pille...), ki so izhajale in izginjale kot muhe enodnevnice, je »Nasprotnik« živel nekaj dlje. Za primer berlinskega dadaističnega pisanja smo prevedli tekst Der Kunstlump in ga pogojno poslovenili v Umetnjakarja, ker se v ljudomili slovenščini bolj sramotilnega izraza nismo mogli spomniti. Besedilo predstavlja napad na Kokoschko, kar pa je temu izlivu besnega prepričanja ponudilo le povod, dejansko pa ta manifest razgrinja pred nami najznačilnejše poteze antiumetniškega, antiburžoaznega in antimilitarističnega karakterja berlinske dade. Ta je v revolucionarnih množicah Berlina začutila zaveznika svojega programa prav tako, kot so futuristi v Sovjetski Rusiji v Oktobru videli futuristično dejanje. Tak odnos umetnikov avantgardistov do revolucije, čeprav je bil za prvo partijno rabo poraben, ni dišal nobeni od strank, ki so se prerekale in borile za podporo delavstva. Da dadaistični manifest predstavlja tudi enega od nastavkov za začetek spopada na umetniški levici, bomo videli, ko bomo v Časopisu za kritiko znanosti predstavili tudi polemiko, ki jo je v časopisu Die Rote Fahne ta manifest povzročil.

Besedilo Umetnjakar sta zapisala **John Hearthfield** in **George Grosz.** Izšlo je v Nasprotniku, 10–12, 1919/20, na straneh 48Ñ6, prevedla pa ga je **Mojca Dobnikar.**

L. 1920, ko je tekst nastal in izšel, je bila Nemčija v burnih bojih in spopadih med revolucijo in kontrarevolucijo. Tega leta so bile demonstracije pred Reichstagom, Noskejeve trupe in policija pa so streljali v zbrano revolucionarno množico in pobili 42 ljudi. Prišlo je do poskusa puča (t. i. Kappov puč) za obnovo monarhističnega in militarističnega režima, vendar so delavci s štrajkom puč onemogočili, medtem ko je socialdemokratska vlada še naprej igrala svojo klavrno vlogo. V odporu zoper reakcijo je nastala tudi rdeča ruhrska armada, ki so jo redna vojska in prostovoljci iztrebili. Boji so potekali med drugim tudi na Poštnem trgu v Dresdenu, med demonstranti in Reichswehrom, ki ga je vodil general Maerker: 59 mrtvih, 150 ranjenih. Med streljanjem je bila v Dresdenski galeriji poškodovana Rubensova slika Bathseba, in na ta povod je Kokoschka odgovoril z »apelom«.

V istem letu je Hitler v münchenski pivnici razglasil program nacionalnih socialistov v 25 točkah. Horthy pa si je pokoril Madžarsko – tedaj so mnogi madžarski umetniki romali v Sovjetsko Rusijo in v Nemčijo. Sovjetska Rusija je dobojevala spopad s Kolčakom (ustreljenim 7. februarja 1920) in Denikinom, maja 1920 pa je Rdeča armada prestopila poljske meje. Lenin je napisal Otroške bolezni ‚levičarstva' v komunizmu in poudarjal pomen elektrifikacije in sobotništva. Posnet je bil film Kabinet doktorja Caligarija, Mejerhold je odprl v Moskvi lastno gledališče, Tatlin je napravil načrt spomenika III. internacionale, Ozenfant in Le Corbusier sta pričela izdajati revijo L,Esprit Nouveau, v Nemčijo je prodrl jazz, na vrhuncu je bilo ateistično gibanje – iz cerkve je v Nemčiji izstopilo preko 300.000 ljudi. Dadaisti so bili v zenitu svoje dejavnosti.

Pri nas so razmahnili svojo dejavnost avantgardisti, zlasti v Novem mestu, kjer je bila 26. septembra 1920 odprta razstava likovnikov (Jakac, Čargo, Mušič) iz kroga, ki sta mu sicer pripadala tudi Podbevšek in Jarc. Pisatelj in ljubljanski župan **dr. Ivan Tavčar** je razstavo pospremil z nekaj jesenskimi cvetkami, ki jih je objavil 24. oktobra 1920 v Slovenskem narodu pod naslovom Doneski k novomeški razstavi: »Dandanes je nevarno pisati o lepih umetnostih. Vsaj kar se slovstva tiče, sedimo literati na razbeljeni peči. Zadnjič smo tu spodaj pod črto izvedeli, da se tudi v literaturi pripravlja diktatura delavstva; našo lepo knjigo hočejo po sili dobiti v roke pisatelji boljševiki, in takrat gorje vsakemu, kdor ne bi pisal in pel o proletariatu, o raztrgani obleki, prazni skledi in tako dalje! Slabo mu bo, ker zagazi v roke ne komunistom, kateri vzor je vsevesoljni plagiat, temveč v roke pravim in pravcatim boljševikom, ki bodo s puško v roki predpisovali, o čem smeš pisati in kaj smeš zastružiti v slabe svoje verze. In če postane nek stebriček naše drame komandant ljubljanske giljotine, si bo nabral vsak dan par vrečic odsekanih pisateljskih glav in s ponosom kazal na uspehe, kakršnih mu deske, ki pomenijo svet, nikdar niso donašale. Obema bo potem pomagano: tako stebričku kakor žejni giljotini. Slovenska literatura pa bo podobna škafu, v katerem se delajo krvave klobase, in bolj če bo krvava klobasarija, večja bo slava dotičnega literaričnega klobasarja. Kdor pa ne bo hotel, se pobije, in pri posebnih obtežilnostih, če bo namreč kaj boljšega spisal kot beletristični boljševiki, se zagrebe kar živ v zemljo. Lepa prihodnost se obeta našemu Parnasu, in vsaj mi, če bi starejših kdo še imel pogum, kaj pisati, svest si, da bodo literarični sovjeti, kadar se enkrat izorganizirajo, iz teh novih spisov kovali obtežilnosti, da te morda po boljševiško še živega sežgo.«

George Grosz in John Heartfield, 1920

In za konec še nekaj podatkov o glavnih osebah, ki nastopajo v besedilu:

George Grosz (1893–1959) je bil grafik in slikar, študiral je v l. 1909 do 1911 v Dresdenu, deloval v Berlinu kot dadaist in se proslavil zlasti s svojimi karikiranimi upodobitvami razrednih bojev tedanjega in kasnejšega časa. Kljub svoji izraziti levičarski usmeritvi je bil že od začetka tudi kritik sovjetske družbene prakse. L. 1932 je moral pred nacizmom pobegniti v Združene države.

John Hearthfield se je rodil kot Helmut Herzfeld l. 1891, ime in priimek je poangležil iz antinacionalističnih in antimilitarističnih pobud. Velja za očeta fotomontaže. Študiral je v Münchenu, vojna in povojna leta pa je deloval kot dadaist v Berlinu. L. 1933 je emigriral v Prago, od l. 1938 pa je bil v Londonu.

Oskar Kokoschka, avstrijski slikar, grafik in pesnik, je študiral na Dunaju, se bojeval v prvi svetovni vojni, od l. 1919 pa je bil profesor na akademiji v Dresdenu. Pred preganjanjem moderne umetnosti se je umaknil domov na Dunaj, po l. 1934 je bežal v Prago, končno pa je l. 1938 emigriral v London.

Wolfgang Kapp (1858–1922) je bil l. 1917 med ustanovitelji »domovinske« stranke, marca 1920 pa je vodil kontrarevolucionarne, monarhistične in militaristične pučiste. Po propadlem puču se je umaknil na Švedsko, vendar se je v Nemčijo lahko vrnil že l. 1922.

Erich Ludendorf (1865–1937), nemški general in bojni

John Heartfield

ideolog nemškega imperializma, je skupno s Hidenburgom vodil nemško armado v prvi svetovni vojni, sodeloval pri organiziranju intervencije proti Sovjetski Rusiji, v Nemčiji pa podpiral restavracijo monarhije. Zlasti kot avtor teorije totalne vojne je sodeloval pri vzponu nacizma.

Karl Gustav Emil Mannerheim (1867–1951) je bil finski državnik in maršal, ki je do l. 1917 delal kariero v carski ruski armadi, nato pa skupno z nemškimi intervencijskimi silami vodil kontrarevolucijo zoper finske revolucionarje. Vodil je tudi finsko obrambo proti sovjetski agresiji l. 1939, od 1944 do 1946 pa je bil predsednik Finske.

Friedrich Ebert (1871–1925), nemški socialdemokratski desničar, je bil že od l. 1913 predsednik uprave socialdemokratske partije Nemčije, med vojno vidni socialpatriot in organizator sodelovanja s cesarsko vlado, ob revoluciji l. 1918 pa je postal Reichskanzler. Bil je med organizatorji ali vsaj odgovornimi za umor Karla Liebknechta in Rose Luxemburg, nato pa je postal februarja 1919 predsednik nemške republike in kot tak vodil krvavi obračun z revolucionarnimi gibanji v Nemčiji.

Buržoazija ter s kožo in kostmi zapisano ji malomeščanstvo sta se pred vstajajočim proletariatom med drugim nenehno obdajala tudi z oklepom »kulture«. Stara bojna zvijača meščana! V okviru te, skupaj z njim v blatu in govnu pogrezajoče se kulture, se nahaja »umetnost«. Vedno se s svetim pismom v roki blagoslavlja morilno orožje, ki se ga nosi za najnizkotnejše interese brezbožne izkoriščevalske svojati (glej zdaj tudi Hortyjevo Madžarsko), z Goethejevim Faustom v telečnjaku in najhujšimi pesniškimi frazami kot pomirjevalnimi pilulami v gobcu so si vselej dajali »etično ravnovesje«, ki so ga v boju potrebovali za ropanje, zatiranje in najbrezobzirnejše izkoriščanje drugih do golega.

V državnih stavbah za varstvo in vzdrževanje srednjeveške oprave in predmetov, vojske odvečnih umetnostnih uradnikov, vse mrtve, današnjim življenjskim potrebam nasprotujoče navlake, pisarij in slikarij, ki ima v najboljšem primeru le priročno historično vrednost za idiote in lenuhe, ki mislijo, da morajo poveličevati dokumente človeške neumnosti tja v najbolj sivo preteklost, visijo zaprašena »dela« Rubensa, Rembrandta, ki nimajo danes za nas niti najmanjše življenjske vrednosti več. So pa tržno zanimiva za meščana! V njih je zavaroval in naložil svoj denar. Kakor tudi danes kopiči svoj presežni kapital v slikah slikarjev, ki ustvarjajo zanj in v tem času lakote samo iz kapitalskih interesov pridobiva v svojo last za svoje nenaseljene vojaške sobe, jedilnice in domske sobe, pomembne podobe pomembnih »ustvarjalcev« (ne žalite pomembnih in ne recite »delavcev«!).

Zaradi takšnega nesebičnega trgovanja te pridobitve meščanu mimogrede ustvarjajo ves sijaj in slavo podpornika umetnosti ter dostojanstvo in visok položaj prvorazrednega podpornika kulture, s katerega je mogoče našobljenih ustnic pljuvati sok med zlatimi zalivkami prežvečenega havanskega tobaka na »sodrgo«, ki opravlja samo produktivno delo. Da, da, dobro zamaščeno meščansko grbo strese srh spoštovanja prek prepotene zadnjice do postrežljivih petnih blazinic, če ji naklonjena usoda omogoči, naj omenimo le enega od mnogih primerov, da sme stopiti v palačo berlinskega milijonarja Mendelssohna-Bartholdyja in vidi tedaj že pod širokim, fevdalnim, s svečniki okrašenim stopniščem, poleg stojal za obleke, tako nepomembno, kot da ne stane prav nič (stane pa velikanske zneske), viseti za dve dlani veliko krpico platna, ki ga je poslikal Henri Rousseau; če se sme s svojim krznom celo dotakniti slike, obesiti ob nesmrtno drago delo svoj še od dežja vlažni plašč.

Da, tu vlada velikopoteznost. Ah! tu takoj začutiš distanco, ki terja spoštovanje do debelega hišnega gospodarja, in radostno se mu predaš. Tu obstaja duhovni

fluid, iz katerega s slastjo opazuješ svet. Tu se ti šele razkrije smisel bivanja. Vse lepote te zemlje se ti razprejo tu! Ah! tu se voljno odkriješ pred pomenom kulture, čutiš se bogato obdarovanega od nje in obvezanega, da ji stopiš v bran proti vsem pogubnim nameram boljševizma, ki kulturo uničuje, proti razdiralskemu divjaškemu duhu našega današnjega časa. In vse bolj radostno je srce, ko se človek, kamor koli po naključju že seže, dotakne dvakrat stotisoč mark vredne umetniške oljne packe in ob najsijajnejših delih starih mojstrov – pompoznih Rubensovih ženskih stegnih, cvetličnih amoretih, generalskih mogočnikih z redi in zvezdami, ki so mojstrsko naslikani in jih danes ni moč poustvariti, ob snemanjih s križa, možeh z zlatimi šlemi kneza slikarjev Rembrandta – odkrije tudi moderna umetniška dela, morda že zelo dragocene risbe in podobe mladega profesorja Oskarja Kokoschke, morda njegovo sliko Igralka Margareta Kupfer s svojim najljubšim psom, ki je lahko naslikana na levi ali na desni, ne da bi govorila meščanu kaj neprijetnega, ki je lahko naslikana z – imenujejo jo umetniško revolucionarno – uporabo kobaltno modre, če pa te slučajno zmanjka, pa je lahko slikana naprej tudi s prusko modro, in vendar učinkuje že »klasično« in v umetniško čutečem domu kake gospe mlinarskega veleposestnika Bienert-Dresden moti prav tako malo kot denimo malomeščanove in mitničarjeve podobe Modra vrtna ograja, Pragozd 3, Otrok z žogo, Gozd s cepelinom.

Da, sèm sodijo vsa ta velika umetniška dela! Na razkošne plošče visokih sten – ali morda v delavsko izbo, v vsakdanjo bedo kakega delavca, mogoče nad njegovo ušivo delavsko posteljo?

Kaj bi delavec z umetnostjo?

Ko se mora vsako uro boriti za svoje najprimitivnejše življenjske potrebe, ko trepeta v razrvanih razmerah, v katerih se po zaslugi meščanskega krvosesa in nabreklih imetniških krastač neprestano utapljajo njegovi tovariši, njegova družina, vsi njegovi sobojevniki, in se počuti krivega vsako minuto, ki je ne preživi v osvobajanju tega sveta iz sluzastih lovk kapitalističnega sistema.

Ko mora imeti nenehno odprte oči, da bi prehitel zločine, zvijače, prevare, ovinke, obrekovanja, s katerimi poskuša meščanska družba uničiti njegovo reševalno delo.

Ko se mora neprenehoma postavljati po robu kapitalu, ki si na vse načine izmišlja in izvaja stabiliziranje izkoriščanja. Ko vidi, kako Eberti trgujejo s Kappom in Mannerheimom in prodajajo revolucijo.

Ko vidi omiko, kako povezana z Ludendorffi meče ročne granate.

Kaj bi delavec z umetnostjo, ki ga hoče kljub vsemu tem zastrašujočim dejstvom voditi v nedotaknjeni svet idej, ki ga poskuša odvrniti od revolucionarnega delovanja, ki ga hoče pripraviti do tega, da bi pozabil zločine imetnikov, in ga slepi z buržoazno predstavo o svetu miru in reda. Ki ga torej izroča krempljem njegovih mesarjev, namesto da bi ga podžigala proti tem psom.

Kaj bi delavec z duhom pesnikov in mislecev, ki se vpričo vsega tega, kar mu stiska grlo, ne čutijo dolžni začeti boja proti izkoriščevalcem.

Da, kaj bi delavcem umetnost? So dali slikarji svojim slikam vsebine, ki bi ustrezale osvobodilnemu boju delovnih ljudi, ki bi jih učile osvobajanja izpod jarma tisočletnega zatiranja?!

Kljub vsej tej sramoti so slikali svet v pomirjevalni luči. Lepoto narave, gozd s ptičjim ščebetom in večerno zarjo! Naj pokažejo, da je gozd v umazanih rokah dobičkarja, ki ga milje daleč razglaša za svojo privatno last, s katero razpolaga sam, ga poseka, če to zahteva njegova potrata, ga ogradi, da tisti, ki jih zebe, ne morejo vanj po drva.

Toda umetnost je netendenčna. Ogleduj si!

Zato slikajo vso staro baročno božjo sleparijo, baročne angele in baročne apostole, s katerimi ne ve živ krst več kaj početi. Križanja na vse načine, v originalu za krščanska kosila junkerjev in razmnožena za poneumljanje ljudstva. Kot da bi jih še plačevala cerkev ali bi bili blizu njenim idejam, kot da bi pred naglimi sodišči meščanske republike lahko ubežali v njeno naročje.

Zato v podobah pridigajo beg čustev in misli, stran od neznosnih zemeljskih stanj, ki luni in zvezdam, v nebo in dajejo tako prosto pot strojnicam demokracije, ki vendar merijo tudi na potovanje neposedujočih v čistejši onstran. Zato slabotnež, kakršen je Rainer Maria Rilke, ki ga vzdržujejo nadišavljeni lenuhi, pesni, da je »uboštvo veliki žar od znotraj« (Knjiga ur).

Delavci! Ko vam ponujajo ideje krščanske cerkve, vas hočejo razorožiti, da bi vas toliko lažje izročili morilskemu državnemu stroju.

Delawvci! Ko vam v podobah prikazujejo kar koli, česar se meščan še lahko oprime, kar vas slepi z lepoto in srečo, krepijo njega, sabotirajo vašo razredno zavest, vašo voljo do moči.

Ko vam kažejo na umetnost in kričijo: »Umetnost ljudstvu!«, vas hočejo zapeljati, da bi verjeli v dobrino, ki jo posedujete skupaj z vašimi mučitelji in bi njej na ljubo opustili najpravičnejši boj, kar jih je kdaj videl svet. Spet enkrat vas hočejo z »duhovnim« narediti poslušne in vam vliti zavest o vaši lastni majhnosti v primerjavi s čudežnimi deli človeškega duha.

Sleparija! Sleparija!

Najnizkotnejša prevara!

Nw, umetnost sodi v muzeje, da malomeščani na počitniških popotovanjih med krožnimi sprehodi zijajo vanjo, umetnost sodi v palače krvolokov, pred sef. Če gospod Stinnes po opravljenem veriženju, z ročicami v naročju, oh, tako žuljavimi od striženja odrezkov, privzdigne svoje, od neprestanega računanja, kako bi vam dal čimmanj denarja, ah, tako kratkovidno očesce v

višave čisti človečnosti, poživi svojega preutrujenega duha na antičnih podobah ali denimo na Kokoschkini mojstrski freski Moč glasbe, tedaj je komaj mogoče domnevati, da te slike pridigajo nujnost, da se uniči stari in zgradi novi svet.

Delavci, vi, ki nenehno ustvarjate presežno vrednost, ki izkoriščevalcem šele omogoča, da si okrasijo stene s tem »estetskim« luksuzom, ki potemtakem umetnikom jamčite preživljanje, večinoma mnogokrat bogatejše kakor je vaše, delavci, poslušajte zdaj, kakšno stališče ima takle umetnik do vas in vašega boja.

Po Kappovih dnevih, ko ste se oborožili na jezo antimilitaristov in pacifistov, ki bi vas najraje videli, kako oblečeni v dolge bele srajce, s svečo v eni in s knjigo učitelja Franka Človek je dober v drugi roki, v dolgih procesijah romate h križarjem kljukastega križa, da bi z duhovnim orožjem pregnali bele zveličarje – v teh dneh se je takó umetniček, kakršen je Oskar Kokoschka, republikanski profesor na umetnostni akademiji v Dresdenu, ne le odvrnil od boja – in pri tradicionalnem figarstvu intelektualcev je bilo koma pričakovati kaj drugega – temveč je v ohranjevanju svoje umetniške sleparije namenil prebivalstvu Dresdena tale kleni manifest:

»Vse, ki nameravajo tule v prihodnosti s pihalnikom argumentirati svoje politične teorije, vseeno, ali levo, desno ali srednje radikalne, najponižneje prosim, če bi takšnih načrtovanih vojaških vaj ne imeli več pred Zwingerjevo likovno galerijo, temveč denimo na puščavskih streliščih, kjer človeška kultura ni v nevarnosti. V ponedeljek, 15. marca je krogla poškodovala neko Rubensovo mojstrsko sliko. Odkar slike nimajo več možnosti, da bi se rešile od tam kjer niso več v varstvu človečnosti, in tudi, ker bi lahko Antanta kak roparski pohod na našo galerijo utemeljila s tem, da nimamo nobenega čuta za slike, bi bilo dresdensko umetništvo, ki se skupaj z mano boji in trepeta in se zaveda, da samo ne more ustvariti takšnih mojstrovin, če bi bile te, ki so nam zaupane, uničene, odgovorno, ker ni pravočasno z vsemi sredstvi preprečilo, da ne bi bilo ubogo prihodnje ljudstvo oropano svojih najsvetejših dobrin. Gotovo bo pozneje nemško ljudstvo v rešenih slikah našlo več sreče in smisla, kot v vseh nazorih danes politizirajočih Nemcev. Ne drznem si upati, da bo prodrl moj nasprotni predlog, ki predvideva, da bi v prihodnje v nemški republiki kot v klasičnih časih v svajah odločali dvoboji političnih voditeljev – denimo v cirkusu – katerih vtis bi povečalo homersko zmerjanje strank, ki jih ti voditelji vodijo. Kar bi pač bilo nedolžneje, in manj zmedeno kot zdaj običajne metode.«

Oskar Kokoschka, profesor na Akademiji upodabljajočih umetnosti v Dresdenu.

Vse, ki še niso dovolj topoglavi, da bi pritrdili snobistični izjavi tega umetnjakarja nujno prosimo, da se energično opredelijo proti njej. Pozivamo vse, ki jim je postranska stvar, če krogle poškodujejo mojstrske slike, ko pa te trgajo ljudi, ki tvegajo svoje življenje, da bi sebe in svoje soljudi rešili iz krempljev pijavk.

»Najsvetejše dobrine,« tudi če jih opisujejo kot umetnost, kulturo, domovino itd., niso dejansko nič drugega kot delovni produkti produktivno dejavnih ljudi, in če pozivajo na boj zanje, tedaj mislijo gospodje kot Oskar Kokoschka, pa tudi Wilhelm II., boj za to, da bi te najsvetejše dobrine ostale v rokah tistih, ki jih ponavadi obravnavajo kot predmete špekulacij. Ljudje, ki bi radi uničili vsako možnost, »da bi bilo ubogo prihodnje ljudstvo oropano svojih najsvetejših dobrin,« bi pozdravili, če bi namesto kot ta junak kulturnih fraz Kokoschka, ki slika roparski pohod Antante na naše galerije, slike, sledeč primeru mesta Dunaj, prodali Antanti za živež za podhranjene doraščajoče generacije. Za »ubogo prihodnje ljudstvo« bi se s tem zgodilo več, kot če se mu pušča možnost, da bo na krivih rahitičnih nogah stalo v galerijah pred nepoškodovanimi mojstrskimi slikami. Nemško ljudstvo bi pozneje našlo še več sreče in smisla v spominu na takšno ravnanje, ki je pozabilo na kulturo, kot pa v racioniranju marmelade v čast Rembrandta. Boji »vseh nazorov danes politizirajočih Nemcev« so logični izraz volje do nadaljnjega obstanka in do tega, da se prihodnjim generacijam ustvari drugačne življenjske razmere kot so te, ki samo od Boga razsvetljenemu Kokoschki omogočajo, da se naje do sitega in zbija šale na račun lačnih. Seveda, siti ljudje potrebujejo mir za prebavljanje, in če nepomembno ljudstvo že mora zbujati pozornost, mu pač sme, dunajskemu otroku poorglati: »Glavn de je valčk«, ne sme pa mu s puškami in strojnicami priklicati v zavest povezanosti z njegovimi soljudmi in odvisnosti njegove usode od njihove. Malopridnež je, kdor hoče, da bi njegovo vihtenje čopiča spoštovali kot božje poslanstvo. Danes, ko je to, da rdeči vojak čisti svojo puško, pomembnejše kakor vse metafizično početje vseh slikarjev. Pojma umetnost in umetnik sta iznajdba meščana, in njuno mesto je lahko v državi samo na strani vladajočih, tj. meščanske kaste.

Tituliranje z »umetnikom« pomeni žalitev.

Označba »umetnost« pomeni razveljavitev enakovrednosti.

Poviševati umetnika v boga pomeni isto kot poviševati v boga samega sebe. Umetnik ni nikoli višje kot njegovo okolje in družba tistih, ki mu pritrjujejo. Kajti njegova mala glava ne producira vsebine njegovih stváritev, temveč predeluje (tako kot kotel za klobase predeluje meso) podobo sveta svoje publike.

Oskar Kokoschka, ustvarjalec »psiholoških« portretov malomeščanov, svojega psihološkega zanosa seveda ne zapravlja za brezdušno svojat. Spoznanja z realke mu zadostujejo, da po resničnem historičnem preudarku poziva leve in krive in ravne in desne radikale, naj se gredo svoje politične teorije »s pihaunkom u rok na strelišh u pušau, toku za šport, de stare majstrske slike ne bojo puškudvane in čluveštvu nau przadjana škoda.«

In čeprav je, kot vsi veliki umetniki, nad sporom strank, zaslepljenemu ljudstvu ne odreče naslednjega nezaslišano novega spoznanja: politična arena naj bi postal cirkus, voditelji nastopajo tam kot gladiatorji, strankarska drhal se deeere, zraven stoji požarna varnost z minimaksom, da ne bi izbruhnil požar, nad vsem bdijo varnostniki, da se nobenemu Rubensu in nobenemu Rembrandtu ni treba vrteti v grobu.

Gospod profesor, mar ne poznate nobenega sredstva, da bi dalo spet vstati iz groba Rubensu in Rembrandtu, ki, mimogrede rečeno, niti telefonirati ne moreta, ki se nam s trirogom, v kljunastih čevljih, čipkastih ovratnikih in s kavalirskimi meči zdita prav tako častitljiva kot vaše slike? Nedvomno bi bila poklicana nemškemu ljudstvu ozdraviti duševno razdvojenost in tako težko preskušani domovini spet podariti mir in red ter jo voditi v boljšo prihodnost. Antanta bi kajpada revidirala Versaillsko pogodbo.

Delavci, ozrite se proti Dresdenu! Tam vidite zibelko vaših srečnih otrok in bančni depó O. Kokoschke.

Oschka Kokoschka, ki se kakor hišna z gosposko boji in trepeta, da mu gre za zadnjico, je za nas le povod, da bi lahko razkrinkali meščansko umetnost, pri čemer ostaja oseba tega profesorja tako postranska, kakor je sama na sebi. Ta visokošolski učitelj za umetnost, ki je ob sprejemu učencev avtentično izjavil: »Uporabim lahko samo absolutno nedotaknjene ljudi.« (ljudi, ki se jih niso dotaknile reči in vprašanja današnjega časa, angele z meseca, z metafizičnih poljan), je simptomatična oseba, s katere nazori o umetnosti soglaša vse umetnostno uradništvo, umetnostni trg, javno mnenje o umetnosti, in ko jo napadamo, hočemo zadeti vso umetnostno neumnost in prostaštvo in aroganco, ki se skriva za njo. Vso nesramno umetnostno in kulturno sleparijo našega časa!

Kokoschkine izjave so tipičen izraz prepričanja vsega meščanstva. Meščanstvo postavlja svojo kulturo in svojo umetnost višje kot življenje delavskega razreda. Tudi iz tega spet izhaja, da ne more biti nobene sprave med buržoazijo, njeno življenjsko naravnanostjo ter kulturo, in proletariatom.

Delavci, to so poskusi neodvisnih, da bi to kulturo in zlagane nazore o umetnosti rešili v proletarsko obnovo sveta. Prav kmalu pričakujemo od gospoda tovariša Felikxa Stössingerja, da vam bo v »svobodnem svetu« pokazal dela pomembnega slikarja Oschke Kokoschke in vam dokazal njihov pomen za proletariat, kakor vas je seznanil tudi s cerkevno navlako isenheimškega oltarja ali z današnjimi individualističnimi umetniškimi trpinčenji nekega van Gogha. Egocentrični individualizem gre z roko v roki z razvojem kapitala in mora pasti z njim.

Z veseljem pozdravljamo krogle, ki žvižgajo po galerijah in palačah, po mojstrskih Rubensovih podobah, namesto po hišah ubogih v delavskih četrteh!

Pozdravljamo, če se odprti boj med kapitalom in delom odigrava tam, kjer sta doma sramotna kultura in umetnost, ki sta nenehno služili privijanju ubogih, ki sta boržuja razveseljevali ob nedeljah, da se je ob ponedeljkih lahko toliko bolj pomirjen lotil svojega trgovanja s krznom, svojega izkoriščanja!

Samo ena naloga je pred nami:

Z vsemi sredstvi, z vso inteligentnostjo in konsekventnostjo pospešiti razkroj te izkoriščevalske kulture.

Vsaka indiferentnost je kontrarevolucionarna!

Nikoli ne bomo prenašali kontrarevolucionarnega, ohranitvenega gona Kokoschk, ki si niso prisvojili niti razgibanih idej futuristov, na katerih podobah je edino dobro to, da hočejo, naj jih po njihovi smrti sežgejo, v pravilnem spoznanju, da bodo do takrat pač zdavnaj zastarele. (Kaj nam bo v času brez masla futuristična podoba Damski klobuk se pomika navzdol po stopnišču?!)

Pozivamo vse, naj se opredelijo proti mazohističnemu čaščenju historičnih vrednot, proti kulturi in umetnosti!

Zlasti prosimo, da nam sporočite stališča proti pozivu Kokoschke! Zbrati hočemo glasove proti takšnim malopridnežem in tistim, ki se skrivajo za njimi, ter jih po možnosti posredovati javnosti. O vas, delavci, vemo, da boste čisto sami ustvarjali svojo delavsko kulturo, prav tako kot ste z lastnimi silami ustvarili svoje organizacije razrednega boja.

Siniša Zarić

Ekonomija, ekonomija (...)

Prvo pismo
Skopje, 13. januarja 1984.
Eminentno srečanje na temo Socialistična delitev po delu, ob obletnici pomembnega makedonskega teoretika Mita Hadži Vasileva Jasmina. Srečanje je potekalo ob prisotnosti celotnega političnega vodstva Makedonije. Ekonomija in politika sta še enkrat v nerazdružljivi povezavi. Ali nas dr. Kiril Temkov v svoji elokventni diskusiji med drugim ne spominja na univerzalni pomen socialistične delitve po delu, ki izhaja iz teoretske misli M. Hadži Vasileva? V razpravi, ki pretendira na abstraktno-teoretično raven (v prvem delu srečanja), so vidne temne sence oblakov kriznega naboja, ki nadkriljuje posebej področje delitve. Niso odveč tudi opozorila, da se lahko govori o poskusih samo formalnega preslikavanja znane sheme delitve iz Kritike Gothskega programa. V razpravi, ki je sledila, bo zabeleženo ekstravagantno stališče Dragoljuba Žarkovića, da gre pravzaprav za Marxov tekst, ki nima večjega pomena. Priloženo je tudi delo (Mitra Šaroska), kjer gre za diskusijo o tem, ali je delitev po delu isto kot delitev po rezultatih dela – inspirirano očitno z drugim problemom: za kakšno izražanje rezultatov gre ter kaj se za njimi zakriva. Tak tip diskusije je elegantnejši, bolj »spumante«. Izkristaliziralo pa se je tudi neko pomembno vprašanje, ali bolje, zasijalo je z novim sijajem: ali ni velika razlika v dohodkih zaposlenih v različnih gospodarskih in izvengospodarskih sektorjih in vejah posledica nereflektiranja teze, pogosto kvalificirane kot nelegitimne, o blagovnem značaju delovne sile v prehodnem razdobju? (L. Marković). In tako je, kot da nekdo upravlja s predrago angleško elektroniko, vgrajeno v zelo lepo zgradbo Makedonskega narodnega teatra, katerega beli oboki tvorijo svojevrsten kontrapunkt pitoresknim, skromnim delom starega Skopja, tega mesta polnega protislovij oz. kontrastov, na koncu srečanja vklopljena razprava o novi knjigi Samoupravni privredni sistem dr. Zorana Pjanića, ki bo neposredno za tem postal novi lavreat NIN-ove nagrade za publicistiko. Knjiga s svojimi teoretskimi dometi omogoča kritični dialog.
Če je že v razpravi izrečena kritična opazka, da pod posameznimi deli ni navedb o tem, kdaj in kje so bili ti eseji objavljeni, pa želim članom redakcije razložiti, kakšno konotacijo dajem tej opazki. Takoj: ta tehnični detajl, s katerim so poznavalci problematike seznanjeni, daje knjigi neki globlji pomen, glede na to, da so prispevki avtorja, ki je znan kot pisec, ki poglablja argumentacijo potrebe po spoštovanju objektivnih zakonitosti in kriterijev blagovnega gospodarstva v socializmu, prvotno objavljeni v dolgem obdobju, ki ga je karakterizirala prav eskalacija izvenekonomskih faktorjev na področju gospodarskega sistema teorije.
Se najubavo
Siniša Zarić

Drugo pismo
Sarajevo, 19. januarja 1984.
Selimo se v olimpijsko Sarajevo, zgodovinsko mesto, v katerem se spopadajo, toda tudi koeksistirajo kot celota in boj nasprotij, različne kulture. Arabeske v džamijah, osvežena barva z mavrsko arhitekturo inspirirane fasade sinagoge, pravoslavne in katoliške cerkve, avstroogrske palače, socrealistična zdanja, novi deli mesta, ter ekskluzivni Holiday Inn Hotel s šotorom v velikem atriju hotela, ki spominja, da so bile nekoč v tem mestu cirkuške prireditve. Gostoljubni MC GK SK BiH Sarajeva Djuro Pucar Stari pa je v naši teoretski areni organiziral razpravo na temo: Proizvodno in kreativno delo v procesu socialistične revolucije. Pisanost mestne arhitekture Sarajeva je predstavljala povsem primerno ozadje pisanosti teoretskih pogledov in kontroverz o problemu (ne)proizvodnega dela. »V izjemno živi razpravi, v kateri so diskutantje pogosto klicali na pomoč Marxa, sta se izdiferencirali dve različni stališči: eno se zavzema za celovito kritiko odtujenega dela, utemeljeno z Marxovimi humanističnimi vizijami, dočim drugo, močneje materialistično poudarjeno, zahteva, da se z argumenti prakse »redigira« teorija, pri čemer je treba tudi Marxa nujno zaščititi pred »marksisti« (G. Knežević, Pasti (ne)proizvodnega dela, Oslobođenje, Sarajevo, 20. januarja 1984.). Vprašanj je bilo več. Ali je v naši praksi, v tistem njenem delu, ki zaobjema združeno delo, dominantna kapitalizacija ali humanizacija dela? Kaj v naših samoupravnih pogojih pomeni delitev na proizvodno in neproizvodno delo? Kje je izvor te delitve in kako se upo/zlo-rablja? (G. Knežević). Gre za vrsto krucialnih vprašanj, kakor tisto o kvalitativni in kvantitativni določitvi dela. S tem se je tudi končno prešlo na, v vrsti sedanjih razprav v Jugoslaviji, centralno temo, to pa je kvantifikacija proizvodnje v okvirih blagovne produkcije, ki seveda tudi niso edini možni okviri.
Maksus selam
Siniša Zarić

Tretje pismo
Priština–Prishtinë, 5.-11. februarja 1984.
Cilj sedaj že tradicionalnega (četrtega – smo v deželi, kjer »tradicije« ne pomenijo daljšega časovnega obdobja) februarskega Tedna marksističnih razprav je bilo srečanje profesorjev marksizma v šolah in političnih šolah, teoretikov na tem področju ter pomembnih družbenopolitičnih delavcev. Vsekakor ni slučaj, da je bila tema letošnjega Tedna: Ekonomska baza socialistične samoupravne družbe. To pa je bila tudi priložnost, da se zastavijo tudi neka druga vprašanja teoretsko-metodološkega pomena. Zatem ko je bila kritika politične ekonomije, s pomočjo B. Debenjaka, filozofsko in zgodovinsko utemeljena, se je v diskusiji še nadalje poskušalo novelirati argumentacijo vprašanja, zakaj kritika politične ekonomije in ne politična ekonomija. Za tem tematskim blokom je posebej določeno število mlajših znanstvenih delavcev tekom razprave, v skladu s sodobnimi raziskavami te problematike, poskušalo premisliti tista vprašanja, ki jim je resno pretila definitivna kanonizacija, ter viza za vstop v prostore duhovniških seminarjev; gre za vprašanja baze in nadstavbe, ekonomskih zakonov, družbene proizvodnje (na žalost ni prišlo do realizacije ambicioznejše zastavljene teme: družbena proizvodnja življenja – kar nas sili k vprašanju, ali nismo nekoč ostali brez zasluženega kvalifikativa: »ekonomicističen«?), s posebnim pogledom na metodološke aspekte in pasti azijskega načina proizvodnje. Posebno pozornost pa so izzvale »naše teme«. Ena od tem se glasi: Socialistična družba in samoupravno združeno delo. Magična številka tri se je zopet pojavila v našem pismu (tri pisma, tri srečanja, tri mesta). V okviru omenjene teme je D. Marsenić opozoril, da se problematika celote družbenoekonomskih odnosov lahko tolmači v trikotniku »velikih«: zakoni blagovne proizvodnje (tržišče), družbenopolitične skupnosti, ter samoupravno sporazumevanje in družbeno dogovarjanje. Rezultati teh sil opredeljujejo, končno, tudi karakter gospodarjenja. Komplementarna diskusija je bila tudi poslednji dan Tedna v okviru okrogle mize Blagovna proizvodnja v socializmu. Ali te koncepcije lahko obstajajo brez zaobjemanja protislovij blagovne proizvodnje v naših pogojih? Background teh Razprav, Priština, mesto, kjer nakopičena protislovja posredno kažejo na nujnost take analize.
Lep pozdrav
Siniša Zarić

Post festum
Beograd, 13. februarja 1984.
Ko smo razmišljali o teh treh zborih, nismo bili v veliki dilemi pri izbiranju skupnega (pod)naslova: Ekonomija, ekonomija (...), ki bi mu lahko pridali, inspirirani s starim, dobrim angleškim filmom Šarm in kako ga pridobiti, tudi to, »kako jo pridobiti«. Derogiranje zakona vrednosti in njegovih manifestacij, njegovih bistvenih, in v tem obdobju, kar se je pokazalo, nezamenljivih funkcij, je ena od fundamentalnih karakteristik današnjega trenutka. Profesor Pjanić je v omenjeni, nagrajeni knjigi podal naslednjo oceno: »Povezave med subjekti ne potekajo po poti normalnega procesa metamorfoze blago–denar–blago, na mnogih točkah se v družbi ustvarjajo fiktivni dohodki, širi se obči občutek, da delo izgublja značilnost glavnega dejavnika vrednotenja prispevka posameznikov in kolektivov družbeni skupnosti«.[2]
Še o protislovjih. Pisma sem pisal iz centrov nerazvitih republik in pokrajine Kosovo. Naslovljena so na Časopis za kritiko znanosti, ki se največ bere v najrazvitejši republiki. Mislim na protislovja gospodarskega in regionalnega razvoja. Omenili smo ambientalna in druga socialna protislovja. Po našem mnenju manjka v vrsti razprav prav dialektični karakter analize. Gre pravzaprav za aktualni karakter tiste kritike, ki jo je Mito Hadži Vasilev izrekel na račun sheme, ki razume zakon vrednosti kot ostanek starega, dočim je načelno sprejeta, a bistveno nerazumljena socialistična blagovna proizvodnja, novo, ki se razvija. Ta odnos »starega in novega« je v takih interpretacijah obremenjen s pomembnimi predsodki, katerih skupna karakteristika je njihov nedialektičen karakter. Končno, ali ni sistem samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja, ki ga Pjanić imenuje »tretji mehanizem« (ob

zakonih blagovnega gospodarstva in zavestnega, planskega reguliranja), zastavljen prav na nek mehanicističen način, kot »novo«, ali imanentno socialističnemu blagovnemu gospodarstvu, ne kot mehanizem, ki bo omogočil napredek zavestnega delovanja, temveč kot mehanizem, ki ne bo pogojeval preseganja obstoječih mehanizmovin vzpostavitve neke višje kvalitativne ravni. Uvajanje teh zamisli, po profesorju Pjaniću »lepe toda prezgodnje«,[3] oz. razvoj takega instrumentarija kot novega, mora predstavljati próces kvalitativnega preseganja obstoječih načinov zavestnega odločanja (delovanje družbenopolitičnih skupnosti ter druge oblike planiranja), v smislu njegove demokratizacije in ne spopad oz. mehanično zoperstavljanje mehanizmom, ki jih v socializmu razvija blagovna proizvodnja.

Mito Hadži Vasilev je menil, da je ena od osnovnih nalog socializma uresničevanje dialektične enotnosti med delovanjem zakona vrednosti in socialističnega proizvodnega odnosa, poosebljenega v delitvi po delu.[4] Tu je treba pripomniti, da je ena od nalog naše teoretske misli spodbijanje »vulgarizacij par exellence«, ki spremljajo pojmovanje blagovne proizvodnje v socializmu. Namreč, kot bi to Marx zapisal, »čista tavtologija je« izjava, da je blagovna proizvodnja v socializmu, posebno delovanje ekonomskih zakonitosti v njenem okviru, vzrok različnih recidivov eksploatacije, ki se posebej ogleduje v kršitvi principa delitve po delu.[5]

Po mojem subjektivnem prepričanju se torej nahajamo na začetku neke nove in pomembne diskusije, ki ima stare teme. Toda te stare teme zahtevajo novo branje, novo razpravo. Ne mislim, da bo ta teoretska razprava na istem teoretskem nivoju kot znane razprave dvajsetih let v Sovjetski Rusiji. Na drugi strani pa smo prepričani, da je potrebno tudi novo branje teh tekstov, od Lenjinkij zbornika pa naprej. Voluntarizem v gospodarskem življenju ter preveč poudarjena vloga politične sfere zahtevata kritično spoznanje prakse, toda tudi teorije.[6]

Treba je storiti novo reafirmacijo ter vsebinsko zaobseganje tudi na področju planiranja – ali se ne zdi, da so nove institucije na neki način potlačile tudi sam pojem in termin »plan«, kar se je v diskusijah na omenjenih zborih še posebej izražalo?
Tej tezi so komplementarne tudi opazke Bogomirja Kovača, izrečene na Tednu marksističnih razprav, o pogostih poskusih institucionaliziranja samoupravljanja. Končno, toda ne tudi na zadnjem mestu, pa je nujno tudi »pojasnjevanje blagovne proizvodnje«.[7]
Upam, da obilica snega ne bo pogojevala zamudo mojih pisem in s tem zgubo njihove aktualnosti.
Vaš tovariš, kolega, član
Siniša Zorić

Opombe:
[1] Ko sem razmišljal o naslovu mojega prispevka za Časopis za kritiko znanosti, so mi prišle na pamet naslednje ideje: Tri pisma, V znaku številke tri, ko sem se odločil za Ekonomija, ekonomija(...), nisem slučajno vztrajal na ponovitvi besede. O rubriki: pisma so za rubriko, ki bi jo Časopis moral še nadalje negovati, Communications, ki je bila brez hrupnejšega naznanila odprta s poročilom s konference socialističnih ekonomistov Britanije.
[2] Z. Pjanić, Samoupravni privredni sistem, Radnička štampa, Beograd 1983, 260.
[3] Isto, 263.
[4] Glej: M. Hadži Vasilev, Dela, 1. zv., Komunist, Skopje 1982, 352.
[5] Značaj prispevka mi ne dopušča, da prostor uporabim za pojasnjevanje in mojo argumentacijo teze, da blagovna proizvodnja ne pogojuje eksploatacije, na tisti prvi, teoretski ravni oz. argument in teze, ki pojasnjujejo vzroke recidivov eksploatacije.
[6] Pomembno bo tudi to, da vsebina v največji meri odgovarja naslovu (nazivu) Časopis za kritiko znanosti.
[7] Tak je bil naslov poročila iz Prištine s Tedna marksističnih razprav v Politiki, 11. februarja 1984.

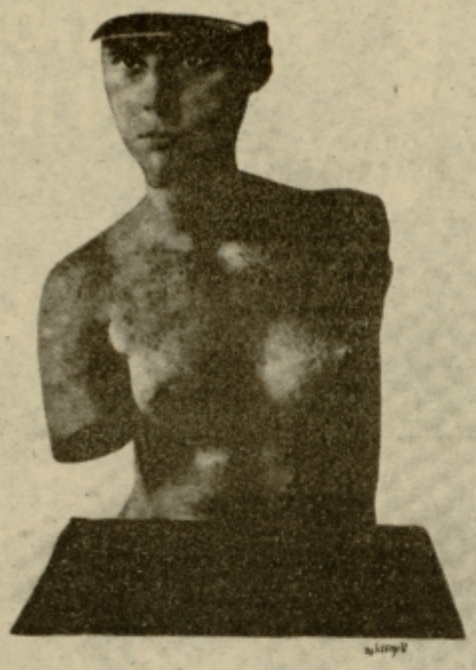

Johannes T. Baargeld, 1920

P · B · T

THE BLIND MAN

33 WEST 67th STREET, NEW YORK

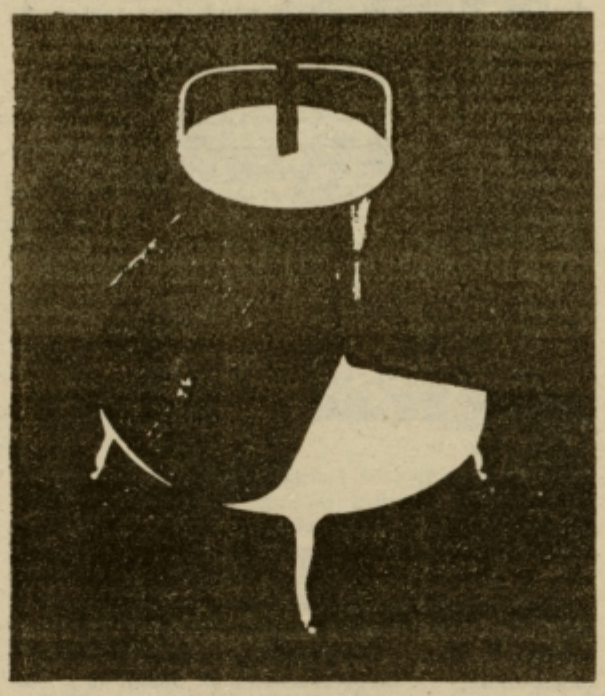

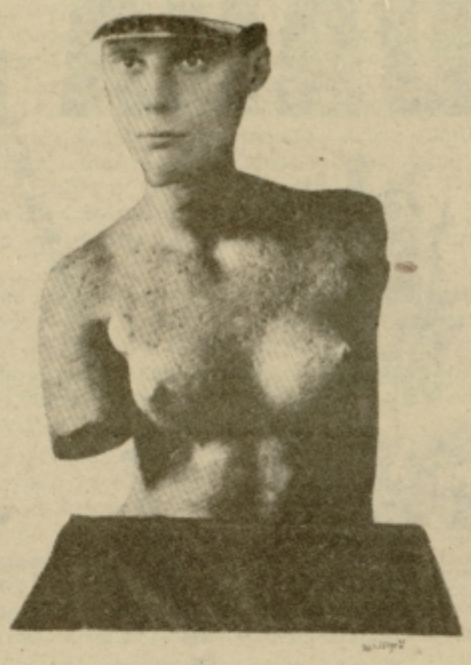

Johannes T. Baargeld, 1920

Jože Dežman

O življenju Slovencev v italijanskih koncentracijskih taboriščih

Delo Božidarja Jezernika, ki je izšlo v programu založbe Borec proti koncu lanskega leta, je z uvodno besedo pospremil Slavko Kremenšek: »Če je pri dosedanjih obravnavah obdobja narodnoosvobodilnega boja in revolucije ostajalo kako vprašanje ob robu strokovnega zanimanja, je to prav gotovo vsakdanje življenje v tem času. Knjiga Božidarja Jezernika BOJ ZA OBSTANEK je tako eno prvih, vsekakor pa prvo obširnejše etnološko delo, ki zapolnjuje to vrzel.«
Tako ob boju za obstanek, ki ga srečamo v Jezernikovi knjigi, poteka še boj za življenje. Za uveljavitev vsakdanjega življenja kot resnega predmeta raziskave v slovenskem zgodovinopisju druge svetovne vojne. Izziv, ki ga je Jezernik postavil sebi, je duhovito orisal v pogovoru, objavljenem v Primorskem dnevniku. Svoje poznavanje taboriščnega življenja pred raziskavo je primerjal z zadrego slepca, ki ga postavijo pred slona. Ko ta otipa slonov rilec, se mu zdi, da slona pozna in da je podoben kači.

Ko v uvodu pisec opredeljuje etnologovo nalogo, da išče »odgovor na vprašanje o družbenozgodovinskih osnovah načina življenja pripadnikov določene družbene skupine in o družbenozgodovinskih osnovah njihovega opredeljevanja samih sebe in okolja«, si zastavi tudi merilo za svoje delo: »Znanstveno preučevanje načina življenja določene družbene skupine namreč ne more biti golo obnavljanje le-tega, nasprotno: biti mora njegova kritika.«

Čeprav so bila taborišča pogosto omenjana v različnih besedilih, Jezernik ocenjuje kot res sistematično delo že l. 1946 izdano poročilo Internacije, ki je delo Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev. Zanimiva ugotovitev, da je delo popisne komisije za Jezernika več vredno kot vrsta poskusov tako raziskovalcev kot piscev spominov in literatov.

Čeprav so pogovori z nekdanjimi interniranci oblikovali njegovo predstavo o taboriščnem življenju, pa spominov ni vzel za primarni vir. Še več. Pobijanje izkrivljene zgodovinske podobe življenja v taboriščih in nekritičnega sprejemanja tega izkrivaljanja je dragoceno orožje v Jezernikovem boju za opis življenja v njegovi zgodovinski resničnosti. Tako navaja primer knjige, ki je izšla pred kratkim, nekdanjega interniranca iz Gonarsa in Padove. V njej namreč lahko beremo, kako je bil avtor interniran v Chiesi Nuovi in v Padovi, kot da gre za dvoje različnih taborišč in še nekaj podobnih netočnosti. Še bolj značilno je tole: avtor da se je vrnil iz taborišča po kapitulaciji Italije in po dolgotrajnem in napornem potovanju (opis presenetljivo ustreza popotovanju nekdanjih internirancev iz Reniccija!) prispel v Ljubljano junija 1943 (torej pred kapitulacijo Italije – op. JD)! Dejstvo, da se je lahko kaj takega izmuznilo očem toliko ljudi, ki berejo delo pred objavo, pa zelo zgovorno kaže našo navado, da radi z malo kritičnosti ali sploh brez nje sprejemamo kot zgodovinsko resnico, kar se komu zapiše ali zareče.

Bogato gradivo je Jezernik uporabil v tehtno opredeljenih poglavjih: taborišča, kategorije internirancev, taboriščni oblastniki, taboriščni red, odrezanost od sveta, samouprava, bivališča, prehrana, noša, sekundarni pridobitni načini, zdravstvene razmere, žrtve taborišč, delo in prosti čas, kultura in izobraževanje, vera, družina, povezovanje in medsebojna pomoč, politična zavest in organizacija.

Jezernik je dal besedo tako taboriščnim oblastem kot ubornim Čabrancem, otrokom, tako aktivistom OF kot njihovim nasprotnikom. Glede na to, da so viri ponekod hudo skopi, da je bilo med interniranci mnogo nepismenih, zgodovinsko nemih ljudi, je bilo to za Jezernika zahtevno delo. Tako pogosto omenja gonarško beto, v kateri so prevladovali Ljubljančani, vešči pisanja. Vsekakor je taka struktura virov delno vplivala na pripoved.

Taboriščno življenje vstane pred bralcem v vseh tragičnih razsežnostih, v vsakdanjih drobnarijah, nadlogah... Pripoved bogatijo številni citati, ki jih Jezernik v skladu s svojo kritično usmeritvijo bogati s svojim razumevanjem, nas sili k razmišljanju, opredelitvi. Tako v poglavju o prehrani piše o tem, kako so interniranci v taboriščih »sčasoma opuščali norme izpred internacije in so se ‚z užitkom' lotevali tudi ‚plesnivih izvržkov', ki so bili ‚pokvarjeni do polne kosmatije'«. Kako reagira Jezernik: »Tako so nekateri uživali krompirjeve olupke, travo, kosti, celo zemljo; nihče pa se ni lotil podgan, miši, martinčkov, žuželk, čeprav so umirali od lakote! Slovenski interniranci so ves čas zviška gledali na Italijane – ‚mačkožrce' (Janko Molek, ki je bil v času okupacije najstnik, pa ima še danes Italijane za ‚mačkofuke'). Na Rabu so bili otroci lačni, da so jokali, pa so vendar ‚špotali' Italijane z ‚butero' in ‚mački'. Ko je poleti 1942 v Gonarsu nekdo ponudil stavo: poje živo miš, če mu tovariši v šotoru odstopijo dnevni obrok sira, se je zbralo veliko gledalcev te ‚neokusne šale'. Dogodek pa je bil tako izjemen, da se je glas o njem razširil tja do Ljubljane.«

Novo razsežnost v pripovedi doda tudi v epizodi, ko govori o trgovanju internirancev z italijanskimi vojaki: »Vojaki in karabinjerji so prodajali internirancem samo za denar, zlatnino, ure in druge ‚boljše stvari'. Slovenski interniranci pa so od njih kupovali predvsem hlebčke, cigarete, nekateri tudi italijanske časopise, dopisnice itd. Nikoli pa orožja; vsaj v nobenem izmed uporabljenih virov takšna možnost ni omenjena. V nasprotju z njimi pa so židovski interniranci na Rabu kupovali od svojih stražarjev tudi orožje.«

Cankarjevsko čutečemu bralcu ni posebej prijetno pri duši ob Jezernikovem navajanju, da »se je v taboriščih mit ‚dobre slovenske trpeče matere' mnogokrat izkazal za ‚sentimentalno pravljico', za mit – kar v resnici je.« »V Gonarsu je bilo primerov, da so nekatere matere jemale otrokom hrano, toliko, da so otroci, stari od treh do sedmih let, čepeli v kotih in po vogalih ‚kot vrabčki, ki se našopirijo, ko se začne mraz'.

Druge interniranke pa so pri taboriščni komandi vložile zahteve, ‚naj bi otroci (da bi jim matere ne pojedle njihovih obrokov) posebej sami jedli'. Tej zahtevi so taboriščni oblastniki ugodili in poslej so vse otroke vodili vsak dan v poseben, z žico ograjen prostor, kjer so dobili jesti, pred izhodom pa so jih pregledali, če so res vse pojedli. Ta sprememba je povzročila, da so otroci postali ‚neverjetno živahni' in so si nekateri že upali malo ponagajati, poprej pa zanje skoraj vedeli niso. – Kako močno pa je še vedno živ mit matere, kaže dejstvo, da so iz oddaje Še pomnite, tovariši, posvečene Gonarsu, ki je bila na sporedu 25. julija 1982, izpustili tisti del pripovedi Fanči Ponikvar, v katerem je pripovedovala, kako so bile interniranke iz junijskega transporta leta 1943 iz Ljubljane pretresene, ko so videle, da so morali otroci jesti v posebno ograjenem prostoru, da jim ne bi matere pojedle njihovih obrokov«.
Boj za obstanek Božidarja Jezernika je sveže in pogumno napisano zgodovinsko delo, ki bralca pritegne tako zaradi vsebine, o kateri pripoveduje, kot zaradi zanimive in angažirane pripovedi.
V svojem Boju za obstanek je Božo Jezernik podal možen primer, kako naj bi v slovenskem zgodovinopisju NOB in revolucije raziskovalci odkrivali tudi to, »da je način življenja na ravni vsakdanjosti med temeljnimi sestavinami zgodovinskega dogajanja«.

Naročilnica

Naročam
Časopis za kritiko znanosti

Ime in priimek _____

Naslov _____

Podpis _____

Datum _____

Izdajata
Univerzitetni konferenci Zveze socialistične mladine Slovenije Maribor in Ljubljana

Revijo sofinancirata Kulturna skupnost Slovenije in Raziskovalna skupnost Slovenije

Izdajateljski svet
dr. Andrej Kirn, Tomaž Krašovec, Zdravko Kravanja, Franci Pivec (predsednik), Rudi Podgornik, Marjan Pungartnik, Ivo Soče

Uredništvo
Milan Balažic, Igor Bavčar, Peter Gruden, Srečo Kirn (odgovorni urednik), Andrej Klemenc, Bogomir Kovač, Bojan Korsika, Lev Kreft, Erna Kraševec, Mitja Maruško, Ranko Novak (grafični urednik), Rudi Podgornik, Diana Sivec, Leo Šešerko (glavni urednik), Nada Špolar-Kirn, Peter Wieser, Siniša Zarić, Pavle Zgaga, Janko Zlodre (tehnični urednik)

Lektor
Miha Bregant

Naslov uredništva
Kersnikova 4, YU-61000 Ljubljana, uradne ure (torek, sreda in četrtek od 11. do 13.) tel. 061/319-498

Naročnina
Cena številke 30,00 din / cena dvojne številke 60,00 din / celoletna naročnina 300,00 din, za tujino dvojno

Številka žiro računa: 50101-678-473030, UK ZSMS, Predsedstvo, Kersnikova 4 (za Časopis)

Tisk
ČGP Delo

Po sklepu Republiškega sekretariata za prosveto in kulturo št. 421-1/74 z dne 14. 3. 1974 je revija oproščena temeljnega davka od prometa proizvodov.
Nenaročenih rokopisov ne vračamo.